

Йулдошбой Юнусов

ПЕДАГОГИКА

Бо қарори ҳайати мушоварои Вазорати маорифи Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 28.11.2003 ба сифати китоби дарсӣ барои коллеҷҳо ва омӯзишгоҳҳои педагогӣ тавсия шудааст.

Душанбе
«Маориф ва фарҳанг»
2005

ББК 74.03 я73
Ю 98

Юнусов Й. Педагогика: Китоби дарсӣ барои коллеҷҳо ва омӯзишгоҳҳои педагогӣ: — Душанбе: «Маориф ва фарҳанг», 2005. - 380 с.

Китоби мазкур тибқи меъёрҳои нави таҳсил, тадқиқотҳои навин ва таҷрибаи педагогии муаллиф бо назардошти ниёзҳои ҷомеаи имрӯз таълиф гардидааст.

Барои донишҷӯени коллеҷҳо, омӯзишгоҳҳои педагогӣ ва онҳое, ки ниёз ба омӯзиши педагогика доранд, тавсия мегардад.

Зери назари доктори илмҳои педагогӣ, академики
Академияи илмҳои педагогии ИҶШС Обидов И.О.

Мухаррири масъул, доктори илмҳои педагогӣ, профессор
Сулаймонӣ С.

А $\frac{30602050-13}{504(12)-2005}$ - 2005

ISBN 5-670-00266.0

© Юнусов Й. 2005

БА ДОНИШЧЎЁН

Ҳар як ҷавон мувофиқи хоҳиши дил, завқу шавқ ва қобилияти пешаеро интихоб менамояд. Пешаҳо басо бисёранд. Гурӯҳе ба пешаи худ садоқат доранд ва то охир аз он дил қанда наметавонанд. Умедворем, ки Шумо аз қабиле чунин муаллимон мешавед. «Пешаи омӯзгорӣ муқаддастарин касби рӯи олам аст» гуфтани президенти кишвар Э.Ш. Раҳмонов бесабаб нест. Ин баҳои баланд ва қадршиносии хизмати омӯзгорон онҳоро дар адои вазифа рӯҳбаланд гардондааст. Шумо дар интихоби касби омӯзгорӣ хато накардед. Дар тамоми давру замонҳо муаллим шахси соҳиббэхтиром буд ва чунин хоҳад монд, чунки ба дасти вай тарбияи насли наврас ояндаи дурахшони халқу миллатро бовар қарда месупоранд. Махсусан, таълиму тарбияи хонандагони синфҳои ибтидоӣ, ки бо онҳо сару қор доред, мураккаб аст. Дар синфҳои ибтидоӣ бояд муаллимони таҷрибанок, устодони қори педагогӣ таълим диҳанд, зеро дар ҳамин синфҳо қори аз бачагони хурдсоли нотавон тайёр қардани шахсони барқамоли доною наққор оғоз мегардад. Шумо сирру асрори пешаи муаллимиро омӯхта, ба қори педагогӣ омода хоҳед гашт. Ҳангоми таҳеил дар таълимгоҳи омӯзгорӣ дарк менамояд, ки муваффақияти таълим ба хониши талаба ва ҷаҳолияти муаллим вобаста аст. Муаллим бояд аз душвориҳо наҳаросида, онҳоро бартараф қарда тавонад, чунки вай тамоми умр меҳонад ва бисёр медонад. «Тавоно бувад, ҳар кӣ доно бувад!» гуфта буд Абулқосим Фирдавӣ. Ба муаллим омӯзиши талаба ҳам лозим аст, то мувофиқи хусусиятҳои шахсияти талаба қор барад, барои аз худ намудани донишҳо ба ӯ ҳамаи имкониятҳоро истифода намуда, кӯмак расонад.

Агар бо хонандагон бисёр қор қунед, албатта, муаллими ҷавон, устоди қори педагогӣ мешавед. Дар ҳаллу фасли масъалаҳои душвори таълиму тарбия фанни педагогика ёрирасони шумост. Педагогикаро надониста муаллими хуб шудан имконнопазир аст. Педагогикаи муосир хеле мураккабу печ дар печ гаштааст. Аз замони қадим то давраи мо дар масъалаҳои таълиму тарбия ақидаҳои мухталиф ҷой доштанд. Аммо имрӯзҳо равию ҷараёнҳо чунон афзудаанд, ки баъзеҳоро ба гумроҳию қачравуҳо мебаранд.

Хусусан муборизаи байниҳамдигарии ду равию - педагогикаи авторитарӣ ва инсонпарварона тезуғунд идома дорад. Равию

педагогикаи авторитарӣ нисбати кӯдак истифодаи зӯрварӣ ва маҷбуриро раво медонад, равияи педагогикаи инсонпарварона бошад, кӯдак ё хонандаро дар раванди педагогӣ бо муаллим баробарҳуқуқ дониста, бо ӯ муносибати нек, меҳрубонӣ ва ғамхориро зарур мешуморад. Муаллимону тарбиятгарони давлатҳои мутамаддини олам алҳол педагогикаи инсонпарваронаро ҷонибдорӣ менамоянд, ки он аз педагогҳо ва хонандагон ҳамдигарфаҳмӣ, ҳамкорӣ, яъне муносибатҳои навро талаб мекунад. Пешрафти иҷтимоӣ, иқтисодӣ ва маънавии Тоҷикистони соҳибистиклоламон шароит фароҳам оварда, ки муаллимон педагогикаи инсонпарварона (гуманистӣ)-ро чун асоси фаъолияти ҳеш дастури амал намоянд.

Ҳамин китоби дарсии нави «Педагогика», ки дастрасатон карда шуд, бо мақсади беҳтар ба роҳ мондани таълими фанни педагогика дар коллеҷу омӯзишгоҳҳои омӯзгорӣ таълиф гардид. Азбаски Шумо ба китоби дарсии замонавӣ эҳтиёҷманд ҳастед, муаллиф кӯшиш ба харҷ додааст, ки ҳадалимкон дастовардҳои педагогикаи ниёгон ва миллатамонро чун ҳалқи қадимии Осиёи Марказӣ маълум намояд.

Хотирнишон карданӣ ҳастем, ки китоби дарсии «Педагогика» барои омӯзишгоҳҳои омӯзгорӣ соли 1975 (тарҷума аз русӣ) нашр шуда буд. Ҳоло бо мурури замон ёфтани он китоб душвор мебошад. Инак бо мададу дастгирии Вазорати маорифи кишвар чопи китоби нав амалӣ шуд. Ин ғамхорӣ донишҷӯён ва муаллимонро водор месозад, ки бо китоб муносибати эҳтиёткорона дошта бошанд.

Муаллиф даъвои онро надорад, ки китоб талаботи донишҷӯёнро комилан қонеъ мегардонад. Азбаски як қатор масъалаҳои таълиму тарбияи хонандагони хурдсол мавриди баҳсу мунозираҳо қарор ёфтаанд, доир ба онҳо маълумоти мухтасар дода шуд. Дар нашри минбаъдаи китоб эроду маслиҳатҳои донишҷӯён, омӯзгорон ва мутахассисони соҳа ба эътибор гирифта мешавад.

Дар охири ҳар боб бо чанд ҷумла хулосаҳо баровардем, саволу суноришҳо барои такрор ва кори мустақилона додем, то ки коратон бо китоби дарсӣ самаранок гардад.

Муваффақияти хонишатонро таманно дорем!

1. АСОСҲОИ УМУМИИ ПЕДАГОГИКА

*Чаҳон хуш аст, валекин ҳаёт мебояд,
Агар ҳаёт набошад, чаҳон чӣ кор ояд?*

БОБИ 1 ФАННИ ПЕДАГОГИКА ВА УСЛУБҲОИ ИЛМӢ-ТАДҚИҚОТИИ ОН

§1. Педагогика – илм дар бораи тарбия

Ҳама гуна фан соҳаи омӯзиш ва тадқиқоти худро дорад, аз ягон ҷиҳат ҳаёт ва олами атрофро меомӯзад. Чунончи, фанни таърих ҳодисаҳои гузашта, биология мавҷудоти зинда, физика ҳодисаҳои табиат, адабиёт ҳаёти адабиरो шарҳу эзоҳ медиҳад.

Фанни педагогика бошад, масъалаи тарбияи одамро чун ҳодисаи ҳаёти ҷомеа мавриди омӯзиш қарор додааст. Калимаи педагогика аз калимаи юнонии «педагогис» ба вуҷуд омадааст, ки маънои «бачабар»-ро ифода менамояд. Алҳол масъалаҳои тарбияро як қатор илмҳо, аз ҷумла фалсафа, иҷтимоиёт, ахлоқ, равошинуосӣ низ меомӯзад, вале ҳар кадоме аз онҳо танҳо як тарафи тарбияро тадқиқ менамоянд. Педагогика бошад, тарбияи инсонро ҳаматарафаю комилан муайян мекунад, қонуниятҳои тарбия, моҳият ва сохтору воситаҳои онро ошкор намуда, назария ва амалияи кори таълиму тарбияро инкишоф медиҳад ва ғанитар метардонад.

Тарбия ҳодисаи муҳим ва басо мураккаби иҷтимоист. Вай баробари пайдоиши одам дар замонҳои хеле қадим дар рафти фаъолияти меҳнатии одамон, дар натиҷаи ҷудошавии касбу ҳунарҳо ба вуҷуд омадааст. Мураккаб шудани меҳнат ва тақсимоти он тақозо мекард, ки бачагону ҷавонон таҷрибаи меҳнатии наслҳои гузаштаро аз худ намоянд, чунки бе дониш, маҳорату малакаҳои меҳнатӣ, сохтани олоқи қор ва истехсоли неъматҳои моддӣ имконнопазир буд. Ҳамаи ин ба насли ҷавон ба воситаи тарбия дода мешуд. Таърихи башарият шаҳодат медиҳад, ки, дар ҳама гуна замонҳо, ҷомеаҳо – аз давраи ҳаёти авлодӣ сар карда то замони мо тарбия буд, ҳаст ва мешавад. Бе тарбия, бе ёд додани таҷрибаи гузаштагон ба насли оянда ҷомеа инкишоф нахоҳад ёфт. Ҳамин аст аҳамияти бузурги тарбия.

Бо баробари пешрафти ҷомеа, дигаргун гаштани муносибатҳои ҷамъиятӣ тарбия низ тағйир ёфт. Вай ба тарзи истехсолот ва

муносибатҳои ҷамъиятӣ—истеҳсоли мутобиқ мегашт. Хусусиятҳои тарбияро ҳамчун ҳодисаи ҷамъиятӣ дида бароем, маълум мешавад, ки тарбия ҷӣ корхоро анҷом меод.

Дар замон, ки одамон бо авлоду қабилаҳо ҳаёт ба сар мебуданд, тарбия ба зиммаи шахсони алоҳида гузошта мешуд.

Калонсолон ба кӯдакон тарзу роҳҳои бадаст овардани воситаҳои зиндагиро ёд меоданд. Писарон малакаҳои моҳидорӣ, шикор ва духтарон дӯхтудӯз, шустушӯй ва пухтани хӯрокро пайдо мекарданд. Меҳнати якҷоя ба нафъи ҳамагон дар тарбия мавқеи бузург дошт. Аз натиҷаи меҳнат аввалҳо ҳама бархӯрдор мегаштанд. Чунки воситаҳои истеҳсолот аз онҳо ҳама буди моликияти хусусӣ вучуд надошт.

Дар замонҳои гузашта ба чорводорӣ ба вучуд омад. Ҷангҳои қабилаҳо шуда бою камбағал арзи ҳаёти намуданд. Акнун тарбиятгароне шугл меварзиданд, то ки ҳамагонро ба ҷанг омода созанд. Ҳонордони фарзандон ба сарварони қабила, бойҳо ба расмият даромад. Фарзандони мардуми камбағал фақат малакаҳои меҳнатро дошта бошанд, кифоят мекард.

Дар замонҳои гузашта тарбия ба таври кулӣ дигаргун шуд. Масалан, дар Юнони Қадим дороён тарбияро чун воситаи пойдевори устувор гардонидани ҳукмронии худ истифода мебуданд. Ҷудошавии меҳнати фикрӣ ва ҳисмонӣ зӯртар мешуд. Ба меҳнати фикрӣ гуломдорон машғул мешуданд. Тарбияи гуломдоронро умуман лозим намедонистанд. Заиндорони калон фарзандонро мувофиқи салоҳдидашон тарбия мекарданду дар онҳо одати меҳнат накарданду пайдо мегардонданд. Меҳнати ҳисмонӣ барои деҳқонон аст, мепиндошанд онҳо.

Фақат пас аз ба вучуд омадани заводу фабрикаҳо ба кори тарбия навиғариҳои зиёд ворид гашт. Ба кори заводу фабрикаҳо одамонро лозим шуданд, ки бо дастгоҳҳо ва техника кор карда тавонанд. Аз ҳамаи сабаб соҳибкорон мактабҳоеро кушоданд, ки ба фарзандони меҳнатқашон донишҳои ибтидоӣ ва касбӣ меод.

Мисоли овардаамон гувоҳи он аст, ки мақсад, мундариҷа, шакли усулҳои кори тарбиявӣ ҳамаи таърихӣ доранд, яъне онҳо ҳама ба давру замон ва инкишофи тараққиёти ҷамъият дигар мешаванд.

Бо ҳамаи инҳо, ки тарбия инчунин хусусиятҳоеро дорад, ки онҳо ҳамаи ҳамаи даврҳои инкишофи баъарияту ҳамаи умумӣ

мебошанд. Фарзанди инсон кӯдаки навзод нотаवону суст ба дунё меояд. Вай ба гамхориву парвариш эҳтиҷманд аст. Дертар ба омӯзиши таҷрибаву маданияти насли гузашта ниёз пайдо мекунад. Кӯдаки хурдсол хислатҳоеро надорад, ки барои зиндагӣ ва меҳнат заруранд. Инчунин хислатҳо бо мурури замон, хангоми муносибат ба олами атроф дар натиҷаи ташкили дурусти кори тарбиявӣ пайдо мешавад.

Насли наврас таҷрибаи садсолаҳо ғункардаи гузаштагонро чун фанҳои таълимӣ аз худ мекунад, таҷрибаро бойтар мегардонад, ривож медиҳад, кашфиётҳо ва ихтироотҳои нав мекунад. Ҳамин тавр, рушду камоли фарҳанг, илми тарбия ва ҷамъият ба вуқӯъ мепайвандад.

Дар пайваستاгӣ бо ҷамъият тарбия ҳам пеш рафт. Илми педагогикаро қадимӣ ва нисбатан ҷавон мешуморанд. Вай дар инкишофи худ ҳамқадами ҷамъият аст. Ақидаву андешаҳои нахустини педагогӣ ҳанӯз ҳазорҳо сол муқаддам дар асарҳои файласуфон баён гаштаанд. Дар ибтидо илми педагогика бо фалсафа пайваст буд, як қисми он ҳисоб мешуд. Дар асрҳои миёна педагогика ҳамчун илми махсус ба арсаи вучуд омад, пайдоиши илми педагогика ба номи педагоги машҳури чех Ян Амос Коменский (1599-1670) алоқаманд аст, ки ўро ҳамчун асосгузори илми педагогика шинохтаанд. Ин олими маъруф китобҳои «Дидактикаи бузург» -ро офаридааст, ки нахустин асари машҳури педагогист ва он назарияи таълиму табияро асоснок намуда, ғояҳои то имрӯз қадру қиммати худро гум накардааст. Ян Амос Коменский барои мактабҳои Аврупо ҷандин китобҳои дарсӣ навишта буд, ки дар давоми садсолаҳо шогирдон аз онҳо сабақ омӯхтаанд.

Минбаъд ба тараққиёти педагогика Ҷ. Локк (1632-1704), Ж. Ж. Руссо (1712-1778), К.А. Гелветсий (1715-1771), Д. Дидро (1713-1784), И.Г. Песталоттси (1746-1827), А.Д. Дистервег (1790-1866), М. Монтессори (1870-1952) ва дигарон саҳми азим гузоштанд.

Педагогҳои машҳур К.Д. Ушинский (1824-1870), Н.И. Пирогов (1810-1881), Л.Н. Толстой (1828-1910), П.Ф. Лестафт (1837-1909) педагогикаи наву пешқадами Русияро ба вучуд оварда буданд. К.Д. Ушинский асосгузори илми педагогикаи рус ба ҳисоб меравад.

Дар солҳои пас аз Инқилоби Октябр илми педагогикаи шӯравӣ дар бобати инкишофи кори мактабу маориф дар собиқ Иттиҳоди

Шӯравӣ хизмати босазое карда, яке аз системаҳои пешқадамтарини маорифи ҷаҳониро ба вуҷуд оварда тавонист. Дастовардҳои ҷумҳуриҳои Иттиҳоди Шӯравӣ дар соҳаи таълиму тарбия низ тарғибу ташвиқ карда мешаванд ва фаромӯш нагаштаанд.

Педагогҳои номдори шӯравӣ Н.К. Крупская (1869-1939), А.В. Луначарский (1875-1933), П.П. Блонский (1884-1941), С.Т. Шатский (1878-1941), А.С. Макаренко (1888-1939), В.А. Сухомлинский (1918-1970) ва бисёр дигарон бо асарҳои худ назарияи таълиму тарбияро ба дараҷаи баланди замони пешрафти илмӣ-техникӣ мувофиқат кунондаанд.

Ба таърихи афкори педагогии халқамон назар афканем, хоҷем дид, ки қариб ҳамаи шоирону мутафаккирон дар бораи зарурияти дониш, омӯхтани таҷрибаи ҳаёт ва тарбия ақидаҳои ҷолиб баён намудаанд. Дар эҷодиёти А. Рӯдакӣ, А. Фирдавсӣ, Абӯалӣ ибни Сино, Саъдии Шерозӣ, А. Ҷомӣ ва бисёр дигарон бо чунин мазмун бо таври фаровон байту ғазалҳо ёфта метавонед. Соҳибқирони шоирӣ А. Рӯдакӣ гуфтааст:

*Бирав зи таҷрибаи рӯзгор баҳра бигир,
Ки баҳри дафъи ҳаводис туро ба қор ояд.*

Моҳияту мазмуни ҷавҳари қори тарбиявӣ дар рубоии зерини А. Рӯдакӣ возеҳ баён гаштааст, ки хидоятгари мақсаду ҳадафи ҷомеа аз тарбия аст.

*Ҷаҳор чиз мар озодаро зи ғам бираҳад,
Тани дурусту номи неку ҳӯи неку хирад.
Ҷар он ки эзидаш ҳамин ҷаҳор рӯзӣ қард,
Сазад, ки шод зияд ҷовидону ғам нахӯрад.*

Дар давраи шӯравӣ илми педагогикаи шӯравии тоҷик ташаккул ёфт, ки давомбахши афкори педагогии гузаштагонамон, ақидаҳои пешқадами мамлакатҳои дуру наздик мебошад. Дар қори ташаккули педагогикаи тоҷик С. Айнӣ, А. Лохутӣ, А. Ҷамдӣ, А. Алиев, Л. Бузургзода ва дигарон саҳм гузоштаанд.

Баъд аз соҳибистиклол гардидани Ҷумҳурии Тоҷикистон (1991) педагогикаи муосири тоҷик ба арсаи вуҷуд омад, ки алҳақ онро ҷузъи таркибии педагогикаи умумибашарӣ ҳисобидан раъвоаст.

Баҳри рушди педагогикаи муосири тоҷик олимони сершумор заҳмат мекашанд, ки аз зумраи эшон профессорон М. Орифӣ

(мархум), И. Обидов, М. Лутфуллоев ва ғайраҳо бо асарҳои шурқиммати худ хидмати арзанда анҷом дода меоянд.

Педагогикаи муосир муаллимонро бо донишҳои доир ба пешаи омӯзгорӣ мусаллаҳ мекунад. Ин донишҳо хусусиятҳои қори тарбиявиرو бо хонандагон мувофиқи синну солашон дар вазъияти гуногун мефаҳмонад, маҳорати пешбинии қори оянда ва самаранок бурдани таълиму тарбияи насли наврасро меомӯзонад. Педагогика ёд медиҳад, ки муаллими синфи ибтидоӣ бо қадом роҳҳо баҷагонро ба олами мураккаби муносибатҳои байни одамон ворид созад. Ин қори осон нест. Ҳоло қори тарбиявӣ хеле мураккабу душвор ва масъулиятнок гардидааст. Ҳаёту мамот, хушбахтии кӯдак, неқӯаҳволии қомеа ба он зич марбут аст, ки шаҳрванди ояндаи кишвар дар оила, дар муассисаҳои томақтабӣ, синфҳои ибтидоӣ чӣ тарз тарбия мегирад.

Педагогика илмест, ки бемайлон пеш меравад, навғониҳо дар он бисёранд. Ҳаддалимқон ҳар муаллим бояд кӯшад, ки аз қомебиҳои он бохабар бошад, чунки муаллим ва педагогика аз қамъият ақиб қонад, одамон ақиб мемонанд, пешравии илму техника суст мегардад. Аз қамин сабаб таҷрибаи бисёрасраи тарбия, ки анъанаҳо, урфу одат, маросимҳои халқӣ инъикос ёфтаанд, асарҳои фалсафӣ, педагогӣ ва равонӣ, таҷрибаи муаллимони эҷодқор, педагогикаи халқиро зарур аст, ки минбаъд қамчун сарқашмаҳои инқишофи педагогика омӯхта ва истифода қарда шавад. Иқдоми нави Ҳуқумати Қумҳурии Тоҷикистон дар қораи дар қумҳури соли 2002 қун дар давлатҳои мутамаддини диғар таъсис дода шудани Академияи илмҳои педагогӣ хурсандибахш аст. Умеди қомил қорем, ки ин қор ба пешрафти илми педагогикаи тоҷик ва системаи маорифи давлати соҳибистиклоламон хизмат қоҳад қард.

Қамин тарик, педагогика илми тарбияи одам аст, омӯзишу тарбия қамчун қодисаи қамъиятӣ, пайдоишу инқишофи илми педагогика, ақидаҳои педагогҳои номқори гузаштаю муосир қарои муаллимони ояндаи синфҳои ибтидоӣ ақамияти бузурге қорад. Дониستاني илми педагогика кӯмақ мерасонад, ки муаллимон вазифаҳои дар наздашон гузоштаро сарбаландона ба иқро қарсонанд.

§2. Мафхумҳои асосии педагогикаи муосир

Педагогикаи муосир илми замони мост. Вай қомебиҳои қори таълиму тарбияи насли наврасро дар мактабҳо, инчунин таҷрибаи пешқадами муаллимону ташкилотчиёни фаъолияти таълимгоҳҳо паҳн мегардонад. Педагогикаи муосир мавзӯ ва предмети махсуси тадқиқотӣ дорад. Аз байни фанҳои сершумор фақат педагогика фанни ягонаест, ки тарбияи инсонро амиқ меомӯзад.

Ҳамчун фан пайдо шудану ташаккул ёфтани педагогика талаботи ҷомеа ва ба вуҷуд омадани муассисаҳои таълимиву тарбиявӣ мебошад, ки назарияи қори омӯзиш ва парвариши шогирдонро ба низоми муайян даровард. Эҷодқорона омӯхтану дониستاني ин назария барои фаъолияти пурмаҳсули педагогҳомутахассисон, ки масъулияти таълиму тарбияро ба дӯши худ гирифтаанд, зарур аст.

Педагогика аввалҳо ба сифати таълиму тарбияи кӯдакону ҷавонон пайдо шуда, дар натиҷаи фароҳ гардидани фаҳмишу таъсиррасонии тарбия ба илми тарбияи одамони синну соли гуногун табдил ёфт. Инро дар мисоли ҳаёти имрӯза баръало дидан мумкин аст, ки давлати соҳибхитиёри Тоҷикистон дар байни аҳолии табақаҳои гуногун ва синну солашон ҳархела мунтазам ҷорабиниҳои самарабахши маданӣ-маърифатӣ ва педагогӣ мебарад.

Педагогикаи муосири тоҷик ҳамчун илм мафҳумҳо ё категорияҳои худро истифода менамояд. Тарбия, таҳсилот, таълим мафҳумҳои асосии педагогика мебошанд. Қамолот, инкишоф, худтарбиякунӣ ва худомӯзӣ мафҳумҳои ҳастанд, ки педагогика беиштар ба қор мебарад. Мухтасаран ҳар қадоми мафҳумҳои зикршударо шарҳу эзоҳ додан лозим меояд.

ТАРБИЯ раванди мақсадноку муташаккилест, ки инкишофи ҳамаҷонибаи шахсиятро таъмин намуда, уро ба меҳнату фаъолияти ҷамъиятӣ омода месозад. Дар педагогика мафҳуми тарбия маънои иҷтимоӣ ва педагогӣ дорад. Маънои иҷтимоии он ҳамин аст, ки тарбия додани таҷрибаи қалонсолон ба хурдсолонро мефаҳмонад. Башарият ба шарофати мавҷудияти тарбия ба дараҷаи баланди тамаддун расид. Одамони таҷрибаи гузаштагонро қабул ва омӯхта, онро васеъ ва афзун мегардонанд.

Таърих гувоҳ аст, ки ҳар халқи тарбияро дуруст ташкил намуда қуллаҳои баланди тараққиётро фағҳ қарда метавонад, ҷункӣ тарбия ҳаракатдиҳандаи ҷомеа мебошад.

Ба кори тарбияи одамон, давлат ғайр аз кормандони мактабу маориф, оила, воситаҳои ахборот, адабиёт, санъат, коллективҳои меҳнатӣ, мақомоти ҳуқуқи роҳбарӣ қарб кардааст.

Маъноии педагогии тарбия ҳамина аст, ки бо ёрии таъсиррасонии мақсаднок ба хонанда дар ӯ сифатҳои ба роии оила ва мактаб дарқорӣ ташаккул дода мешавад.

Педагогика тарбияро ба қисмҳои ҳадо мекунад (тарбияи ахлоқӣ, ҳисмонӣ, меҳнатӣ, ва ғ.)

ТАЪЛИМ раванди махсуси мақсаднок, муташаққил аст, ки дар рафти он хонандагон донишҳои, маҳорату малақаҳои пайдо мекунад ва ҳадонбинияшон ташаккул, ақлу қобилияти онҳо инкишоф меёбад. Ба кори таълим муаллим роҳбарӣ мекунад. Дар раванди таълим муаллиму талаба ба ҳамдигар таъсир мерасонанд.

Асоси таълимро дониш, маҳорату малақаҳои ташкил менамоянд. Таълим ҳанбаи тарбиявӣ дорад, ҳунон ки тарбия ҳам доимо унсурҳои таълимро дар бар мегирад. Маълум аст, ки таълим тарбия мекунад ва тарбия таълим медиҳад.

МАЪЛУМОТ низомии дар раванди таълим аз худ кардани донишҳои, маҳорату малақаҳои, тарзҳои тафаккур аз тарафи хонанда мебошад. Дигар ҳел қарда ғуем, натиҷаи таълим маълумот аст. Вай дараҷаи маданият, ақлу идроки одамро нишон медиҳад.

Мактаби ибтидоӣ ба хонандагон маълумоти ибтидоӣ, мактаби асосӣ маълумоти миёнаи ноқурра ва мактаби миёнаи таҳсилоти ҳамагонӣ маълумоти миёна медиҳад. Маълумоти олиро дар мактаби олий мегиранд. Ҳаҷми дониш ва дараҷаи инкишофи тафаккури мушаққилонаи ҳатмкунандагони ин мактабҳои тафовут доранд. Маълумот аз руи мунаррича умумӣ, қасбӣ, политехникии мешавад.

КАМОЛОТ (ташаққулӯбӣ) раванди ташаккули одам ҳаҷмчун муваҷудоти иҷтимоӣ бо таъсири ҳамаи омилҳои – иҷтимоӣ, иқтисодӣ, мафкуравӣ, экологӣ, равонӣ ва ғайраҳои мебошад. Тарбия ҳам яке аз ҳамина омилҳои аст. Камолот ғуфта ташаккули қомили шахсиятро мефаҳманд, ки ба воҷ, ба лоғат расидааст.

ИНКИШОФ раванди аз байн рафтани сифатҳои қӯҳна ва пайдоиши сифатҳои навро мефаҳмонад, ки одам доимо тағйир меёбад, аз оддӣ ба мураккаб, аз наст ба боло рафтани мегирад.

ҲУДТАРБИЯҚУНИ натиҷаи тарбияи дуруст мебошад. Омӯзгор ё мураббӣ қӯшиш менамояд, ки шоғирд ҳаҷатҳои мусабат

ва манфии одоби худро донанд ва баҳри ислоҳи камбудихош кӯшиш ба ҳарч диҳад.

ХУДОМЎЗӢ барои ғани гардонидани захираҳои донишҳо зарур аст. Вай ба он мусоидат мекунад, ки шогирдон аз сарчашмаҳои гуногун истифода карда тавонанд ва аз онҳо донишҳои иловагӣ бигиранд.

Ҳамин тавр, набояд фаромӯш кард, ки мафҳумҳои асосии педагогика бо ҳамдигар алоқамандии зич доранд ва онҳо раванди ягона мебошанду дар якҷоягӣ амал мекунанд, дар ин раванд хонанда қобилияташро инкишоф медиҳад, тарбия мегирад.

§3. Чараёнҳо дар педагогика

Илми педагогика таърихи тӯлонӣ дошта бошад ҳам, дар масъалаи тарбияи бачагон дар ҳар давра замон талабҳои ҳархела пешниҳод мекард ва талаботи ягона вучуд надишт. Дар таърихи педагогика андешаҳо, равияҳо, чараёнҳо хеле фаровон дучор мешуданд. Аксарияти онҳо доир ба тарбия зиддиятҳо доштанд. Чамъбасти андешаҳо, омӯзиши онҳоро ба назар гирем, месазад, ки ҳамаашонро ба ду чараёни хилофи ҳамдигар чудо намоем: а) насли наврасро ба воситаи тарсу ҳарос ва итоаткорӣ тарбия кардан лозим. б) насли наврасро бо меҳрубонӣ ва навозиш тарбия кардан лозим. Таърих гувоҳ аст, ки ҳарду чараён ҳам барои инсоният манфиатовар буд. Гарчанде чараёни аввал одамони дар асоси қоидаҳои қатъӣ тарбиядидаи бераҳму шафқат, яқрав ва номуросоро ба чамъият доду чараёни сонӣ одамони ҳалим, наққори худотаре, оқилу инсондӯстро тайёр кард, ҳамаашон маъқеи худро доштанд. Вобаста ба дараҷаи зиндагонии мардум ва сиёсати давлатҳо анъанаҳои тарбия ташаккул меёфтааст. Дар давлат агар сулҳу осоиштагӣ, фаровонии моддӣ бошад, чараёни тарбияи инсонпарварона (гуманистӣ) анъана шуда менамояд. Дар чамъият нооромӣ, ҳамеша ҷангу мубориза бошад, тарбияи зӯрварӣ анъана мешавад, ки онро тарбияи авторитарӣ меноманд ва ба итоаткории бечунучарои хурдсолон ба калонсолон ин тарбия асос ёфтааст.

Тарбияи авторитарӣ талабҳои худро дорад.

Маънои қалимаи авторитарӣ – итоати кӯр-кӯрона ба ҳокимият аст. Ин чараёни тарбияро педагоги немис И.Ф. Гербарт (1776-1841) аз ҷиҳати илмӣ асоснок карда буд. Ӯ мегуфт, ки кӯдак аз тавлид «щўхин бад» дорад, дар тарбияташ қатъият лозим аст. Тарсонидан,

назорат, амрдиҳӣ ва манъкуниро усулҳои тарбияи бачагон медонист. Тавсия мекард, ки исми бачагони вайронкунандаи тарғиботи мактабро дар журнали ҷаримаӣ нависанд. Аз рӯи тавсияҳои вай бачагонро аз хӯрок маҳрум кардан, рост карда мондан, ба тахонаи обдор даровардан, ба журнали ҷаримаӣ қайд намудан иҷозат дода мешуд. Ҳозир ҳам дар як қатор давлатҳои тарбияи авторитарӣ реша гирифтаасту истифода мегардад.

Дар мубориза ба муқобили тарбияи авторитарӣ назарияи тарбияи озод ба вучуд омад, ки аз тарафи Ж.Ж. Руссо пешниҳод шудааст. Вай ва ҳамфикронаш даъват мекарданд, ки дар кӯдак инсонии инкишофёбандаро дида ҳурмат намоянд, маҳдудкуниро нисбати кӯдак раво набинанд ва инкишофи табиӣи кӯдакро дар рафти тарбия аз ҳар ҷиҳат рағбатнок кунанд. Дар замони ҳозира дар олам тарафдорони ин ҷараён чунон афзудааст, ки боиси пайдо шудани педагогикаи инсонпарварона (гуманистӣ) гашт.

Педагогҳои имрӯз ҳам боварӣ доранд, ки бо тарбияи инсонпарварона оламо аз нав сохтан мумкин аст. Агар одамон нақӯкор, ростгӯву шарафманд, адолатпарвар шаванд, муборизаи байниҳамдигарӣ барҳам меҳӯрад, сабабҳои ҷанг, кашмакашу ҷанҷолҳои аз байн рафта, дар дунё фаровонӣ ҳукмфармо мегардад. Барои ин одамонро бояд тарбия намуд.

Педагогикаи инсонпарварона (гуманистӣ) - низоми назарияи ғилмиест, ки дар симои тарбиятгирандагон иштирокчиёни ғаёол, шуурнок, баробарҳуқуқи раванди таълиму тарбиявиро мебинад, ки мувофиқи имконоти худ инкишоф доранд. Педагогикаи инсонпарварона мақсад мегузорад, ки ҳар тарбиягиранда ғаёолият ва муомиларо ёд гирифта, шахсияти озоду мустақил шуда ба воқеа расад. Тарбия ҷораҳоро андешида, то ки шахсият қобилиятҳои табиӣи худро баҳри озодӣ, масъулиятнокӣ ва эҷодкорӣ равона намояд.

Педагогикаи инсонпарварона диққати асосиро ба шахсият медиҳад. Инкишофи психикӣ, ҷисмонӣ, ақлонӣ, ахлоқии шахсиятро афзал мешуморад. Ин сифатҳоро барои ташаккули шахсияти озодона ва мустақилона фикркунанда, ки дар вазъияти гуногуни ҳолиш ва ҳаёт ҷӣ кор карданро дуруст интиҳоб мекунад, зарур мешуморад.

Инсонпарварона гардишидани қори таълиму тарбия чунин маъно дорад, ки талаботи педагогикаи авторитарӣ - аз фишороварӣ ба шахсият даст кашида, байни муаллим ва хонанда муносибатҳои

мӯътадилу хуб ба роҳ монда шавад. Шароите фароҳам оварда шавад, ки хонанда дар он ҳамаи имкониятҳоро истифода бурда, нағз нахонданаш мумкин нест.

Педагогикаи инсонпарварона ба назди муаллим чунин талабҳоро мегузорад: муносибати инсонпарварона ба тарбиятгиранда; эҳтироми ҳуқуқҳо ва озодии ӯ; ба тарбиятгиранда гузоштани талабҳои оқилонаи мувофиқи имкониятҳо; эҳтироми тарбиятгиранда ҳатто дар ҳолате, ки вай аз иҷрои талабот рӯ метобад; эҳтироми ҳуқуқи кӯдак барои рафтори озод; ба хонанда фаҳмондани мақсадҳои мушаххаси тарбияи ӯ; бе зӯрварӣ ташаккул додани сифатҳои даркорӣ; даст кашидан аз ҷазои ҷисмонӣ ва ҷазоҳои дигар, ки шарафу шахсиятро паст мезананд; эътирофи ҳуқуқи шахсият дар бобати пурра рад кардани сифатҳои, ки бо ягон сабаб ба эътиқоди ӯ зид аст (динӣ ва ғайраҳо).

Педагогикаи инсонпарварона вазифа мегузорад, ки муаллим ё мураббӣ тарбиятгирандагонро озод бинад, аз онҳо ҳудро боло нагирад, чунон фаҳмонад ва шахсе бошад, ки ҳамроҳ баҳри ояндаи дурахшони онҳо мубориза мебарад.

Чараёнҳо дар педагогика -авторитарӣ ва инсонпарварона барои мактабҳои Аврупо бештар хосанд. Аммо тарбияи шарқӣ, ки барои миллатамон аз азал хос буд, дар рафти таълиму тарбияи насли наврас аз эътибори муаллимон дур нагардид. Вақти адои вазифа ба муаллимон ва тарбиятгирандагон лозим аст, ки талабҳои педагогикаи инсонпарваронаро бо назардошти шароити имкониятҳои маҳаллӣ истифода кунанд.

Ҳамин тавр, фаромӯш набояд кард, ки дар инкишофи педагогика ду самт – чараёни асосӣ вучуд дорад. Яқум, педагогикаи авторитарӣ, ки ба итоати хурдсолон ба калонсолон асос ёфтааст ва дуҷум, педагогикаи инсонпарварона (гуманистӣ), ки ҳуқуқ ва озодии хонандаву тарбиятгирандагонро эътироф менамояд. Тарафдорони педагогикаи инсонпарварона басо сершуморанд ва феълан аз тарафи муаллимону тарбиятгариҳои давлатҳои мутамаддин дастгирӣ мешаванд. Кулли педагогҳои Тоҷикистони соҳибистиклол низ ҷонибдори чараёни педагогикаи инсонпарварона буданашонро бо қору амали ҳеш собит месозанд.

§4. Силсилаи илмҳои педагогӣ ва робитаи педагогика бо илмҳои дигар

Педагогика мавзӯӣ ва предмети тадқиқоти худро ба соҳаҳои ҷудо карда меомӯзад. Дастовардҳои соҳаҳои истифода менамояд, яъне педагогикаи муосир силсилаи фанҳои ба вучуд овардааст, ки ҷодаҳои муайяно тадқиқ мекунад. Маҷмӯи ин ҷодаҳои улуми педагогӣ ё ба таври дигар ғӯем улуми таълиму тарбия ном гирифтаанд. Ба силсилаи мазкур фанҳои зерин мутааллиқанд:

1. Педагогикаи умумӣ, ки қоидаҳои имкониятҳои тарбияро тадқиқ мекунад ва ин тадқиқотҳо дар ҳамаи намуди мактабҳои истифода мешаванд.

2. Педагогикаи синнусолӣ хусусиятҳои тарбияи одамонро вобаста ба давраҳои инкишофи синну солҳои меомӯзад. Педагогикаи томактабӣ, мактабӣ ва тарбияи калонсолон ҷузъҳои ин педагогика мебошанд.

3. Педагогикаи махсус ё дефектология ҷанг бахшҳои ба соҳаҳои дигар бахшидаанд. Масалан, масоили таълиму тарбияи кару гунгҳои сурдопедагогика, кӯдакони ҷашмонашон хираву нобиноро тифлопедагогика, кӯдакони ноқисақдро олигофренопедагогика ва кӯдакони лакнати забондорро логопедия меомӯзад.

4. Методикаи хусусии фанҳои таълимӣ тарзу роҳҳои таълими ҷон фанро шарҳу эзоҳ медиҳад. Педагогикаи синфҳои ибтидоӣ ҳам услуби худро дорад.

5. Таърихи педагогика инкишофи хусусиятҳои қори мактабу маорифро дар марҳилаҳои таърихӣ кашф мекунад.

Имрӯзҳо инчунин соҳаи педагогикаи касбу ҳунаромӯзон, мактаби олии ҳарбӣ, тарбияи оилавӣ, қори муассисаҳои маданият-равшаннамӣ ва ғайраҳо аз ҷиҳати назариявӣ ривочу раванг ёфтаанд.

Тарафҳои афшудани талабот ба қори тарбиявӣ, мураккабу сершӯха гардидани он водор месозад, ки педагогика алоқаашро бо илмҳои дигар беҳтару беҳтар ба роҳ монанд. Гарчи педагогика илми мустакил аст, вале ба як қатор илмҳои наздикӣ дорад ва бо онҳо ҳамкории мекунад. Хусусан алоқаи педагогика бо раваншаносии синнусолӣ ва педагогӣ назаррас аст. Раваншаносӣ асрори ба амал омадани инкишофи психики одамони синну соли мухталиф, тағйирёбии психикаи онҳо ба таъсири таълиму тарбия қушода медиҳад.

Илми физиология донишхоеро медиҳад, ки бо ёрии онҳо инкишофи ҷисмонии инсонро сарфаҳм мекунанд. Аз инҷост, ки ин донишҳо барои педагогика ва ташкили кори таълиму тарбия заруранд.

Илми замонавии кибернетика имконият медиҳад, ки бо мадади компютеру мошинҳои ҳисоббарорӣ – электронӣ ва воситаҳои наватарини садову симо самаранокӣ таълиму тарбияи шогирдонӣ мактабхоро баландтар бардошт.

Истифодаи қомеъҳои илми тиб, санитария ва гигиена, варзиш ба пешрафти педагогика қўмак мерасонад.

Ҳамин тавр, педагогика бо фанҳои дигар ҳамкорӣ карда пеш меорад. Бо илмҳои фалсафӣ (материализми таърихӣ диалектикӣ, иҷтимоӣ, этика, эстетика), таърих, адабиёт, иқтисодиёт ва ғайраҳо алоқаманд аст.

§5. Услубҳои илмӣ-тадқиқотии педагогика

Илми педагогика шахшуда нест. Вай доимо инкишоф меёбад ва рӯз аз рӯз бойтар мешавад. Баҳри инкишофи он олимон, омӯзгорон, ҳамаи педагогҳо фаъолият нишон медиҳанд. Онҳо ба воситаи ихтироҳои, кашфиёту тадқиқотҳо, китобу мақолаҳои худ илми таълиму тарбияро пештар мебаранд. Ихтирои оламшумули Я.А. Коменский системаи синфи дарс буд, тадқиқотҳо дар шакли китобҳо нашр карда мешаванд. Барои бойтар шудани педагогика методҳои илмӣ-тадқиқотии он хизмат мекунад. Методҳои илмӣ-тадқиқотӣ гуфта тарзҳои ба дастовардани далелҳо бо мақсади муайян намудани алоқамандию муносибатҳо, вобастагашон бо назарияи илмӣ меноманд. Ҳодисаҳо, масъалаҳои педагогиро бо таври амалӣ ё назариявӣ тадқиқ мекунанд. Чамъоварию интиҳоб, муқоисаву таҳлилу таҳлили ақлонии ҳодисаҳои педагогӣ, аниқ намудани миқдору сифати онҳо ба муҳаққиқ лозим меояд. Барои иҷрои корҳои тадқиқотӣ мушоҳида, пурсиш, озмоиш, омӯзиши маҳсули фаъолияти хонандагон ва ҳуҷҷатҳои мактабӣ барин методҳо истифода бурда мешавад.

Мушоҳидаи педагогӣ идроки бевосита ва мақсадноки раванди педагогӣ дар ҳолати табиист, ки натиҷаи онро ба қайд мегиранд. Вай аз рӯи нақша ва интиҳобан мегузарад. Амал ё чизи мушоҳидашаванда таҳлил карда мешавад. Масалан, хониш ё рафтори хонандаро ҳақиқатан дарс муаллим мушоҳида карда метавонад.

Вақти мушоҳидаи кори педагогӣ муҳаккик далелҳои ба мавзӯяш дахлдорро ҷудо карда нависта мегирад. Вай бояд пешакӣ донанд, ки ҷиро меомӯзад, тадқиқ мекунад. Моҳияти масъаларо нафаҳмида, оқибату сабабҳои ҳодисаро муайян накарда, ба нависонависи подаркор, ҷамъовариҳои далелҳои оддӣ машғул шудан нашояд.

Мушоҳидаи илмӣ мӯддати тӯлонӣ ва мувофиқи нақша тадқиқ намудани ҳодисаи муайян мебошад, ки муҳаккик он ҳодиса ё ҷиҳатҳои алоҳидаашро пурра медонад, хусусиятҳои устувору асосӣ ва ғайриасосию дуҷумдараҷагиро ҷудо карда метавонад.

Услуби пурсиш. Ду хели методи пурсиш – даҳонӣ ва хаттиро фарқ мекунанд. Услуби даҳониро интервю ва методи хаттиро пурсиши анкетавӣ мегӯянд. Пурсиш аз рӯи нақшаи муайян, саволҳои пешакӣ тайёр шуда баргузор мешавад. Саволҳо кушода (агар ҷавобҳо пешакӣ аниқ карда нашуда бошанд), пӯшида (агар ҷавобгӯй як ё якчанд ҷавоби пешниҳодшударо интихоб кунад) ва нимпӯшида (агар ҷавобгӯй як ё якчанд ҷавобро интихоб намояд ва имкони баёни фикри худро низ дошта бошад) шуда метавонад.

Озмоиши педагогӣ кори таҷрибавӣ ё санҷиши ягон тарзи корбарӣ ҳангоми таълиму тарбия дар шароити табиӣ ё махсус ба вуҷуд овардашуда мебошад. Озмоиши педагогӣ муайян менамояд, ки ҷаро ва бо кадом сабабҳо ин ё он услуби нав дар раванди педагогӣ бештар таъсир бахшид ё натиҷаи мусбат надод. Натиҷаи кор барои озмоиш нишондиҳандаи асосӣ аст. Озмоиш дар шароити оддӣ, ҳаёти ҳонандагон, бе истифодаи воситаҳои дастгоҳҳои махсус гузаронида шавад, озмоиши табиӣ номида мешавад. Озмоиши лабораторӣ низ ҳаст, ки он дар шароити махсус, бо ёрии мошинҳо мегузарад ва таъсири услубҳоро ба шогирдон қайд мекунад. Чунки озмоиш озмоиши лабораторӣ ном гирифтааст. Баъд аз озмоиш усулҳои нави кор бо истифодаи омӯзгорону мактабҳо тавсия мегардад, ба шарте ки он ба манфиати кор бошад. Гузаронидани озмоишҳои зараровар манъ аст. Баъзан натиҷаи озмоиш бо ёрии услубҳои мушоҳида, пурсиш такроран санҷида мешавад.

Омӯзиши махсули фаъолияти ҳонандагон ва ҳуҷҷатҳои муассисаҳои таълиму тарбиявӣ яке аз услубҳои паҳншудаи илмӣ-тадқиқотии педагогика буда, азназаргузаронии таҳлили корҳои хаттӣ, дафтари расмҳои кашодашон, муносибати эшонро бо кори ҳонанш нишон медиҳад ва муҳаккики педагогика доништа

мегирад, ки ҳолати корҳо ба кадом дараҷа мебошад. Шиносоӣ бо делои шахсии хонанда, қарорҳои шӯрои педагогии мактаб, журналҳои синфӣ ва ҳисоботҳои роҳбарони мактаб ба муҳаккики соҳаи педагогика маводи зарурӣ медиҳад, ки далелҳои муфидро барои тадқиқот пайдо намояд.

Муаллими синфҳои ибтидоии замони гузариш ба иқтисоди бозоргониро зарур аст, ки ба адои вазифааш эҷодкорона муносибат карда, методҳои асосии илмӣ-тадқиқотии педагогикаро баҳри тарбияи инсонӣ комил далерона истифода барад.

Ҳамин тавр, муаллимон ба воситаи методҳои тадқиқотии педагогӣ дар бораи рафти равандҳои тарбия, таълим ва маълумот далелҳо ба даст оварда таҳлил менамоянд ва хулосаҳои ҷанҷорро ба донишҳои илмӣ зам мекунанд. Ягон услуби тадқиқотӣ дар алоҳидагӣ истифода намешавад, услубҳо доимо дар алоқамандӣ бояд қор фармуда шавад, чунки байни дараҷаи назарияю амалияи педагогӣ ва услубҳои тадқиқотӣ робитаи ногусастанӣ ҳаст.

Саволу супоришҳо барои тақрор

1. Аҳамияти тарбияро дар инкишофи ҷомеа шарҳ диҳед.
2. Тарбия чаро ҷанбаи таърихӣ дорад?
3. Педагогика қай ба вучуд омад ва чиро меомӯзад?
4. Кадом мафҳумҳои асосии педагогикаро медонед?
5. Силсилаи илмҳои педагогиро баён кунед.
6. Услубҳои илмӣ-тадқиқотии педагогика ба қӣ ва барои қӣ лозим?

БОБИ 2 ИНКИШОФ, ОМИЛҶОИ ТАРБИЯ ВА ТАШАККУЛИ ШАХСИЯТ

*Намак дар комҳо шириштар аз шаҳду шакар гардад,
Ҷигарҳо хун шавад, то як писар мисли падар гардад.*

(Т.Асирӣ)

§6. Мавқеи инсон дар ҷомеа

Педагогика дар назди худ вазифа мегузорад, ки одамро аз ҳар ҷиҳат тарбия намояд. Баҳри ноил шудан ба ин лозим аст, ки одамро низ ҳарҷониба омӯзад ва донад. Педагоги машҳур К.Д. Ушинский ин нуктаро таъкид мекард. Инчунин масъалаи тарбияи кӯдак аз ҷиҳати илмӣ асоснок карда нашавад, самарани дишлоҳ ба даст нахоҳад омад, яъне доништан зарур аст, ки кӯдак қадом хусусиятҳоро дорад ва ҷӣ тарз инкишоф меёбад. Оиди инкишоф байни олимони ду нуктаи назари гуногун вучуд дорад. Яке метафизикӣ, ки инкишофро ҷун қори механикӣ ва дигаре диалектикӣ, ки ҷун ҳодисаи пуриштилоф маънидод менамояд.

Метафизикҳо дегаро мекунамд, ки инкишофи кӯдак қалоншавӣ с хурдишавӣ, густириши олдии пухта расидани сифатҳои табиатан дода шудаасту инкишоф қодир нест, ки сифатҳои навро пайдо қунонад. Қудак гӯё баъди ба дунё омадан аллақай баъзе хусусиятҳои пешрафтаи минбаъдаи психикиашро зоҳир месозад. Ҷунин фаҳмиши ақлдаи полурусту беасос мебошад.

Диалектика инкишофро ба тарзи дигар шарҳ медиҳад. Мувофиқи таълимоти диалектикӣ инкишоф аз байн рафтани сифатҳои қўхна ва ба вучуд омадани сифатҳои нав аст. Инкишоф натиҷаи тарбия аст. Тарбия барои инкишоф зарур мебошад. Инкишоф ба тарбия таъсир мерасонад. Ба инкишоф бошад «таккон» ё қувваи фавқуттабий таъсир бахшида наметавонад. Аломатҳои инкишоф пешакӣ ба қудак дода мешавад. Қудак инкишоф ёфта менишинад, суҳан мегуяд, рост меистад, роҳ мегардад, мехонад ва ғайраҳо.

Одам як қисми табиат аст. Онро табиат офаридаву қуввае дода, ки мисли табиат доимо дар рушду нумўст. Одам ҳамчун шахсият таълиқ наметавонад. Вай дар ҷомеа ба шахсият мубаддал мегардад ва бо хусусияту хислатҳоиаш аз дигарон фарқ мекунад.

Шахсият одами зинда, узви ҷомеа мебошад. Вай ҷудо аз ҷомеа вучуд дошта наметавонад ва дар худ хислатҳову талабҳои ҷамону

даври мушаххаси таърихино новобаста ба иродаву шуураш инъикос мегардонад.

Одам ба шарофати меҳнат аз олами ҳайвонот чудо шуда, бо баробари пешрафти ҷомеа инкишоф ва камолот меёбад. Кудакони хурдсол ва одамони аз ақл бегона шахсият нестанд. Барои он ки одам шахсият шавад, лозим аст, ки ба дараҷаи муайяни инкишофи психикӣ расад, шуурнок шуда, қобили мустақилона ғайолият карданро дошта бошад. Ба шахсият табиату ҷомеа таъсир мебахшад. Дар навбати худ шахсияти ғайолу шуурнок низ ба табиату ҷомеа таъсир мерасонад. Шахсият такрорнашаванда аст. Бо намуди системаи асаб, маърифату ҳиссиёт, ҳислатҳои иродавӣ, талаботу завқу рағбат шахсиятро аз ҳамдигар фарқ мекунад, ки дар рафтору муҳокимарониҳо, амалиёти онҳо сифатҳои соҳир мегарданд.

Дар шахсият вобаста ба мавқеи ӯ дар ҷомеа бо тақозои ҳаёт, вазифа баъзе ҳислатҳои асосӣ тезтар ё сусттар инкишоф ёфта метавонанд. Шахсиятро дар вобастагӣ, алоқамандӣ бо шароити зиндагӣ ва ташкили тарбияи он омӯхтан лозим аст.

Ҳамин тавр, одам дар ҷомеа инкишоф меёбад. Инкишофи биологӣ аз ҷиҳати ҷисмонӣ, физиологӣ тағйир ёфтани одам ва инкишофи иҷтимоии ӯ пешрафти психикӣ, маънавӣ ва ақлиро ифода менамояд.

§7. Омилҳои таъсирбахши инкишоф ва камолоти шахсият

Шахсият худ аз худ ташаккул намеёбад. Вай натиҷаи таъсиррасонии байниҳамдигарии омилҳои сершуморест.

Гуруҳе аз олимони ин омилҳоро муайян сохта кӯшиш ба ҳарч доданд, ки мавқею аҳамияташонро дар инкишофу камолоти шахсият равшан намоянд. Яке аз ин омилҳо мавҷудоти биологӣ будани одам, дараҷаи меҳнат, олотҳои истеҳсолот ва муносибатҳои истеҳсоли аст, ки ба иродаву шуури одам вобастагӣ надорад.

Омили дигари таъсирбахш муҳити иҷтимоӣ то дараҷае ба иродаву шуури одам алоқаманд мебошад. Мафкураи ҷамъиятӣ, ғайолияти ҳукумат ва давлат, созмонҳои ҷамъиятӣ ва муассисаҳо аз ҳамин ҷумлаанд.

Омили гуруҳи сеюм ҳуди тарбия аст, ки дар камолоти шахсият роли ниҳоят бузург мебошад. Тарбиятгар ба назди худ мақсади муайян гузошта, баҳри расидан ба он тамоми воситаҳо ва имкониятҳоро истифода менамояд. Тарбия гуфта чунин

чорабиниҳои пешаки ба нақша гирифташударо меноманд, ки ба воситаи онҳо сифатҳои шахсият дар асоси қонуниятҳои инкишофи одам ва ҷамъият ба амал бароварда мешавад. Зери мафҳуми камолоти шахсият сифатҳо ва хусусиятҳоеро мефаҳманд, ки дар натиҷаи инкишоф пайдо мешаванд. Инкишоф бошад, раванди камолоти шахсиятро нишон медиҳад.

ОМИЛҲОИ БИОЛОҒӢ. Инкишофи одам ҳам мисли организмҳои зиндаи дигар ба ирсият робита дорад. Маълум аст, ки ҳар одам аз кӯдаки аломатҳои қобилияти муайяно дорост. Ин аломатҳо минбаъд самтҳои инкишофи шахсиятро муайян мекунад. Масалан, сифатҳои психикии шахсият ба қобилиятнокиаш таъсир мебахшад. Ба воситаи ирсият ба наслҳои оянда нишонаҳои асосии биологӣ, баъзе хусусиятҳои одамони дар шакли генҳо мегузарад. Ирсият, ки онро илми генетика ҳаётарафа меомӯзад, ба давомдиҳандагони насл шакли сохти бадан, қори узвҳои бадан, намуди системаи асабро мегузаронад. Дар олами ҳайвонот ин тавр нест, яъне ҳайвонот ба насли оянда аксари хислатҳоро мегузаронад. Аз ҳамин сабаб аст, ки дар таърихи гузашта ва ҳаёти имрӯза ду одами аз ҳамдигар фарқ надоштаро дучор омадан амри муҳол аст.

Илм исбот кардааст, ки инкишофи организми зинда дар як вақт бо муборизаи байниҳамдигарии ирсият ва мутобиқшавӣ бо шароити ҳаёт, бо меросгирии аломатҳои кӯҳна ва пайдоиши аломатҳои нав ба амал меояд (Дарвин). Тағйирпазирӣ чун ирсият яке аз хусусиятҳои асосии организм мебошад.

Аҳамияти ирсият дар инкишоф назаррас бошад ҳам, вале таъсирбахшии он дар вақти тарбия ва ҳаёти иҷтимоӣ маълум нест. Ин масъаларо шарҳ медиҳем. Аломатҳои табиӣ қобилият бисо гуногунанд. Дар асоси як аломати қобилият лаёқатҳо ва хусусиятҳои психикии ҳархела ба вучуд омада метавонанд. Ин ба шароити зиндагӣ ва тарбия марбут аст.

Гузаштани хусусиятҳои ҷисмонии одам ва хислатҳои одитарини психикиро ба воситаи ирсият мушоҳида кардан осонтар аст. Дар таннаққули хислатҳои мураккаби психикии-сифатии ақл, мизоч, ақидаҳо ва ғайраҳо аҳамияти шароити зиндагӣ ва тарбия муҳим мебошад. Дар ин масъала ба фикри зумрае аз психологҳо, ки ахлоқ, ақидаҳо, майлу хоҳиш, талаботи одамро ҳамчун ҷашмҳо, ланҷону ангуштҳо ҳаҷия табиат маънидод мекунанд, ҳаргиз розӣ шудан мумкин нест.

Дуруст аст, ки аз волидон ба фарзандон як қатор аломатҳо дода мешаванд. Масалан, қаду қомат, ранги мӯй, чашму пӯст, баъзан камбудихоӣ фаъолияти асаб, кори психикии бачагонро ҳалалдор менамояд. Ба насли оянда хусусан майхӯрӣ ва нашъамандии волидон таъсири бад дорад.

Ба педагогҳо маълум аст, ки ҳар одам ба ягон намуди фаъолият нисбатан қобилияти бештар дорад, вале онро ҳеҷ гоҳ дар ҳаёти худ пурра истифода намеkunанд, чунки алҳол методҳои ба вучуд наомадаанд, ки қобилиятҳои бачагон ва наврасон пурра ошқор карда шаванд. Барои инкишофи ҳамаи қобилиятҳо ҳанӯз шароитҳои мувофиқ ба вучуд оварда нашудааст. Бо пешрафти ҷамъияти ҳуқуқбунёд, демократӣ ва дунявӣ баланд шудани савия ва фарҳанг имкониятҳои васеъ барои таъмини инкишофи генетикии ҳар аъзои ҷамъият дар кишварамон шароит ба вучуд оварда хоҳад шуд.

ОМИЛҲОИ ИҶТИМОӢ. Кӯдак чун шахсият бо таъсири муҳити атроф инкишоф меёбад. Муҳит системаи ҳолатҳои беруниро, ки барои ҳаёт ва инкишофи одам зарур аст, дарбар мегирад. Ҳолатҳо бошад шароити табиӣ ва ҷамъиятии зиндагии шахсиятро фаро мегирад.

Як қатор олимони равшанос ва педагогҳои буржуазӣ камологи шахсиятро чун гузариш аз марҳилаи биологӣ ба марҳилаи инкишофи иҷтимоӣ мефаҳманд. Бояд қайд кард, ки кӯдак аз рӯзи тавлидаш фақат мавҷудоти биологӣ нест. Табиист, ки вай ба инкишофи иҷтимоӣ сабаб шуда мегардад, чунки ҳанӯз аз хурдӣ ба муомила, фаҳмидани нутқ, эҳтиёҷ пайдо мекунад. Одам дар муносибат ба муҳит фаъол аст, вай як ҷузъи муҳит мебошад ва онро ба тарзи худ дигаргун месозад. Яъне кӯдак дар муносибат бо олами атроф натавонанд мутобиқ мегардад, балки фаъолона аз худ намуда, барои зиндагӣ мувофиқ мегардонад на ҳамаи ҷиҳзҳои кӯдакро ихотакарда барои вай муҳити инкишофро ба вучуд меорад. Ҳар кӯдак дар муҳити нотақрор ва ҳоси фардӣ инкишоф меёбад, ки онро муҳити наздиктарини ихотакарда ё муҳити хурд номидан мумкин аст. Барои кӯдак ду муҳит ҳаст. Яке муҳити дур – иҷтимоӣ ва дигаре муҳити хурду наздик – оила ба шумор меравад. Муҳити хурд ифодагари муҳити иҷтимоист ва то дараҷаи муайян мустакил ҳам мебошад. Муҳити хурд – оила, мактаб, дӯстон, ҳамсолон, ҳешу таборон ва ғайраҳо қисми муҳити иҷтимоӣ ба назар мерасад. Дар ҳамин муҳит ҷиҳзҳо ва ҳодисаҳои ҳастанд, ки таъсири мусбат

ё манфӣ дошта метавонанд. Шахсият таъсири муҳити атрофро қабул мекунад ё ба он муқобилият менамояд. Аз ҳамин сабаб донишҷӯи муҳити тарбияи кӯдак ба педагог зарур аст, ки назорат барад, баҳри ислоҳи муҳит чораҳо андешад. Мавқеи кӯдак дар муҳит ба ташаккули шахсияти ӯ кӯмак мекунад. Масалан, кӯдакро ҳамсолон эҳтиром намоянд, ба вай боварӣ дошта бошанд, ӯ бешак ғаъолтар, хушмуомила мешавад. Баръакс шуданаш низ мумкин аст. Ин чунин маъно дорад, ки таъсири муҳит бад бошад, натиҷаи инкишоф низ бад шудан мегирад.

ОМИЛИ ТАРБИЯ. Муҳит ба кӯдак аксар вақт таъсири ному-ташаккил, бенизом ва бемақсад мерасонад. Бинобар ҳамин танҳо ба воситаи муҳит, ҳарчанд вай муҳити хуб бошад ҳам ташаккул додани шахсият эътимоҷбахш нест. Ин ба аҳволи худ гузоштани шахсияти кӯдак ва ташаккули он мебошад.

Кӯдак ба воситаи калонсолон муносибатаро бо муҳит ба роҳ мемонад, барқарор мекунад. Ҳар марҳилаи нав дар инкишофи шахсияти кӯдак шакли нави алоқа бо калонсолон мебошад, ки онро калонсолон тайёр мекунанд, калонсолон маслиҳат медиҳанд. Аз ҳамин сабаб маҳз тарбия омил асосӣ ва ниҳоят муҳими камолоти шахсияти кӯдак мебошад ба ташкили қори мақсадноки инкишоф мусоидат менамояд. Тарбия маънои инкишофро ҳам мефаҳмонад.

Тарбия мудом қувваҳои ҳаракатдиҳандаи инкишоф, хусусиятҳои синну солӣ ва фардии бачагонро дар мадди назар медорад. Тарбия таъсири самараноки муҳитро комилан истифода мебарад. Тарбияи дуруст таъсири манфии муҳит (майҷӯи чашмигуруснагӣ, қизларастӣ, бадахлоқӣ, майхорагӣ ва ғайраҳо) – ро аз байн мебарад. Дар бачагон ба чунин ҳислатҳо нафрат ба вучуд оварда метавонад. Тарбия қори якҷояи оила, мактаб, аҳли ҷамъиятро ба роҳ мемонад, кӯдак бармаҳал дар натиҷаи тарбия ба худтарбиякунӣ машғул шуда, мададгору ҳамфикри тарбиятгарон мешавад.

Педагогҳои машҳур ба қудрати бемислу монанди тарбия дар инкишоф ва камолоти шахсият боварии қомил доштанд.

Тарбия қувваи тавоноест, ки нуқсонҳои манфии таъсири табиат ба муҳитро ислоҳ қарда, ба ҷамъият шахсияти муқаммалро ато менамояд.

Пештар меуфтанд, ки тарбия муқтадир аст, ҳамаи қорҳоро дарда метавонад. Таҷриба нишон дод, ки дар ҳақиқат тарбия зӯр аст, вале одамро қомилан дигаргун сохта наметавонад.

Тарбия инкишофи шахсиятро ба лоиҳа мегирад, аз рӯи нақша онро ба дараҷаи баландтар мебардорад, мувофиқи ҳадафҳо пеш мебарад. Тарбия натавонад ба назардошти дараҷаи инкишофи ҳозираи шахсияти кӯдак, балки бо эътибори ҷиддӣ ба хусусиятҳои ҳанӯз пайдонашуда ва минбаъд ҳосилшаванда корро ба роҳ мемонад, ки равшанӣ номӣ М.С.Виготский (1896-1934) онро минтақаи инкишофи дараҷаи ҳозира донистааст.

Инкишофи шахсияти кӯдак ҳангоми фаъолияти омӯзиши воқеият ба вуқӯ меафзояд. Бинобар ин тарбия ташкили ҳаёт ва фаъолияти бачагонро зарур мешуморад. Вақти бозӣ, хониш, меҳнат, шуғл ба варзиш, маданият, техника ва дигар фаъолиятҳо бо одамон муомила карда, кӯдак тадриҷан аз тақлидкории оддӣ ба кори мустақилонаи фаъоли эҷодӣ, ба худтарбиякунӣ мегузарад.

Тарбия сабаби инкишофи шахсият буда, ба назардошти дараҷаи инкишофи ӯ амал мекунад. Кӯдак таълиму тарбия гирифта инкишоф меёбад, вағарна инкишоф намешавад. Ҳамон тарбия хуб аст, ки аз инкишоф пештар равад.

Ҳамин тариқ, шахсият таҷрибаи иҷтимоиро аз худ мекунад, бо дигарон муомила, фаъолият карда, ба мавҷудоти иҷтимоии психологӣ мубаддал мешавад, фарде мегардад, ки аз ҷиҳати симо, намуди зоҳирӣ аз дигарон фарқ мекунад ва қобилияти худидоракуни, муносибат кардан бо муҳити иҷтимоӣ дорад. Вай фарди махсусест, ки олами ботинӣ, сифатҳои педагогӣю ҳислатҳои худро соҳиб аст ва ҳама гуна дараҷаи инкишоф вазифаҳои худро иҷро хоҳад кард. Барои иҷрои вазифаҳо дониши зарурӣ мегирад, қоидаву меъёрҳои ахлоқи мавҷударо меомӯзад ва чун шахсият ба камолот мерасад. Муносибати ӯ ҷо воқеият васеъ шуда, шаклҳои фаъолияти муомилааш бо одамон торафт мураккабтар шудан мегирад.

§8. Давраҳои инкишофи синнусолии кӯдакон

Мушоҳидаи оддӣ кӯмак мерасонад, ки тафовути синнусолии кӯдаконро доништа гирем. Ҳангоми боғчаравӣ онҳо хусусиятҳои дигар доштаанду баъди ба мактаб омадан хусусиятҳои нав пайдо мекунад. Мактабхон шуда дар дарсҳо мешинанд, сухани муаллимро мефаҳманд, диққаташон суеҷ бошад ҳам, корҳои вазифаҳои иҷро мекардагӣ мешавад.

Инкишофи кӯдакон дар муҳлатҳои вақти муайян ҳар хел шуда метавонад, яъне давраҳои инкишоф ҳаст. Ин давраҳо давоми

якдигаранд. Як давра давраи дигарро замина шуда метавонад. Бо вучуди ин давраҳо аз якдигар фарқ доранд. Дар ҳар давра пухта расидани узвҳо, таҷрибаи андӯхтаи кӯдакон ва намуди фаъолиятшон тағйир меёбад. Ба бачагони синнусоли гуногун хусусиятҳои махсуси инкишофи ақлӣ, ҷисмонӣ ва психикӣ ҳос мебошад. Сифатҳои анатомӣ-физиологӣ ва психологӣ барои ягон давраи муайян хосро хусусиятҳои синнусолӣ меноманд. Моҳияти хусусиятҳои синнусолиро дар мисоли инкишофи ҷисмонии одам баръало дидан мумкин аст. Болошавии қомат, афзоиши вазн, баровардани дандонҳо ва ивазшавии онҳо, расидан ба балоғат дар ягон давраи синнусолӣ ба чашм мерасанд. Азбаски инкишофи биологӣ ва маънавӣ ба ҳамдигар алоқаманд мебошанд, инкишофи психикиро низ дар бар мегирад.

Педагогҳои ҳамаи замонҳо таъкид мекарданд, ки тарбия бояд мазмун, методҳо ва шаклҳои қори худро мувофиқи синну сол, дараҷаи инкишофи бачагон ба роҳ монад, ҳатман давраҳои инкишофи онҳоро ба назар гирад.

Давраҳои синнусолӣ ва давомнокии онҳо дар ҳар замони ҷамъияти – таърихӣ ҳар хел шуда метавонад. Олимон исбот кардаанд, ки барои бачагони муосир баланд шудани қомат, бармаҳал шах шудани устухонҳо ва тезтар ба балоғат расидан хос аст, ки ҳаминро акселератсия меноманд. Акселератсия маънои инкишофи тези ҷисмонӣ ва қисман дар давраи бачагӣ ва наврасиро мефаҳмонад.

Вақти ҷудо кардани давраҳои синнусолӣ хусусиятҳои анатомӣ-физиологӣ, ҷисмонӣ, психологию педагогии кӯдакон ба эътибор гирифта мешавад.

Давраҳои зерини синнусолӣ дар тарбия вучуд дорад:

1. Ширхорагӣ – аз рӯзи таваллуд то 1– солагӣ
2. Пешаз мактабӣ – аз 1 то 3 солагӣ
3. Томактабӣ – аз 3 сола то 7 солагӣ
4. Сини хурди мактабӣ – аз 7 то 11 солагӣ
5. Наврасӣ – аз 11 то 15 солагӣ (синни миёнаи мактабӣ)
6. Навҷавонӣ – аз 16 то 18 солагӣ (синни қалони мактабӣ)

Тавсифи мухтасари ҳар давраи синнусолиро дида мебароем.

Давраи ширхорагӣ кӯдак ғамхорӣ меҳаҳад, то қисман инкишоф қунаду солим бошад. Кӯдаки 2-3 моҳа фаъолона ҳаракати

дасту пойҳоро оғоз менамояд, овозхо мебарорад. Дертар сарашро медорад, менишинад, ба шикам мегечад, рост меистад, кадамҳои нахустин мегузорад. Бозичаҳоро бо дастон медорад, ба чизҳо даст мерасонад, гӯё доништа гирифтани атроф каму беш пайдо мешавад. Суханҳои аввалинро талаффуз менамояд. Вай муомиларо бо калонсолон оғоз мекунад. Шунда, дида, мушоҳидаю амал карда, ба хотир оварда метавонистагӣ мешавад. Таклидкорӣ, такрори ҳаракати калонсолон хислати ўст.

Давраи пеш аз мактабӣ. То 3 – солагӣ кӯдак инкишоф карда, нутқи ӯ бой шуда, омили пешбари муомила ва васеъ шудани донишҳо мешавад. Калимадонии бачагон ҳар хел буда, ба қори тарбиявӣ марбут аст.

Дар ин синну сол кӯдакон одоб ёд гирифта, баъзе хислатҳои рафторро пайдо менамоёнд. Қоидаҳои одобро аз худ карда онҳоро риоя мекунанд. Аввалин амалҳои мустақилона дар онҳо қобилияти кориро ташаккул медиҳад. «Худам» мегӯянд онҳо. Волидон ба онҳо мустақилона рафтор кардан нагузоранд, бачагон сернозу нуз, гапнадаро, танбал, беирода, тез мешаванду ислоҳашон душворихо меорад.

Бисёре аз хислатҳои шахсият дар ҳамин давраи то 3-солагӣ ба вучуд меояд.

Волидону мураббияҳоро лозим аст, ки кӯшиш ба ҳарч диҳанд, то ки фаъолияти кӯдакон рангоранг бошад, шакли муомила ва маърифат тағйир ёбад ва бачагон ташаббускориву мустақилият зоҳир намоянд.

Давраи томактабӣ (аз 3 то 7 солагӣ). Фаъолияти анализаторҳо хуб шуда тасаввуроту ҳаёл, диққат, тафаккуру нутқи кӯдакон бойтар мешавад ва бо ёрии ҳиссиёт бештар атрофро доништа мегиранд. Кӯдакони ин синну сол бо осонӣ ндми ситораҳо, растаниҳо, ҳайвоноту даррандаҳо, ҳашаротро ба хотир мегиранд, агар онҳоро аз табиати атрофшон нишон диҳанд.

Дар ин давра инкишофу ташаккули шахсият шурӯъ мешавад. Барномаи кӯдакостонҳо тарбияи ақлӣ, ҷисмонӣ, ахлоқӣ, меҳнатӣ ва зебоифаҳмии бачагонро дар назар дорад. Доир ба ҳар қисми тарбия чорабиниҳои зиёде гузаронида мешавад.

Бозӣ шакли асосии фаъолияти бачагони синну соли томактабӣ мебошад. Бо воситаи бозӣ майлу хоҳиш, талабот, саъю кӯшиш ва завқу шавқи бачагон қонеъ гардонида мешавад. Бача мазмуни

бозиро аз атрофи худ мегирад. Ҳангоми бозӣ бо касбу ҳунар, рӯзгор одобу рафтор ва фаъолияти одамон ошно мешавад. Бозӣ на танҳо сифатҳои нек, балки хислатҳои манфиро ҳам пайдо мекунонад. Мураббия ин масъаларо бояд дар мадди назар дошта бошад.

Дар ин синну сол ташкили дурусти меҳнат аҳамияти калон дорад. Бачагон дар худхизматрасонӣ, рӯбучини хонаҳо, нигоҳубини растаниҳо, гулҳо ширкат варзанд, ба калонсолон ёрӣ расонанд, худашон баъзе чизҳои даркориро созанд, вагарна аз онҳо меҳнатдӯстонро ба камол расонидан душвор мешавад.

Дар давраи томактабӣ кӯдакон ба таҳсил дар мактаб, ки инкишофи тафаккури абстрактиро таъмин месозад, омода карда шаванд. Хониш аз синни 7 солагӣ сар мешавад.

Сини мактабӣ (аз 7 то 11 солагӣ). Давраи басо мураккаб ва пур аз зиддиятҳои инкишофи мактаббачагон аст. Бачае, ки ба синфи якум меояд, аслан аз ҷиҳати ҷисмонӣ ва психологӣ аз бачагони синни томактабӣ фарқи кулӣ надорад. Танҳо вазифаи душвери хониш ба дӯши ӯ меафтад. Тадричан дар ӯ хусусиятҳои барои хониш зарурӣ ба вучуд меояд.

Муаллим ба хонандаи хурдсол аз рӯи барномаи махсус таълиму тарбия меदिҳад, онро бо дониши маҳорату малакаҳо мусаллаҳ менамояд, ба қору чорабиниҳои созмонҳои талабагӣ ҷалб месозад.

Ҳарчанд муаллим ва мактаб ба назди хонандагон талаботи яқхелаву ягона мегузоранд, вале онҳо дар қори хониш хусусиятҳои худро зоҳир менамоянд, инкишофу ташаккули шахсияташон гуногун мешавад, чунки таъсири чорабиниҳои тарбиявӣ ба ҳама яқранг нест, майлу ҳавас, завқу шавқи бачагон низ гуногун аст. Ба ҳамаи ин нигоҳ накарда мактаб вазифадор мебошад, ки дар шогирдон талаботи ботинии зистану таҳсил қарданро мувофиқи қоидаҳои хонандагон пайдо кунонад.

Маълум аст, ки кӯдакон ба мактаб бо шавқу завқи зиёд меоянд. Аммо душвориҳои хониш – навистану хондан, дар дарс ором нишастан, такрори чандқаратаи чизҳои фаҳмою дастрас онҳоро баъзан дилгир месозад. Агар муаллим ба ин масъалаҳо эътибор надиҳад, метавонад ба дастпарварон таъсири манфӣ расонад.

Дар пешрафти қори хониши хонандагони хурдсол ба роҳ мондани муносибатҳои дурусти байниҳамдигарӣ аҳамияти калон дорад. Пешқадами хониш дар ин бобат мададгори муаллим

шуда метавонанд. Муаллим бояд чунин андеша надошта бошад, ки кори асосӣ хониш ва донишгирии шоғирдон аст. Не, ҳадафи асосӣ аз хониш инкишофи фикрӣ, ахлоқӣ, меҳнатӣ, зебоифаҳмӣ ва ҷисмонии онҳост, ки доимо дар маркази диққат меистад. Ҷалб кардани бачагон ба корҳои муфиди ҷамъиятӣ мувофиқи қобилият, ташкили экскурсияҳо ба истеҳсолот ва шинос гардонидан бо касбу ҳунарҳо барои меҳнатдӯст шуданашон саҳм мегузоранд. Агар дар хонандагони хурдсол сифатҳои неки ахлоқию иродавӣ – меҳнатдӯстӣ, ғайратмандӣ, завқи баланди хониш, ҳисси масъулият ба вучуд оварда шаванд, душворию камбудихо осонтар бартараф карда хоҳад шуд. Фаъолият шавқовару ҷолиб набошад, хонандагони хурдсол ба он машғул нашуда, ба дигар корҳо даст мезананд. Ба диққати онҳо бояд расонд, ки кори хониш ё омӯзиш заҳматест, ки бе саъю кӯшиши ҷиддии иродавӣ иҷрояш муяссар намешавад. Инчунин диққати устувор, қобилияти меҳнатӣ, идоракунии амалиёти худ ҳар қадар тезтар дар бачагон пайдо шавад, самаранокии ҳамон таълим меафзояд.

Ба хонандаи хурдсол кунҷқобӣ ва серҳаракатӣ хос аст. Вай бисёр чизҳоро донистану фаҳмидан меҷӯяд, калонсолонро саволборон мекунад. Баъзан дар рафтор худдорӣ карда натавонистан, ягон корро карда пушаймон шуданашро мушоҳида кардан душвор нест. Муаллим онҳоро ба низом меорад. Барои ислоҳашон экскурсия, саёҳат, бозӣҳои шавқовар, меҳнаги якҷоя, варзиш ва воситаҳоро моҳирона истифода мебарад.

Хонандагони синфҳои ибтидоӣ таҷрибаи дар коллектив зистан ва фаъолият намуданро ҳосил накардаанд, бинобар ҳамин тез-тез шикоят карда, бахилӣ ва мумсикӣ зоҳир мекунанд, канораҷӯӣ менамоянд, зеро манфиати худро бо манфиати умум пайваста наметавонанд.

Ҳамин тавр, дар давраи синну соли хурди мактабӣ асосҳо, пойдевори шахсият гузошта мешавад. Ба он умед бастан лозим нест, ки камбудихоӣ кӯдаконро дертар бартараф кардан имконпазир мешавад. Вақтро ғанимат дониста дар ин бобат корро оғоз кардан зарур аст.

Давраи наврасӣ (аз 11 то 15 солагӣ). Хусусиятҳои хоси кӯдакони ин синну сол аз он иборат аст, ки онҳо худро хурдсол ҳисоб намекунанд, менддоранд, ки аллақай калон шудаанд. Ин давраро педагоги машҳур В.А. Сухомлинский давраи тавлиди шахрванд, давраи гузариш аз хурдсолӣ ба калонсолӣ номида буд.

Наврасон кӯдакмонанд мебошанд. Аз ҷиҳати ҷисмонӣ ва маънавӣ калонтару бойтар шуданашонро дарк мекунанд. Вале қудрату часорат пайдо намуда бошанд ҳам, ханӯз андозаи қувваю иқтидорашонро намедонанд. Онҳо ҳамнишини калонсолон шуда, ба зимма баъзе корҳои хонаводаро мегиранд. Муносибату муомилаи калонсолон бо онҳо дигаргун мешавад. Акнун онҳоро, чунонки дар синфҳои ибтидоӣ буд, хурдсол намешуморанд. Аммо инкишофи ақлӣ ва ҷисмониашон имкон намедихад, ки чун калонсолон баҳри иҷрои мақсад амал намоянд. Ҳамин аст, зиддияти ботинии давраи наврасӣ.

Наврасон меқӯшанд, ки қобилияти худро нишон диҳанд. мустақилона амал намоянд, ғайриҷабҳдорӣ ва ташаббускорӣ зоҳир намуда, ба қори ҷамъиятӣ машғул мешаванд, ҳисси масъулиятшон ривочу раванқ мегирад. Ҳамин хусусиятҳои наврасон кӯмак мерасонад, ки мавқеъ ва ҷои худро дар ҷамъият эҳсос намоянд. Фаромӯш набояд қард, ки давраи наврасӣ дар баъзе бобатҳо ба муаллимону волидон ташвишҳои иловагӣ меорад. Наврасон дағалмуоила шуда зуд ба ғазаб меоянд, танҳои меҳоянд, яқрав мешаванд, донишомӯзиашон сусттар мегардад. Камбудии дигаронро мебинанду ба рафтори худашон баҳои сазовор дода наметавонанд. Дар ин синну сол баъзан андеша накарда ҳашмигин шудан, фаромӯш қардани шарму ҳаё аз худтаърифқунӣ, ҳисси бадбинии ҷинси муқобил ба назар мерасад. Олимони бисёре сабаби ин ҳолатро дар инкишофи ҷисмонӣ ва пухта расидани организми наврасон мебинанд. Гӯё дар ин давра ба майнаи онҳо ахбороту таъсири ҷунон сершумор мешавад, ки ҳамаро ба ҷуррагӣ таҳлил қарда наметавонанд.

Агар муаллимону волидон олами ботинии наврасонро дуруст фаҳмида, талаботашонро доништа, усулҳои муносибро дарёб намуда истифода кунанд, бешубҳа қомебиҳои наву тозаро дар ғарбияи наврасон ба даст хоҳанд овард. Воситаҳои ҳубу гуногуни ҷалб намудани наврасон ба муоилага, меҳнат ва ҳониш ҳастанд, ки сари вақт қор фармуданашон айни муддаост. Бояд дар назар дошт, ки наврасон қорҳои ғайриқоддӣ, шавққар, бо рақобату муқобила ташиқилшударо меқисанданд.

Созмонҳои талабагии мактабҳо, ки наврасон аз ҷои он мебошанд, қорҳои истифодаи қувва, қонеъ қардонидани қору ниёзҳои афзуни онҳоро қустуҷуи намуда, таҷрибаи бо меҳнат ҳизмат намуданро

ба чамъият ёд медиҳад. Дар рафти ҳамкорӣ, рафоқат ва дӯстӣ наврасон муносибатро ба дигарон меомӯзанду ҳисси ватанпарастӣ, далерӣ, суботкорӣ барин ҳислатҳоро пайдо мекунад. Таҷрибаи муаллимони пешқадами кишвар нишон медиҳад, ки истифодаи маводи ҳарбу зарбҳои шаҳрвандӣ (солҳои 1991-1992) ва бо роҳи мусолиҳаю ҳамдигарфаҳмӣ ҳал кардани муноқишаҳо ба фоидаи миллат ва давлат буданд.

Давраи навҷавонӣ (аз 15 то 18солагӣ). Дар ин давра, ки бо ибораи дигар давраи синни калони мактаби меғунд, аз ҷиҳати физиологияю анатомӣ ба балоғат расидани узвҳои бадан хотима меёбад. Навҷавон дар давраи наврасӣ меҳост калонсол бошад, акнун хоҳишаш ҷомаи амал пӯшида вай калонсол гардид. Дар ин давра вай барои худ касбу ҳунар интиҳоб мекунад, ба омӯхтани он камар мебандад, фаъолиятро баҳри соҳиб шудан ба он оғоз менамояд.

Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи маориф» вазифа мегузорад, ки хонандагони синну соли калони мактаби хангоми таҳсил дар синфҳои болоӣ ягон пешаи барои халқу Ватан даркориро мувофиқи қобилиятҳои интиҳоб кунанд. Мактаб дар ин роҳ кӯмакрасони онҳост. Навҷавон дар мактаб хонда, сифату хусусиятҳои шахсияти худро хувайдо мекунад ва нишон медиҳад, ки ба ҷи қодир аст. Мавқеи ӯ дар ҳаёт муайян мегардад. Ҷаҳонбинияш ташаккул меёбад, муносибатиш ба одамон дар риояи қоидаҳои ахлоқӣ аён мешавад, завқу рағбаташ ба ягон соҳаи илму дониш, техникаву технология, фарҳангу адабиёт аз рӯи салоҳидаш ба вучуд меояд.

Ба оила ва оиладорӣ шавқи махсус ҳосил менамояд. Омӯзиши фанҳои доир ба ин масъалаҳо дахлдорро идома дода, донишҳоро мукамал месозад. Дар ин синну сол ишқу муҳаббати нахустин, завқи оиладориро навҷавонон, писарону духтарон дар сари худ мепарваранд. Дар ин маврид таъкиди А.С.Макаренко ба хотир мерасад, ки ӯ гуфтааст: «Ҷавонмард ҳаргиз арӯс ва ҳамсарашро дӯст намедорад, агар вай падару модар, рафиқон ва дӯстони худро дӯст надошта бошад». Онҳо мекушанд, ки дар ҳар соҳа мустақил, ташаббускор бошанд ва аз рӯи хости дилашон амал намоянд.

Дар навҷавон сифатҳои иродавӣ агар ташаккул наёфта бошад, вай ба таъсири манфии шахсони ҷудогона низ афтада мемонад. Майпарастӣ, напшамандӣ, ситӯру носкашӣ, тарзи ҳаёти носолими

баъзе ашхосро оқибати тарбияи нокиси давраи наврасию навчавонӣ меҳисобанд, ки дуруст аст.

Коллективи синф ё мактаб дар кори тарбиявии байни навчавонон роли муҳим мебозад. Агар дар наврасӣ бачагон манманӣ кунанд ҳам, дар навчавонӣ оқилтар шуда маслиҳати дӯстон, ҳамсабаkho ва муаллимонро ба инобат мегиранд.

Навчавонон хоҳ писар ва ё хоҳ духтар шахсоне мебошанд, ки ба худтарбиякунӣ, худомӯзӣ ва худтакмилдиҳӣ қодиранд. Ин тақозои давру замон муаллимонро водор менамояд, ки ҳамеша бо ҷавонон ва падару модарон, аҳли ҷомеа баҳри ташаккули шахсияти мукамал фаъолиятро суст накунанд.

Ҳамин тариқ, ба ҳар давраи синнусолӣ дараҷаи муайяни инкишофи ҷисмонӣ, психикӣ ва маънавӣ хос аст. Давраҳои синнусолӣ бо мақсади кӯмакрасонӣ ба педагогҳо шартан ҷудо карда шудааст, то ки мувофиқи давраҳо раванди таълиму тарбияро ташкил намоянд. Тарбияи хуб ҳамеша давраҳои синнусолини хонандагонро ба эътибор мегирад.

§9. Тафовути фардии мактабиён

Инкишофи одамон, аз ҷумлаи мактаббачагон дар ҳар давраи синнусолӣ ҳар хел аст. Ҳар давраи синнусолӣ хусусиятҳои умумӣ ва ҳар мактабхон бо хусусиятҳои фардии худ дар инкишоф тафовут дорад, ҷунки типии системаи асаб фаъолияти ҳархела дошта, инкишофи ҷисмонӣю ақлӣ, майл, хусусиятҳои рафторашон якранг нест. Дар давоми як давраи синну сол ҳам ягон хусусияти кӯдак дар инкишоф тезтару назаррас ва дар вақти муайян сусттар шуда метавонад. Ин ҳолатро дар мисоли хонандагони синфҳои ибтидоӣ бараъло дида метавонем.

Бо баробари мактабхон шудани кӯдак на танҳо мавқеи ӯ дар ҷомеа дигаргун мешавад, балки тафаккури абстрактӣ, эҳтиёҷоти нав, завқу шавқу кӯшиши омӯзиш пайдо мекунад ва калонтар шуда сифатҳои наврасон дар ӯ ташаккул ёфтагӣ мегирад. Ҳамон муаллиме, ки инкишофи шогирдашро дар ҳаёт мебинад, роҳҳои бехтарии такмили онро ҷустуҷӯ мекунад, баҳри ислоҳи камбудихо ҷораҳо меандешад ва эҷодкорихо дорад, дар ин ҷода комёбиҳо насибани мегардад.

Ҳар хонанда фард аст, вай бо хусусиятҳои фардии худ аз ҷигарон фарқ мекунад. Лекин дар тарбия талабҳои умумӣ низ мавҷуданд, ки ба инкишофи хонандагони синну соли муайян пешниҳод мегарданд.

Агар хонанда нуксоне дошта бошад, гуноҳе содир кунад, омӯзгор бояд муайян созад, ки кадом сифати даркорӣ дар ӯ ҳосил нашудааст ва сабаби он дар чист? Сипас имконияти роҳи ислоҳи камбудиро ёфтани мумкин мешавад. Омӯзгор бинад, ки шогирдаш дар инкишофи сифату хусусиятҳои баргарӣ дорад, вазифа бармеояд, ки минбаъд сифатҳоро мустақкам намуда, сайқал диҳад. Масалан, дар омӯзиши фанни забон ё риёзӣ афзалият дошта бошад, мекӯшад, ки он донишҳо васеътар карда шавад.

Муаллимаи синфҳои ибтидоӣ, Қаҳрамони меҳнат Муҳаббат Маҳмудова, ки ҳоло мактаби №53 шаҳри Душанбе ба шарафи ӯ номгузори гаштааст, устои соҳибистеъдод буд. Вай мудом бо хонандагони хурдсол модарвор муносибат мекард, нисбатан меҳрубониву гамхориҳо менамуд. Хусусиятҳои ҳар хонандаро ба хубӣ меомӯхт ва медонист. Ба манзилгоҳашон рафта бо рӯзгори оила, ҷои кӯдак ва муносибаташ бо ҳамсолону ҳамсоягон, одатҳо, завқу шавқи онҳо ошно мешуд. Аз шогирдон мепурсид, ки оянда соҳиби кадом касбу пеша шудан мехоҳанд. Дар бораи ҳамон пешаҳо сӯҳбатҳо барпо менамуд.

Аз далелҳои болоӣ хулоса бармеояд, ки дар кори таълиму тарбия мадди назар доштани хусусиятҳои фардӣ хонандагон шартӣ муҳими муваффақиятҳои кори пурсамари муаллим дар ҷодаи донишдиҳӣ мебошад. Ҳамин донишҳо роҳи шогирдонро баҳри ба даст овардани мақсаду орзуҳо мунаввар месозад. Хусусиятҳои фардӣ хонандагонро ба ҳисоб нагирифта кор бурдан басо душвор аст. Масалан, нафаре дар дарс рафикашро ранҷонда худаш хатояшро фаҳмида ҳафа мешавад, дигаре аз ҷазогирӣ меҳаросад ва сеюмӣ ақалан шарм намекунаду худро беғуноҳ нишон доданӣ мешавад. Муаллим бояд чӣ кор кунад? Вай бояд сиёхро сиёх гӯяд. Меъёри ахлоқро ба эътибор гираду адолатро пеша намояд.

Хулоса мебарорем, ки ҳар хонанда хусусиятҳои фарқкунандаро дорост ва онҳо ба инкишофи шахсият таъсир мебахшанд.

Саволҳо ва супоришҳо барои такрору кори мустақилона

1. Аз рӯи кадом нишондиҳандаҳо давраҳои синнусолӣ муайян карда шудааст? Хусусиятҳои синнусолӣ чист?

2. Кадом омилҳо ба инкишоф таъсир мебахшад? Мавқеи омилҳоро дар инкишоф фаҳмонед.

3. Фаъолияти асосии одамон аз рӯи синну сол барои чӣ тағйир меёбад?

4. Хонандаи хурдсол пас аз мактабхон шудан ба кадом душвориҳо дучор мегардад?

5. Дар асоси мушоҳидаҳо дар бораи ягон хонандаи синфи ибтидоӣ тавсифномаи педагогӣ нависед.

6. Хусусиятҳои фарқкунандаи хонандагони хурдсолро баён кунед.

7. Хусусиятҳои умумии синнусолӣ аз хусусиятҳои фардӣ чӣ гуна тафовут дорад?

БОБИ 3

МАҚСАДИ ИНКИШОФИ ҲАМАТАРАФАИ ШАХСИЯТ ВА ВАЗИФАҲОИ ТАРБИЯ

*Дарахте, ки хурдак бувад боғбон,
Бигардонад ўро чу хоҳад чунон.
Чу гардад калон боз патвонадаш,
Ки аз худаш дуруст ҳам бигардонадаш.
(Абӯшақури Балхӣ)*

§10. Мақсади тарбия ва аҳамияти он

Ба ҳамагон маълум аст, ки тарбия ногузир буда, дар ҳама гуна ҷамъияти инсонӣ вучуд дошт, дорад ва вучуд хоҳад дошт. Зеро тарбия мафҳуми абадист, вай ҳамқадаму ҳамнафаси замонҳо ва одамони он мебошад. Агар ба таърих назар андозем, мебинем, ки мақсади тарбия бо мурури замон ва болоравии ҷомеа тағйир меёфт шарту шароитҳои тарбия бо он ифода мегашт. Мисоли инро дар Юнону Рими Қадим дида метавонем, ки мақсади тарбия тайёр кардани ватандӯстони часуру матин, далер ва садоқатманд буд.

Дар давраи асрҳои миёна одамони руҳияи боварӣ ба дунёи дуҷум – охират тарбия мегирифтанд. Зоҳидон ба ҳукмронҳо ёрӣ медоданд, ки мақсадашонро дар бобати тарбияи фарзандони мазлумон амалӣ гардонанд. Бачагон аз қонеъ гардонидани ниёзҳо рӯй метобиданд, итоатқору гуломони хӯчаинонашон мегаштанд.

Мақсади ҳукмронҳои ҷамъият дар боби тарбияи фарзанд дигар буд. Байни фарзандонашон далериву часоратро тарғиб кунанд ҳам, нисбат ба меҳнат ҳисси бадбинӣ ба вучуд меоварданд.

Дар педагогика ва фалсафа оиди мақсади тарбия ақидаҳои мухталиф мавҷуданд. Як қатор олимони педагог:

– экзистентсиалистон пешбиниҳои доир ба шахсият ва ба лоиҳа гирифтани онро рад мекунанд. Намояндаи прагматизм Ч.Дюи даъво мекунад, ки гуё ба тарбия мақсад даркор нест, чунки инкишоф пештар аз тарбия меравад.

Пешакӣ донишмандони мақсади тарбия ба ҳар корманди мактабу маориф зарур аст. Суханони педагоги машҳури рус К.Д.Ушинский, ки мақсадро санги маҳаки назарияҳои фалсафӣ ва равоншиносӣ, масъалаи яқумдараҷаи педагогика меҳисобид, ин фикрро тасдиқ мекунад. Ў навиштааст: «Шумо дар хусуси меъмор, ки бинои наверо

сохтанисту ба саволатон оиди чӣ сохтанаш посух дода наметавонад, чи мегӯед? Айнан ҳаминро бояд дар ҳаққи тарбиятгаре гӯед, ки равшану возеҳ ба шумо мақсади фаъолияти тарбиявиашро гуфта наметавонад».

Дар тарбия мақсади умумӣ ва фардиро фарқ мекунад. Мақсади умумӣ тарбияи сифатҳоро дар назар дорад, ки онҳо дар ҳамаи одамон пайдо кунонида мешавад. Мақсади тарбияи фардӣ бошад, фақат тарбияи одами ҷудогонро пешбинӣ менамояд, яъне сифатеро дар шахсият пайдо мекунонад ва ё ягон камбудииро ислоҳ менамояд. Ҳар қадами муаллиму тарбиятгар қадамест суи мақсади гузошташуда. Аз ин ҷост, ки безътиной ба мақсади тарбия фаъолияти педагогиро аз саъю кӯшиш, мувофиқи нақша кор бурдан, ташкили дурусти ҷорабиниҳо маҳрум менамояд.

Педагогикаи муосир таърихи тӯлонии кори таълиму тарбияро омӯхта ба чунин хулосае омадааст, ки барои инкишофи шахсият дават бояд ба таъмини иҷрои мақсади тарбия шарту шароитҳои заруриро фароҳам орад, то шахсиятҳои ҳаматарафа мукамал ба воя расонида шаванд. Омӯзиши таърихи маорифи халқи тоҷик шаҳодат медиҳад, ки аз даврони давлати оламшумули Сомониён то имрӯз мақсади тарбияро дуруст муайян карда баҳри амалӣ гаштани он саъй мекарданд. Дар давраи мавҷудияти Иттиҳоди Шӯравӣ Тоҷикистон ба мамлакати аҳолиаш саросар саводнок мубаддал гашт. Алҳол, ки Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳар сол тантанавор соҳибистикӣро шуданиро ҷашн мегирад, давлату ҳукумат дар роҳи рушди маорифи кишвар мақсаду вазифаҳои аниқ гузоштаанд.

Аҳли маориф хуб мефаҳманд, ки соҳаи фаъолиятҳои дорони иқтисодии бузург ва ба таври баргариннок рушдкунанда мебошад. Гибқи Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи маориф», ки 27 декабри соли 1993 қабул гаштааст ва 4 апрели 2004 ба он дигаргуниҳо даровардаанд, мақсади соҳаи маориф қонё гардонидани талаботҳои шахс барои рушди ҳамаҷониба, баҳри амалӣ сохтани ғамои истеъдод, баланд бардоштани беҳбудии ҳаёту кори худ ва дар ин замина афзун намудани дастовардҳои иқтисодӣ, фарҳангӣ ва маънавӣ дар роҳи тараккии иҷтимоӣю иқтисодӣи Ҷумҳурии Тоҷикистон мебошад¹.

Чунин ки мебинем, инкишофи ҳаматарафаи шахсият мақсади тарбияи мост, ки аз сисъати давлати соҳибистикӣюл ва талаботи он сарчашма мегирад.

Вазифаҳои таълиму тарбия, ки аз мақсад бармеоҷад, дар шароити давлати демократии ҳуқуқбунёд ва дунявӣ аз он иборат аст, ки шаҳрвандони солиму сатҳи маърифатнокиашон баланд, дорои тафаккури эҷодӣ, ҳамаҷониба инкишофёфта ва соҳиби донишҳои амиқ, маҳорату малакаҳои касбӣ тайёр намојанд, ки онҳо ба ғояҳои сулҳдӯстӣ, ваҳдат, инсонпарварӣ, меҳаннарастӣ, адолати иҷтимоӣ, нигоҳдори арзишҳои аз тарафи умум эътирофшудаи инсондӯстӣ, риояи ҳуқуқ ва қонунҳо фаро гирифта шудаанд.

Ҳамин мақсаду вазифаҳо дар санадҳои Вазорати маориф, идораҳои маорифи вилоятҳо ва шӯъбаҳои маорифи шаҳриву ноҳиявӣ мушаххас гардонидани мешаванд.

Ҳамин тарик, мақсади тарбиявии мактабҳо инкишоф додани ҳама тарафаи шахсият аст. Ин кор ба воситаи тарбияи ақлӣ, ахлоқӣ, збонфаҳмӣ, ҷисмонӣ, меҳнатӣ, иқтисодӣ ва ғайраҳо ба амал бароварда хоҳад шуд.

§11. Вазифаҳо ва роҳҳои инкишофи ҳама тарафаи шахсият

Шахсияти ҳама тарафаи инкишофёфта аз қадимулайём дар маркази диққати аҳли ҷамъият буд ва онро дар ҳар замон ҳар хел маънидод мекарданд. Ҳоло ба ҷамъият шахсиятҳои лозиманд, ки аз ҷиҳати маънавий бой, ахлоқи ҳамида дошта, ҷисман солиму бардам бошанд, яъне ҳам қори фикрӣ ва ҳам ҷисмониро иҷро карда тавонанд.

Роҳи асосии инкишофи ҳамаҷонибаи мусаллаҳ намудани мактабиён ба маълумот ва дониш вобаста аст. Мутаасифона, ҳоло завқу шавқи бачагон ба омӯзиш коста гардидааст. Муаллимон ва волидон ба хониши насли наврас андак эътибори дарқорӣ бояд диҳанд, ҷунки миқдори хонандагони камхавсала ва танбал торафт бештар ба назар мерасад. Гузариш ба иқтисоди нави бозоргонӣ яке аз сабабҳои он аст, ки ба тарзу сатҳи ҳаёти меҳнаткашону фарзандонашон таъсири манфӣ бахшид. Аён аст, ки одамон дар ҷамъият зиндагӣ ба сар бурда, ба он мутобиқ мегарданд, аз талаботи он озод шуда наметавонанд. Ягон кас дар алоҳидагӣ, бе меҳнату муомила бо дигарон хушбахтона зиста наметавонад.

Хонанда, ки минбаъд шахсият шуда, ба зиндагӣ омода мешавад, меҳнат қарданро беш аз пеш омӯзад ва меҳнат қарда тавонад. Қори хониш, рӯзгор ва меҳнати фонданоки ҷамъиятиро донанд, ҳаракат қунад, ки интизоми меҳнатро ёд гираду риоя намојад.

Ба ҳамин тарик, масъалаи инкишофи ҳамаҷонибаи шахсият имрӯз хеле мураккабу серсоҳа гаштааст. Вай талаб меқунад, ки на

танҳо ба тарбияи фикрӣ, ахлоқӣ, меҳнатӣ, эстетикӣ-зебопарастӣ, ҷисмонӣ диққати ҷиддӣ дода шавад, балки тарбиятгарон соҳаҳои тарбияи экологӣ-табиатдӯстӣ, иқтисодӣ, демографӣ-танзими оила, ҳуқуқӣ, санитарии гигиенӣ, зидди майпарастиву нашъамандиро мунтазам мадди назар дошта бошанд.

Лозим медонем, ки вазифаҳои асосии тарбияи фикрӣ, ахлоқӣ, меҳнатӣ, зебопарастӣ ва ҷисмониро бо таври мухтасар ёдрас намуда, кайд карда гузарем, ки ҳамаи тарафҳои тарбия дар як вақт дар алоқамандӣ пеш бурда, сифатҳои шахсият ташаккул дода мешавад.

ТАРБИЯИ ФИКРӢ (АҚЛОНӢ). Дар таърихи педагогика дар бобати тарбия ва инкишофи фикрӣ ду назария – яке назарияи маълумоти расмӣ ва дигаре назарияи маълумоти моддӣ вучуд доштанд.

Тарафдорони назарияи маълумоти расмӣ чунин меҳисобиданд, ки барои инкишофи фикрӣ танҳо тараққиёти шаклҳои тафаккур, қобилияти маърифаткунии хонандагон, инкишофи хотираву таҳаюлот, хушёриву зиракӣ кифоят мекунад. Онҳо кори таълимро як шакли раванқдихии ақлонӣ мепиндоштанду ба таълими забонҳо, адабиёт ва риёзиёт диққати махсус медоданд.

Намояндагони назарияи маълумоти моддӣ бошанд, барои инкишофи фикрӣ додани донишҳои мушаххасро, ки фоидаи бештар меоваранд, ниҳоят муҳим медонистанд. Худ ба худ ин донишҳо гуё дараҷаи зарурии шаклҳои тафаккурро таъмин мекунонида бошанд.

Ҳар ду назарияҳои номбаршуда, ки боқимондаҳои давраи гузашта мебошанд, аз нуксонҳо ори нестанд. Зухуроти ин назарияҳо бо тобишҳои гуногун ҳанӯз ҳам дида метавонем.

Педагогикаи пешқадам феълан маълумоти расмӣ ва моддиро дар ягонагӣ мебинад, зеро аз ҳад зиёд баҳо додан ва паст задани он ё он назария хатои маҳз аст.

Ба назди тарбияи фикрӣ чунин вазифаҳо гузонида шудааст:

мусаллаҳ намудани хонандагон бо асосҳои донишҳои илмӣ оиди табиат, ҷамъият ва тафаккур ва бо ҳамин васила пайдо кунондани асосҳои ҷаҳонбинӣ;

ташаккул додани маҳорату малакаҳои фаъолияти фикрӣ (бо сриш муконса, мушохидаҳо, фаҳмидани мафҳумҳо), шууроно аз ҳуҷ кунондани донишҳо;

тарбияи мустақилияти хонандагон дар фаъолияти хонинӣ, инкишоф додани талабот, завқу қобилияти маърифатии онҳо, рафтори онҳо;

ТАРБИЯИ АХЛОҚӢ. Инсоне, ки бо дигарон як чо дар чамъият ҳаёт мегузаронад, сифатҳои ахлоқӣ, одоби чамъиятро бояд донанд, яъне талаботи умумиро ба одамон, ки шахси алоҳида онро ба вучуд наовардаву дар рафти меҳнату муомилаи одамон пайдо шудааст, риоя кунанд. Ин талабот ба шакли меъёрҳои ахлоқӣ, қоидаҳои ифода мешаванд ва ифодагари ӯҳдадорӣҳои ҳар кас дар муносибат бо чамъият, ба одамони дигар ва ба худӣ шахс мебошанд.

Инсонпарварӣ, ватандӯстӣ, сулҳдӯстӣ, худшиносии миллӣ, интизоми хуб, риояи ҳуқуқ ва қонунҳои самарали тарбияи ахлоқӣ аст. Дар назди тарбияи ахлоқӣ чунин вазифаҳои истодааст, ки хонандагон ин сифатҳоро дошта бошанд:

– фаҳмондани талабҳои ахлоқӣ ҳақида, пайдо кунонидани ақидаҳои ахлоқӣ дар хонандагон;

– инкишоф додани ҳисси ватандӯстӣ, ҳурмат кардани рамзҳои давлатӣ ва Конститутсия, худшиносӣ ва дӯстӣ бо халқҳои дигар;

– тарбияи ҳисси ҳурмату эҳтироми калонсолон, меҳрубонӣ ба ҳамсолон, хурдсолон ва кӯхансолон;

– шарикӣ шодиву хурсандӣ, андӯхи атрофиён шуда тавонистан;

– нисбати иҷрои қоидаҳои худ масъулият ҳис кардан, меҳнатдӯст, интизомнок будан;

– дар коллектив меҳнат ва зиндагӣ карда тавонистан;

– дар рафтор ифтихори миллӣ, қатъият, қабириодагӣ, пок-вичдонӣ зоҳир кунанд, зидди муросоқорӣ бо камбудӣҳо, беадолатӣ, бекорхӯчагӣ, чашмгурӯснагӣ мубориза баранд;

– маданияти рафтори худро такмил диҳанд.

ТАРБИЯИ МЕҲНАТӢ. Вазифаи тарбия тайёр кардани мактабиён ба қор басо муҳим аст. Онҳо донанд, ки одам бояд қор кунанд. Маънии ҳаёташ меҳнат аст. Соҳаҳои қор сершуморанд ва минбаъд бояд дар ягон соҳа соҳиби қасбу ҳунар шаванд. Тарбияи меҳнатӣ ва таълими меҳнат ба иҷрои вазифаҳои зерин ниғаронида шудааст:

– меҳнатро дӯстдоранд ва аҳли меҳнатро эҳтиром кунанд;

– дар хонандагон дар рафти хониш ва меҳнати ғоиданоки чамъиятӣ маҳорату малақаҳои меҳнатӣ ташаккул ёбад;

– завқӣ хонандагонро ба қасбу ҳунар бедор кунонидан, то якero шуурона интиҳоб намуда, тайёрии ибтидоиро доир ба ин қасб гузаранд;

Тарбияи меҳнатӣ ва маълумоти политехникӣ алоқаи зич доранд. Онҳо бачагонро бо талабҳои асосии истеҳсолот шинос мекунад ва ба наврасон сару кор доштанро бо олоту воситаҳои истеҳсолот ёд медиҳанд. Маълумоти политехникӣ омӯзиши техникаро аз тарафи хонандагон дар назар дорад. Қариб ҳамаи фанҳои таълимии мактаб кимиё, физика, риёзӣ, таърих ва ғайраҳо дар ин бобат донишҳо медиҳанд. Хусусан фанни таълими меҳнат хизмати босазо дар ин ҷода мекунад.

Агар таълим дар мактаб бо кори истеҳсолӣ пайваста пеш бурда шавад, хонандагон дар давоми вақти муайян барояшон пешаи мувофиқу маъқулро интихоб хоҳанд кард.

Ислоҳоти ҳозираи кори мактаб ба тарбияи меҳнати мактаббачагон дигаргуниҳои муфид дохил намуданро пешбинӣ кардааст.

ТАРБИЯИ НАФОСАТ (ЗЕБОИПИСАНДИ). Ин тарбия ҳисси зебопарастии бачагонро ташаккул дода, диди эстетикашонро ривочу раванқ мебахшад. Торафт қобилияти идроки зебогии ҳодисаҳои воқеият, асарҳои санъату адабиёт дар бачагон сайқал меёвад, худашон мустақилона ба офаридани чизҳои зебо машғул мешаванд. Тарбияи нафосат ба ҳаёти фарҳангии ҷамъият марбут аст ва қисми таркибии инкишофи ҷамъаҷонибаи шахсият ҳисобида мешаваду ҳисси ҳаловат бурдану офаридани зебогиро илқо менамояд.

Тарбияи нафосат фаҳмида тавонистани чизҳои зебо ва нафис, инчунин фарқияти онҳоро аз чизҳои бебезу бадсохт ёд медиҳад. Ҳиссиёту қобилияти зебогифаҳмиро баланд мебардоранду хонандагон ба зебогӣҳои атроф, табиат, ҳаёти ҷамъиятӣ, меҳнат, фарҳанг бетафовут нигариста наметавонанд, дар оянда худашон ҳам баҳри афзун гардонидани зебогӣ ширкат меварзанд. Ҳиссиёти эстетикӣ (нафосат) зебогии меҳнати коллективӣ, эҷодкорона муносибат кардан ба он, гановати ботинии камолоти шахс ва маданияти инсонро нишон медиҳад. Зебогии муомилаю рафтори хуш дар ҷомеа ба одамон ҳусни иловагӣ мебахшад. Зебогифаҳмӣ ҳиссиёте пайдо мекунад, ки одамон ба рафтори бад, гуфтори бад ва бо сифатҳои ба шаъну шарафшон доғ меовардагӣ мубориза меваранд.

Зебои маъраза мерасонад, ки бачагон ғаъол, солим, зиндадил, меҳнатқарин шуда ба воя расанд, аз ҳар ҷиҳат зебо бошанд. аз мӯҳтаҷо ва душворӣҳо нагарсанд. Барои тарбияи зебогифаҳмӣ мактаб

ва оила бояд тамоми воситаҳоро истифода бурда, маданияти рафтори хонандагон ва дараҷаи зебоифаҳмиашонро раванқ диҳанд, то ки ба ҳислатҳои бад – майхорагӣ, сигоркашӣ, нашъамандӣ, шӯрапушти ва ғайраҳо муросоқорӣ накунад.

ТАРБИЯИ ҶИСМОНӢ. Як ҷузъи тарбияи шахсияти ҳамаҷониба инкишофёфта тарбияи ҷисмонӣ мебошад, ки барои мустаҳкам гардонидани саломатӣ ва рушди дурусти ҷисмонӣ аҳамияти махсусан калон дорад. Аз замонҳои қадим ин масъала диққати тарбиятгаронро ҷалб карда буд, вале тарбияи ҷисмонӣ дар ҳар давраи таърихӣ хусусиятҳои хос дорад.

Тарбияи ҷисмонӣ шартӣ зарурӣ ва ногузири инкишофи фикрию ахлоқии одам ҳисоб меёбад. Дар қори ба вучуд овардани назарияи тарбияи ҷисмонӣ педагоги шинохтаи рус П.Ф.Лесгафт саҳми арзанда гузоштааст.

Вазифаҳои зеринро бояд тарбияи ҷисмонӣ ба иҷро расонад:

– саломатии хонандагонро мустаҳкам намуда, инкишофи ҷисмониашонро таъмин созад;

– узвҳои баданашонро обутоб диҳад;

– маҳорату малақаҳои роҳгардӣ, ҳаракатҳо, бозихоро такмилу инкишоф диҳад;

– қобилияти варзишиашонро ба дараҷаи баландтар бардорад;

– барои ташаккули сифатҳои ахлоқиву иродавиашон кӯмак расонад.

Мактабиён дар дарсҳои тарбияи ҷисмонӣ, қорҳои беруназсинфӣи варзишӣ ва дар оила тарбияи ҷисмонӣ мегиранд.

Ҳамин тавр, вазифаҳои тарбия басо сершумор аст. Вазифаҳои тарбияи фикрӣ, ахлоқӣ, меҳнатӣ, зебоифаҳмӣ, ҷисмониро баён намудем. Боз вазифаҳои тарбияи иқтисодӣ, экологӣ ва ҳуқуқӣ ҳам ҳаст. Набояд фаромӯш кард, ки ҳамаи қисмҳои тарбия як равандро ташкил менамоянд ва онҳоро аз ҳамдигар ҷудо кардан мумкин нест.

Саволу супоришҳо барои қори мустақилона

1. Мақсади тарбия чӣ тавр муайян карда мешавад?
2. Аҳамияти мақсадро дар қори тарбиявӣ шарҳ диҳед.
3. Инкишофи ҳамаҷонибаи шахсият чист?
4. Вазифаҳои асосии тарбияи фикрӣ ва ахлоқиро баён кунед.
5. Алоқамандно раванди ягона будани қисмҳои тарбияро чӣ тавр мефаҳмед?

БОБИ 4 НИЗОМИ МАОРИФИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

«Ҳаёт бо исрор талаб мекунад, ки низоми маорифро ба кулӣ тағйир диҳем. Ислоҳоти мактабу маориф ва илм аз масъалаҳои муҳимтарини имрӯзу фардои мамлакати мо мебошад».

Э.Ш.Раҳмонов

§12. Маълумоти умумӣ дар бораи низоми маорифи Тоҷикистон

Дар дарсҳои гузашта маълумот додем, ки ҳар давлат системаи маорифи худро бунёд месозад. Агар низоми маориф дуруст кор кунад, давлат манфиати зиёде ба даст меорад, раванди таълиму тарбияи насли наврас ва одамон бомуваффақият ривочу равнак меёбад.

Тахти мафҳуми низоми маориф маҷмӯи муассисаҳои таълимиву тарбиявии мамлакат ва мақомоти идоракунии онҳоро мефаҳманд². Ин низоми бо назардошти риояи принципҳои муайян, талаботи иҷтимоию иқтисодӣ, хусусиятҳои миллӣ барпо гашта, ба иҷрои вазифаҳои сиёсӣ, иқтисодии пешгузаштаи давлат мусондаи мекунад.

Дар рафти фаъолият муассисаҳои маориф ба насли одамони донишҳои андӯхташударо медиҳад. Мақсад, вазифаҳо, мундариҷа ва шаклҳои таълиқи тарбия ба шароити моддӣ, иҷтимоии одамони вобаста буда, мувофиқи инкишофи сатҳи ҳаёташон дигаргун мешавад.

Дар як қатор давлатҳо ҳанӯз низоми маориф ба табақаҳои аҳолии ва фарзандони онҳо ҳуқуқи якхелаи таҳсилро надодааст. Хонандагон пас аз хатми мактаби ибтидоӣ ба гурӯҳҳои қобилиятнокҳо, камқобилиятҳо, сустҳо, ки танҳо ба қори тафаккури амалӣ машғул шуда метавонанд, ҷудо карда мешаванд. Дар Русияи подшоҳӣ низ чунин ҳавол буд. Хусусан мардумони Осиёи Марказӣ, ки як қисми онҳо мустамлика ҳисоб мешуданд, қариб саросар бесавод буланд. Бо ибораи Садриддин Айний гуём, дар байни тоҷикон одамони соҳибмаълумот чун дарахтон дар шӯразамин кам вомехӯрданд. Дар мадрасаи мактабҳои мавҷуда асосан таълимоти диниро меомӯзониданд.

Пас аз Инкилоби Октябр вазият дар Осиёи Марказӣ тағйир сфид. Ҷумҳурии Мухтори Тоҷикистон, ки аввалҳо ба хайбати

Ўзбекистон дохил мешуд, бори нахуст нозироти маориф ва низоми маорифи худро ба вучуд овард. Ба кори Нозирот Аббос Алиев ба хайси нозира маориф рохбарӣ мекард.

Солҳои 20-30 дар Тоҷикистон мактабҳои сершумор кушода шудаанд. Таълими яққояи писарону духтарон амалӣ гашт. Бесаводӣ барҳам хӯрд. Системаи маорифи ҷумҳурӣ аввал маълумоти умумии ибтидоӣ, сони ҳафтсолаву дертар маълумоти ҳаштсола ва дар нимаи дуҷоми солҳои 60-уми асри гузашта маълумоти миёнаи умумиро дар байни тоҷикистониён ҷорӣ намуд.

Тоҷикистон то соли 1991 дар ҳаёти ИҶСШ дар асоси хоҷагии мутамарказонидашуда ва планӣ тараққӣ карда, ба чунин сатҳи инкишофи низоми маориф ноил гардида буд, ки кишварҳои дорони даромади миёна ба он расидаанд. Ибтидои солҳои 90-ум дар Тоҷикистон дараҷаи баланди маълумотнокии аҳолии калонсол 99% (дорони маълумоти миёна ва олии) таъмин шуда буд. 9 сентябри соли 1991 Тоҷикистон истиқлолият ба даст овард, давлати мустақил гашта, низоми нави маориф ва мактаби миллиро бунёд кард.

Мафҳуми мактаби миллиро ҷӣ тавр фаҳмидан лозим аст? Мактаби милли таълимгоҳест, ки маркази таълиму тарбияи милли-маданӣ, маънавий-ахлоқӣ ва ақлонии шахсият буда, дар он таълим бо забони милли сурат мегирад, барномаҳо ба фаҳмиши амиқи мероси фарҳангии таърихӣ аз тарафи хонандагон равона карда шудааст ва дар таълим ғояҳо, анъанаҳо ва комёбиҳои педагогикаи халқӣ васеъ истифода мегардад. Дар мактаби милли ба масъалаҳои зерин эътибори махсус дода мешавад:

– барномаҳои заминавии милли-ҷумҳуриявии мактабҳои мамлакатҳои баромади ақаллиятҳо;

– яқрангии милли ё забонии хонандагон ва муаллимони мактаб;

– дар мактаб озодона амал кардани забони модарӣ ба сифати таълим ва ҳуҷҷатгузорӣ;

– ҷорӣ кардани анъанаҳои маънавию милли дар раванди таълиму тарбияи кӯдакон дар мактаб ва муассисаҳои берун аз мактабӣ;

– дар доираи барномаҳои мактабӣ амиқ омӯхтани асосҳои таърихӣ, маънавий, милли, забони халқӣ худ ва мамлакате, ки дар он сокинанд;

«Консепсияи мактаби миллӣ», ки Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон 13 июни соли 1994 маъқул дониста буд, вазифаҳои зерини мактабро муайян кардааст:

- ҳифз ва мустаҳкам кардани саломатии бачаҳо;
- инкишофи ҳақиқатпарварии ақлоии онҳо ва таъмин намудани муносибатҳои тафриқавӣ-фардӣ;
- дар раванди таълим таъмин намудани тарбияи ахлоқии кӯдакон ва наврасон;
- тарбияи муносибатҳои байниҳамдигарии инсонпарварона, ҳисси шаҳрвандию ватандӯстӣ;
- баланд бардоштани нақши мактаб дар инкишофи бачаҳо бо назардошти лаёқати равонии онҳо.

Тоҷикистон давлати соҳибистиклол ва сермиллат аст. Таҳсил дар мактабҳо бо панҷ забон пеш бурда мешавад.

Нақшаи зерин миқдори умумии мактабҳо, забони таълим ва хонандагони онҳоро дар ибтидои соли таҳсили 1995-1996 нишон медиҳад:

!	миқдори мактабҳо	миқдори хонандагон	фоиз
тоҷикӣ	2147	932367	71,3
узбекӣ	1081	325559	24,9
русӣ	144	32282	2,6
киргизӣ	41	13300	1
туркманӣ	7	3240	0,2
ҳамагӣ:	3420	1308748	

Соли таҳсили 2002-2003 ҳамагӣ дар мактабҳои таҳсилоти умумӣ 101,1 ҳазор нафар муаллимон кор мекарданд. Аз онҳо 64,5% маълумоти олӣ, 4,8% маълумоти олии нопурра, 20,4% миёнаи махсус, 17% миёнаи педагогӣ ва 10,2% миёнаи умумӣ доштанд.

Аксарияти аҳолии Ҷумҳурии Тоҷикистонро тоҷикон ташкил медиҳанд. ки яке аз халқҳои қадимӣ буда, ба гурӯҳи мардумони эронинаҷод мутааллиқанд ва таъриху маданияти бой доранд. 44% аҳолии бачагони то 15 сола мебошанд ва Тоҷикистон аз рӯи афшориҳои табиӣ аҳолии дар байни давлатҳои муштаракулманофеъ ҷои аввалро нишол менамояд. Оилаҳои серфарзанд, вучуд надоштани ниқомӣ демографӣ сабаби паст гардидани сатҳи зиндагии мардум шудааст. Сабаби дигар ҷанги шаҳрвандии солҳои 1991-1997 гардид.

ки зарари умумии он ба 7 миллиард доллари ИМА баробар аст. Дар натиҷаи ҷанги шаҳрвандӣ 55 ҳазор бачагон ҷетим монданд, 20% мактабҳо вайрон ва гораҷ шуданд³.

Вазъияти ба амал омада тақмили низоми маорифи ҷумҳуриро талаб мекунад. Солҳои охир давраи якуми ислоҳоти он ба охир расида, давраи дуоҷм оғоз ёфтааст. Дар ин бобат корҳои бузург амалӣ гардонда хоҳанд шуд. Алҳол системаи маорифи Тоҷикистон аз муассисаҳои бачагонаи томактабӣ ва берун аз мактабӣ, мактабҳои ибтидоӣ, асосӣ ва миёна, литсейҳо, гимназияҳо, омӯзишгоҳҳои касбӣ-техникӣ, коллеҷҳо, техникумҳо, донишгоҳҳо, донишқадаҳо, донишгоҳҳои тақмили ихтисос, аспирантура ва докторантура иборат мебошад.

Дар низоми маорифи ҷумҳури дар даҳсолаи охир ҳелҳои нави муассисаҳои таълимии давлатӣ ва ғайридавлатӣ ба вуҷуд омаданд, ки комплексҳои таълимию тарбиявии ясли-боғча-мактаб, мактаб-донишгоҳ, литсей-донишгоҳи техникӣ аз ҷумлаи онҳо мебошанд.

§13. Усулҳои сохтори низоми маорифи Ҷумҳурии Тоҷикистон

Усулҳои сохтори низоми маорифи мамлакатамон дар асоси талаботҳои Конституцияи Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Қонуни ҶТ «Дар бораи маориф» муайян карда шудаанд. Тибқи ин ҳуҷҷатҳои муътамад Концепсияи мактаби миллӣ таҳия гаштааст. Ҳамин Концепсия дар сохтори низоми маориф ба эътибор гирифтани роҷа намудани ҷунин усулҳоро зарур мешуморад:

1. Маорифи Ҷумҳурии Тоҷикистон ҷанбаи илмӣ, демократӣ ва инсонпарварона дошта, баробарҳуқуқии ҳамаи сокинони ҷумҳуриро дар гирифтани маълумот новобаста ба миллат, ҷинс, дорой ва вазъи иҷтимоӣ таъмин менамояд.

Тоҷикистон кишвари аз ҷиҳати худуд хурд, кӯҳсор ва камзамин аст. Вале дар ғушаву канорҳои он шабакаи мактабҳо ҳастанд, ки ҳамаи фарзандони сокинонро фаро мегирад. Бо панҷ забони миллӣ-тоҷикӣ, ўзбекӣ, русӣ, кирғизӣ ва туркманӣ насли наврас таҳсил менамояд⁴.

2. Андӯхтани маълумот дар мактаби асосӣ (синфҳои I-IX) барои кӯдакону наврасон ҳатмӣ буда, дар синфҳои болоӣ (X-XI) мувофиқи дониш, майлу хоҳиш аст.

3. Муассисаҳои таълимию тарбиявӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон давлатӣ, ҷамъиятӣ ва хусусӣ шуда метавонад.

4. Ҳамаи хелҳои маълумот дар мактабҳои давлатӣ, ҷамъиятӣ бепул буда, мактаббачагон ва донишҷӯён бо кӯмакпулӣ таъмин карда мешаванд.

5. Дар баробари таълими озод бо забони модарӣ омӯхтан ва дониستاني забони давлатӣ, ба андозаи зарурӣ дониستاني таърихи халқи тоҷик шарт аст.

6. Пайдарҳамии ҳамаи типҳои мактабҳо ва муассисаҳои таълимӣ, ки имконияти аз зинаи поён ба олии рафтагро таъмин менамояд.

7. Ҳамбастагии таълиму тарбия, ҳамкории якҷояи мактаб, оила ва ҷомеа дар тарбияи насли наврас.

8. Таҳсили якҷояи ҳарду ҷинс дар таълимгоҳҳо.

9. Мутобиқати маълумот ба стандарти давлатӣ.

Бо риояи ҳамин усулҳо дар сохтори низоми маорифи Ҷумҳурии Тоҷикистон муассисаҳои зерин амал мекунанд: муассисаҳои томактабӣ, мактабҳои таҳсилоти ҳамагонӣ, маълумоти касбӣ-техникӣ, маълумоти миёнаи касбӣ, маълумоти олии касбӣ, маълумоти иловагӣ ва муассисаҳои берун аз мактабӣ.

Ҳамин тавр, усулҳои сохтори низоми маорифи кишвар, ки зикр намудем, бо ҳамдигар алоқаманд буда, якдигарро пурра ва ганӣ мегардонанд.

§14. Муассисаҳои низоми маорифи Ҷумҳурии Тоҷикистон

Муассисаҳои томактабӣ. Тарбияи тифлони синни томактабӣ ғамхорӣ доимии давлатро меҳосад. Ҳамаи муассисаҳои томактабӣ кори худро дар асоси Низомномаи маълумоти томактабӣ, ки бо қарори Ҳукумати ҶТ 12 октябри соли 1995 тасдиқ шудааст, Консепсияи тарбияи томактабӣ, ки аз тарафи Вазорати маориф таҳия ва тасдиқ гаштааст, ба роҳ мондаанд. Дар ин ҳуҷҷатҳо вазифаҳои тарбияи томактабӣ ба таври зайл муайян гаштааст:

инкишофи ҳаматарафаю мунтазам ва тарбияи бачаҳо;

истифодаи муносибатҳои анъанавии мусбати байниҳамдигарии калонсолон ва кӯдакон;

равнақи муҳаббат ба муҳити зист ва инсон;

ҳифз ва мустаҳкам кардани саломатӣ;

фароҳамории шароит барои тарбияи бачагони синни хурд ва томактабӣ бо назардошти манфиатҳо ва талаботи оила, ахлоқ ва урфу одатҳои халқ;

– омода намудани бачаҳо ба таҳсил дар мактаб;
– дар бачаҳо ҳосил кунонидани малакаҳои фаъолият ва муҳаббат ба меҳнат;

- гамхорӣ оиди беҳбудии инкишофи ҳиссиёти ҳар кӯдак;
- таъмини рушди ақлию зеҳнӣ ва шахсии кӯдак.

Ҳама гуна муассисаҳои томактабӣ-яслиҳо (кӯдакони 1-3 сола), боғчаҳо (кӯдакони 3 -7 сола) аз рӯи барномаи махсус амал мекунанд, ҳарчанд ки онҳо тобеияти гуногун доранд. Муассисаҳои томактабиро на танҳо давлат, балки коргоҳҳои ҷудоғона ва шахсони алоҳида низ таъсис дода метавонанд. Кӯдакистонҳо доимамалкунанда ё мавсимӣ ҳам шуданашон мумкин аст.

Кӯдакон ба ин муассисаҳо бо хоҳиши волидон ва шахсони ивазкунандаи онҳо қабул карда мешаванд. Ҳаҷми умумии дониш ва малакаҳо, ки дар синни томактабӣ кӯдакон бояд аз худ намоянд, дар «Барномаи тарбияи боғчаи кӯдакон» инъикоси худро ёфтааст. Барномаи мазкур тарбияи фикрӣ, ахлоқӣ, эстетикӣ, меҳнатӣ ва ҷисмонии бачагони синни томактабиро мутобиқи хусусиятҳои психикӣ ба амал мебарорад. Ҳангоми машғулиятҳо тарбиягирандагон ба бозҳои ҳархела, меҳнати оддитарин машғул мегарданд. Машғулиятҳо шакли асосии кори маърифатӣ, дар боғчаҳо ба ҳисоб меравад. Дар машғулиятҳо кӯдакон ба муҳити зист, табиат шинос шуда, нутқашон инкишоф меёбад, ба таҳсили мактабӣ омода мегарданд, расмкашӣ, суробсозиро ёд мегиранд, ба варзиш ва мусиқию ракс шугл меварзанд.

Тазаккур медиҳем, ки вазъи муассисаҳои томактабӣ алҳол ҷавобгӯи талабот нест. Маълумотҳо шаҳодат медиҳанд, ки фоизи фарогирии бачаҳо ба муассисаҳои томактабӣ кам мегардад. Соли 1990 дар ҷумҳурӣ 958 муассисаи томактабӣ 150,9 ҳазор нафар ё 15,2% бачаҳоро фаро гирифта буд. Дар ибтидои соли 1998 бошад, дар 456 муассисаҳои томактабӣ аз 1 миллион нафар кӯдакони синни томактабӣ танҳо 44,2 ҳазор нафар ё 4,2% тарбия мегирифтанд, ки ин хеле ташвишвар аст. Аз сабаби нарасидани маблағ як қатор муассисаҳои томактабӣ баста шуданд. Пӯшида нест, ки миқдори зиёди чунин муассисаҳо имрӯзҳо аз ҳисоби дастгирии волидон, созмонҳои байналхалқӣ ва ғайридавлатӣ фаъолият доранд. Ба душвориҳо нигоҳ накарда роҳбарон, кормандони муассисаҳои пешқадами томактабӣ ташаббускорӣ ва муносибатҳои эҷодӣ ба кор зоҳир намуда дастовардҳои назаррас ба даст меоваранд. Дар

вилоятҳо, шахру ноҳияҳо гузаронидани озмунҳои «Мураббияи сол», «Кӯдакистони сол» ба ҳукми анъана даромадааст.

Аз рӯи тавсияҳои Вазорати маорифи ҶТ «Дар бораи ташкили ҳадамоти маълумоти иловагии пулакӣ» дар як қатор муассисаҳои томактабӣ доираи хизматрасонӣ густариш ёфт. Гуруҳҳои омӯзиши забони хоричӣ, маҳфилҳои санъати тасвирӣ, мусиқӣ, таълими шиноварӣ, варзиш ва гайраҳо ба қор оғоз намуданд.

Мактабҳои таҳсилоти умумӣ. Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон низоми ягонаи маълумоти муттасил амал мекунад. Маълумоти умумӣ (синфҳои I-XI) дар силсилаи маълумоти муттасил ҳалқаи асосист ва дар хонандагон аз бар қардани асосҳои донишҳои илмӣ, малакаҳои ибтидоии меҳнатӣ, инчунин инкишофи қобилиятҳои фардии эҷодии онҳо, сифатҳои ахлоқӣ ва омодагиашонро ба ҳаёти мустакилона таъмин мекунад.

Маълумоти умумӣ се зинаро дарбар гирифтааст: маълумоти ибтидоӣ, таъягоҳӣ (ё асосӣ) ва маълумоти миёна. Дар мактабҳои таҳсилоти ҳамагонӣ чунин сохтор вучуд дорад, ки ба он синфҳои ибтидоӣ (I-IV), синфҳои миёна (V-IX) ва синфҳои болоӣ (X-XI) дохил мешаванд.

Шароити маҳалро ба назар гирифта, дар алоҳидагӣ мактаби ибтидоӣ, таъягоҳӣ ё асосӣ (нӯҳ сола) ва мактаби миёна (синфҳои I-XI) ташкил қарда мешаванд, ки ягонагӣ ва муттасилии ҳамаи зинаҳоро риоя мекунанд. Ҳар мактаб дар ҳудуди вобасташуда ба фарогирии хонандагони синни мактаби муттасилӣ мебошад ва таълими тафриқавии онҳоро ба роҳ мебаронад. Соли 2003 дар 3727 мактаби маълумоти ҳамагонӣ, аз ҷумла 663 мактаби ибтидоӣ, 834 мактаби асосӣ ва 2050 мактаби миёнаи кишвар ҳамагӣ 1,6 миллион нафар хонандагон таҳсил мекарданд.

Дар низоми маорифи кишвар маълумоти ибтидоӣ мавқеи хосае ишғол мекунад. Дар Тоҷикистон қариб ҳамаи гуруҳҳои синнусолӣ маълумоти ибтидоиро сари вақт мегиранд. Қобили қайд аст, ки дар шуури мардум дарки муҳим ва ҳатмӣ будани таълими бачаҳо дар мактаби ибтидоӣ амиқ реша давондааст ва аз ҳамин ҷост, ки муносибати волидон ба мактаб дар ин зинаи маълумот махсус аст.

Бачагони синни 7-11 сола дар синфҳои ибтидоӣ асосан хондану навиштану ҳисоб қарданро меомӯзанд. Бачаҳое, ки барномаи мактаби ибтидоиро аз худ мекунанд, ба синфи панҷуми

тафрикавии мактаби асосӣ гузаронида мешаванд. Давом додани таҳсил барои бачаҳо пас аз мактаби ибтидоӣ мувофиқи майлу рағбат хатмист. Хонандае, ки мактаби асосиро (нӯҳсоларо) хатм мекунад, шаҳодатномаи маълумоти миёнаи нопурра мегирад ва минбаъд ҳуқуқи давом додани таҳсилро дар мактаби миёна (рӯзона, ғоибона), дар литсейҳо, гимназияҳо (мувофиқи равияҳо), дар омӯзишгоҳҳои касбӣ-техникӣ, дар мактабҳои миёнаи касбӣ пайдо менамояд.

Боиси хушнудист, ки сол то сол шумораи мактабҳои намуди нав меафзояд. Агар соли 1994-95 дар ҷумҳурӣ ҳамагӣ 4 адад чунин мактаб бошад, пас соли таҳсили 2002-2003 51 гимназия ва бблитсеи давлатӣ амал мекарданд. Инчунин 8мактаб, 20 гимназия ва 19 литсеи ғайридавлатӣ хонандагонро ба таҳсил фаро гирифта буданд.

Хатмкардаи ҳамаи намудҳои мактаби миёна пас аз гирифтани гувоҳномаи маълумоти миёна метавонанд, дар мактаби олии, дар коллеч ва мактаби миёнаи касбӣ таҳсил намояд. Аксарияти ин мактабҳо шӯъбаҳои рӯзона ва ғоибонаи худро таъсис додаанд.

Маълумоти касбӣ-техникӣ. Омӯзишгоҳҳои касбӣ-техникӣ барои соҳаҳои гуногуни хоҷагӣ коргарони соҳиби касбу ҳунар тайёр мекунад. Хонандагон дар омӯзишгоҳ бо баробари соҳиби касб шудан ҳуҷҷати маълумоти миёнаро ҳам ба даст меоранд. Дар омӯзишгоҳҳои техникӣ хатмкунандагони мактаби миёнаро касб меомӯзонанд.

Дар муассисаҳои таълимии касбӣ-техникии Тоҷикистон 24,7 ҳазор нафар ҷавонон (соли таҳсили 1998-99) мехонданд.

Маълумоти миёнаи касбӣ. Техникумҳо, омӯзишгоҳҳо ва як қатор таълимгоҳҳо низ ҳастанд, ки барои корхонаҳои саноатӣ, соҳаҳои кишоварзӣ, тандурустӣ, маориф, фарҳанг ва ғайра мутахассисони маълумоти миёнаи махсусдор, тайёр мекунад. Ба мактаби миёнаи касбӣ хатмкунандагони мактаби асосӣ ва миёна қабул карда мешаванд.

Хатмкунандаи мактаби миёнаи касбӣ дар баробари дараҷаи ихтисосаш диплом мегираду оянда метавонад барои гирифтани маълумоти олии таҳсилро идома бахшад. Мӯҳлати таҳсил дар мактаби миёнаи махсуси касбӣ 2-4 сол мебошад.

Соли таҳсили 1998-99 дар мактабҳои маълумоти миёнаи касбии ҷумҳурӣ 19,4 ҳазор нафар хонандагон таҳсил мекарданд.

Маълумоти олии касбӣ. Мактабҳои олии тайёр кардани мутахассисони баландихтисосро ба зима гирифтаанд, ки дар донишгоҳҳо, академияҳо, донишкадаву коллеҷҳо амалӣ гардонидани мешаванд.

Маълумоти олии касбӣ вазифаи қонеъ намудани соҳаҳои хочагии халқро бо мутахассисони дараҷаи олии иҷро намуда, рушди илму фарҳанг, худшиносии миллӣ, қорӣ намудани технологияи муосир, таракқиёти иқтисодиёт, устувор намудани мақоми Ҷумҳурии Тоҷикистонро дар қонеаи ҷаҳонӣ таъмин мекунад.

Мактабҳои олии аз чунин зинаҳо иборатанд:

Зинаи аввал-мутахассиси хурд (2-3 сол);

Зинаи дуюм – бакалавр (мӯҳлати таҳсил 4 сол);

Зинаи сеюм – мутахассис (мӯҳлати таҳсил 1 сол), магистр (мӯҳлати таҳсил 2 сол).

Хатмуқонандагони ҳар зинаҳо шаҳодатнома ё дипломи махсус мегиранд.

Ҳоло дар кишвар 27 мактаби олии касбӣ (6 филиал) мавҷуданд ва дар онҳо 96, 5 ҳазор донишҷӯён мехонанд.

Маълумоти олии касбӣ дар муассисаҳои таълимии давлатӣ ва ғайридавлатӣ ба амал бароварда мешавад.

Маълумоти иловагӣ. Мафҳуми маълумоти иловагӣ дар маҷмӯъи қуши навъҳои фаъолияти беруназсинфӣ, машғулиятҳои иловагӣ, фаъолияти марказҳои тарбиявӣ, Академияи хурди илмӣ, маҳфилҳои ғарбии оҷодӣ, инчунин шаклҳои гуногуни тақмили ихтисос, боюмузи, худомӯзӣ ва дарёфти ихтисоси нав ва ғайраро дарбар мегирад.

Маълумоти иловагии аз ду давра иборат аст:

1. Давраи таҳсилоти мактабии донишгоҳӣ.

2. Баъди дипломи.

Мутахассисон вобаста ба зинаҳои мухталифи таълим дар муддати бештар аз 5 сол як маротиба аз курсҳои тақмили ихтисос мегузаранд.

Муассисаҳои беруназмактабӣ. Ин муассисаҳо ба мактабҳои таҳсилоти ҳамагонӣ зич алоқаманд мешаванд. Вазифаи асосии онҳо фароҳам овардани шароит барои инкишофи ақливу зехнии қӯдакон ва лаёқату истеъдодашон дар соҳаҳои гуногуни илм, техника, адабиёт, санъат, тарбияи ҷисмонӣ ва ғайраҳо аст. Аъзои маҳфилҳои муассисаҳои беруназмактабӣ асбобу анҷомҳо, конструкцияҳо

ва моделҳо тайёр мекунанд, расмҳо мекашанд, бозиро азхуд менамоянд, концерту сахнаҳо намоиш медиҳанд ва донишҳои гирифтаашонро ба амалия татбиқ месозанд.

Маркази корҳои тарбиявӣ, китобхонаҳои бачагона, мактабҳои мусиқӣ, бадеӣ, варзиш, урдугоҳҳо аз ҷумлаи чунин муассисаҳо мебошанд.

Солҳои охир бо сабабҳои объективӣ миқдори чунин муассисаҳо дар ҷумҳурӣ кам шуд. Дар айни замон дар низоми маорифи ҷумҳурӣ 66 муассисаи беруназмактабӣ, аз ҷумла 58 марказҳои корҳои тарбиявӣ, 5 стансияи техникҳои ҷавон ва 3 стансияи табиатшиносони ҷавон амал мекунанд. Дар онҳо 1436 маҳфилҳои фаъолият доранд, зиёда аз 46 ҳазор хонандагон дар машғулиятҳои маҳфилҳои фаро гирифта шудаанд.

§15. Мавқеи мактаби ибтидоӣ ва ҳамкорӣҳои низоми маориф

Маълум аст, ки мактаби ибтидоӣ дар низоми маориф мавқеи муҳимро ишғол мекунад. Миқдори хонандагон, синфҳои ибтидоӣ дар таркиби мактабҳои таҳсилоти ҳамагонӣ нисбатан сершуморанд. Муқоисаи маълумотҳои оморӣ кӯмак мерасонад, ки муаллимони оянда дар хусуси мавқеи синфҳои ибтидоӣ дар низоми маориф тасаввурот ҳосил намоянд.

Агар дар ибтидои соли таҳсили 1998-99 қариб 1,5 миллион нафар хонандагон дар мактабҳои таҳсилоти ҳамагонӣ ба таҳсил фаро гирифта шуда бошанд, аз онҳо 686,2 ҳазор нафар дар синфҳои ибтидоӣ мехонданд.

Ба таърихи маорифи кишвар назар андозем, хоҳем دید, ки мактаби ибтидоӣ дар қори маҳви бесаводӣ, қорӣ қарда шудани маълумоти умумии ибтидоӣ (то соли 1934), ҳафтсола (то соли 1951), ҳаштсола (то соли 1964) ва миёна (то соли 1966-1970) аҳамияти ҳалқунанда дошт.

Дар синфи ибтидоӣ бо хонандагон асосан як нафар муаллим бо меҳру муҳаббати самимӣ кор мекунад, онҳоро савод омӯхта ба таҳсил дар синфҳои болоӣ тайёр менамояд. Давраи омӯзиш дар синфҳои ибтидоӣ барои инкишофи ҳуби бачагон мувофиқ мебошад. Агар муаллими синфи ибтидоӣ дар асоси талаботи замон, назардошти хусусиятҳои мактабиёни хурдсол тарбияро ба роҳ монанд, албатта қомебиҳои назаррас ба даст меоварад ва ба иҷрои саривақтии мақсади таълиму тарбия ноил мегардад. Хуллас, муваффақияти хонандагони синфи ибтидоӣ ба назорати педагогӣ

муаллим вобастагӣ дорад. Муаллимон фидокорона меҳнат карда, дар синфҳои ибтидоӣ завқу шавқро шоғирдонашонро ба донишгирӣ менарваранд. Асосҳои шахсиятро ташаккул медиҳанд, суннатҳои миллӣро ғойа бунёд баҷағони хушбахлоку ватандӯстро ба воя мерасонанд, забондонӣ, ҷаҳонбинӣ, қадршиносӣро худшиносӣро ривочу раванқи тоза мебахшанд. Чунон ки шоир гуфта:

*Аз миллату аз заботи худ ёд кунед,
Арвоҳи гузаштағони худ шод кунед.
То ҳарф занад ба тоҷикӣ тифли шумо,
Дунёи варо тоҷикӣ бунёд кунед.*

Аз муаллими нахустин аксари дастпарварон як умр миннатдор, чунки онҳо муддати чор сол таълиму тарбия медиҳанд, ғамхориву меҳрубонӣ зоҳир менамоянд ва дар бобати рушди фикриашон хизмати арзанда мекунанд. Ин хизмати хоксоронаи муаллимашонро хурдсолон ҳаргиз аз хотир намебароранд. Муаллимони пешқадами синфҳои ибтидоӣ дар мактабҳо хонандагонро доно, ғайб, интизомнок, ғамхору хушмуомила тарбия карда, дар байни дигарон мақоми хоса пайдо кардаанд. Синфи баъзе муаллимони хонандағони хурдсол ҳамчун синфҳои беҳтарини мактаб эътироф менавад. Шоғирдон бошанд, як умр дар ҳама гуна мавридҳо бо ӯстодӣ худ, синфу ҳамсабақхояшон ифтихор менамоянд. Шоирон дар васфи муаллимон шеърро дostonҳо сурудаанд. Шоири маъруф Ғоиб Раҳимзода гуфта:

*Тақдирӣ насли миллат ба зимми ту бор аст,
Ҷанг бештар ба дунё дигар чӣ эътибор аст?
Омузгор он гоҳ мамнуну бахтиёр аст,
Шоғирди бовафояи бар халқ ифтихор аст.
Ҷанг рӯ, бузург ҳастӣ мисли модар, муаллим,
Дар олами маъонӣ ҳам роҳбар муаллим.*

Ҷой ва мавқеи синфҳои ибтидоӣ минбаъд ҳам дар низоми маорифи ҷумҳурӣ мустаққама назаррастар хоҳад шуд, зеро омӯчорон дар таълиму тарбия бо саъю кӯшиш бештар аз пештар ғайбоният мекунанд. Ба душвориҳо нигоҳ накарда усулҳои пешқадами таълиму ҷорӣ месозанд.

Ҷумлан, низоми маориф бе ҳамкориҳои ҳамағарафан зинаҳои мактабҳо ба омӯзишу истифодаи таҷрибаи давлатҳои дигар

ва ёрии ташкилотҳои байналхалқию ғайридавлатӣ бемайлон, бомуваффақият пеш рафта наметавонад. Бояд дар оянда низ Ҷумҳурии Тоҷикистон узви Иттиҳоди Давлатҳои Муस्ताқил бошад ва низоми маорифашон бо давлатҳои ҳамсоя ҳамкориро давом диҳад, чунки мақсаду вазифаҳо, муассисаҳои таълиму тарбиявӣ, шаклҳои кори педагогҳо ба ҳамдигар шабоҳат доранд. Хусусан, соҳаҳои охир ҳамкориву дӯстии маорифчиёни Тоҷикистон бо таълимгоҳҳои Федератсияи Русия, Ҷумҳуриҳои Ўзбекистон, Қирғизистон, Қазоқистон, Эрон ва ғайраҳо васеъ ва кавитар мегарданд.

Ҳамин тавр, низоми маорифи Ҷумҳурии Тоҷикистон доимо дар тақомул аст. Муассисаҳои томақтабӣ, мактабҳои таҳсилоти ҳамагонӣ ва зинаҳои он, инчунин мактабҳои миёнаи касбӣ, омӯзишгоҳҳои касбомӯзӣ, макотиби олий вазифаҳои ба зима доштаи худро иҷро карда истодаанд. Барои инкишофи миқёсҳои муассисаҳои маориф омӯзгорон, мураббихо, олимони ва кормандони мактабҳои олий дар оянда низ саҳми арзанда мегузоранд.

Савол ва супоришҳо барои тақрор.

1. Зери мафҳуми низоми маориф чиро мефаҳмед?
2. Усулҳои асосии сохтори низоми маорифро гуфта диҳед.
3. Чаро усулҳои низоми маориф як хел намеистанд?
4. Муассисаҳои низоми маорифи кишварро тавсиф кунед.
5. Низоми таҳсилоти умумӣ кадом зинаҳоро дар бар гирифтааст.

II. НАЗАРИЯИ МАЪЛУМОТ ВА ТАЪЛИМ

БОБИ 5. ДИДАКТИКА ВА ВАЗИФАҶОИ ОН

*Шамс чун пайдо шавад, офоқ аз ӯ равшан шавад,
Мард чун доно шавад, дил дар бараиш дарё шавад.
(Носири Хусрав)*

§16. Дидактика ва пешравихои он

Дидактика як қисми муҳими илми педагогика мебошад, ки қонуниятҳои хониши мактабиён ва фаъолияти дарсдиҳии муаллимро меомӯзад. Вай моҳияту хусусиятҳо, усулҳо, мундариҷа, услубҳо ва ташкили раҷанди таълимро муайян месозад. Истилоҳи «Дидактика» аз калимаи юнонии «Дидактикос» ба вуҷуд омада, ки маънои «меомӯзонам», «меомӯзам»-ро ифода мекунад. Мафҳуми «дидактика» назарияи омӯзиш ва парвариширо аз ҷиҳати мазмун ҳаммаъно мебошад.

Аз замони Ян Амос Коменский калимаи «Дидактика» системаи донишҳои илмиро мефаҳмонанд, ки ҷаро ва ҷӣ тавр ба хонандагон омӯзонидан лозим аст. Дидактика тағйирпазир аст ва ҳамеша дар тақомул мебошад.

Ҳанӯз файласуфон ва донишмандони дунёи қадим Сукрот, Демокрит, Ҳераклит, Афлотун, Арасту оид ба таълим нуктаи назари худро изҳор кардаанд. Дар асри XVII Ян Амос Коменский хидмати бузург кард. Ӯ дар таърихи афкори педагогӣ бори нахуст назарияи таълимро ҳамчун низоми донишҳои илмӣ ва ҳамчун илми педагогика асоснок намуд. Дар змони Я.А. Коменский мафҳуми дидактика илми педагогикаро мефаҳмонид. Вай дар асари машҳури худ «Дидактикаи бузург» (1658) таҷрибаи мактабҳои замонаашро таҳлил карда, дар бораи мактабҳои умумӣ, ташкили кори таълим, усулҳо ва услубҳо ва мазмуни таълим таҳқиқ кардааст. Ин асари беназир дар тӯли қарнҳо ба рушди педагогикаи кишварҳои мағрибзамин таъсир бахшидааст.

Маорифпарвари Фаронса Жан Жак Руссо дар асараш «Эмил ё дар бораи тарбия» (1762) тавсифи давраҳои синнусолии рушди бунёдӣ, услубҳои таълимро нишон дода, ба пешрафти дидактика сарматӯзондааст. Педагоги машҳури Шветсария И.Г. Песталотси назарияи таълими ибтидоиро қор карда баромада, се ҷиз – шакл,

адад, калимаро барои хурдсолон чун манбаъҳои донишгирӣ муайян намудааст.

Дар соҳаи равшан намудани масъалаҳои назарияи таълими ибтидоӣ педагоги машҳур К.Д. Ушинский ҳиссаи арзанда дорад. Китобҳои дарсии ӯ «Забони модарӣ», «Олами кӯдакон» наслҳои бисёреро саводнок гардониданд. Дидактика аз дер боз тақомул ёфта дар ҳар давраи инкишоф бо хусусиятҳои худ ҳамеша дар тафовут мебошад.

Дар давоми барқароршавии Ҳукумати Шӯравӣ мактабҳои нав ба вуҷуд омада, вале мактабҳои шӯравӣ солҳои аввали фаъолият дар назария ва амалияи таълим ба нуқсонҳо роҳ меод. Услубҳои таълим камбудӣ доштанд, ки ин ҷо чанд мисол меоварем. Дар мактабҳо нақшаҳои таълими комплексӣ истифода мешуд. Тибқи дарҳости ин нақша маводи хонишро ба бахшҳои табиат, ҷомеа ва меҳнат ҷудо карда таълим меоданд. Фанҳои таълими дар алоҳидагӣ омӯхта намешуд ва хонандагон донишҳои мустақаму мунтазам намегирифтанд.

Услубҳои Далтон-план, бригадӣ-лабораторӣ ва лоиҳа дар мактабҳо амал мекарданд, ки тибқи онҳо хонандагон маводро дар гурӯҳҳо мустақилона танҳо ба консултатсияҳо иштирок карда меомӯхтанд. Ин сабаби дониши сатҳӣ ва паст гардидани мақоми муаллим дар раванди таълим гашт. Сардори гурӯҳ-бригадир аз муаллим вазифаро гирифта ба дигарон тақсим мекард ва ба муаллим ҳисобот меод. Шакли синфӣ дарс, таълими фанҳои ҷудогонро ҷонибдорони услубҳои номбурда корҳои кӯҳнашуда меҳисобиданд.

Ба қори таълим педология, ки ҷои психологияи илмиро гирифта буд, таъсири манфӣ расонд. Педологҳо бо ёрии тестҳои галат рушди фикрии кӯдаконро муайян мекарданд. Ба кӯдаки шашсола шаш тест меоданду вай ҷорҳои онро ҳал кунад, ӯро ҷор муҳ дар инкишофи фикрӣ ақибмонда ҳисоб мекарданд, яъне кӯдакро шаш солу ҳаштмоҳа мегуфтанд. Педологҳо даъво доштанд, ки педагогика бояд танҳо бо дарсдиҳӣ саруқор дошта бошад ба хониши хонандагон дахл накунад. Хонандагони сершуморро педологҳо ба мактабҳои махсуси нокисақҳо мефиристоданду онҳо муҳити зист, фарҳанги пастӣ волидон ва ё ирсиятро сабабгори ин нокисиҳо медонистанд. Нақшаи таълиму тарбия дар инкишофи шахсият гӯё муҳим набуд.

Соли 1931 қарор «Дар бораи мактаби ибтидоӣ ва миёна» қабул карда шуд, ки дар роҳи дигаргунсозии соҳаи маориф

аҳамияти ҳалқунанда дошт. Дар мактабҳои шӯравӣ таълими фанҳои ҷудогона шурӯъ шуд. Нақшаи таълим ва барномаҳои нав ҷорӣ гаштанд. Хонандагон донишҳои мунтазам мегирифтагӣ шуданд. Обруё мавқеи муаллим боло рафт. Ба таълими фанҳои ҷудогона таваҷҷӯҳи бештар зоҳир гардид.

Қарори дигар «Дар бораи барномаҳои таълим ва режими мактаби ибтидоӣ ва миёна» аз 25 августи соли 1932 дарсро ҳамчун шакли асосии кори таълим бо ҳайъати мунтазами хонандагон муайян кард, ки аз рӯи қадвали дарсӣ ва речаи қатъии мактаб гузаронида мешуд.

Қарори дигари КМ ВКП(б) моҳи феврالی соли 1933 дар бораи китобҳои дарсии мактабҳои ибтидоӣ ва миёна қабул шуда буд, ки ба наشري китобҳои дарсии доимии сифатноки илмӣ мадад расонид. Соли 1935 бо қарори махсуси Ҳукумати Шӯравӣ сохтори соли таҳсил, ташкили кори таълим ва тартиботи дохилии мактабҳои ибтидоӣ, миёнаи нопурра ва миёна мушаххас карда шуд. Дар асоси ҳамин қарор соли таҳсил дар мактабҳо аз якуми сентябр оғоз меёфт ва аз ҷор ҷорӣ иборат буд.

Соли 1936 педология ҷун фан маҳкум карда, ҳуқуқҳои илми педагогика ва нақши ҳалқунандаи муаллим дар кори таълиму тарбия барқарор карда шуд.

Қарорҳои зикршуда роҳҳои инкишофи мактабҳо ва дидактикаро дар кишвари шӯравӣ дуруст нишон доданд. Назарияи таълим ба сифати як қисми педагогика бой шудан гирифт. Доир ба фаъолияти муаллим, тайёр кардани нақшаҳои таълимӣ, барномаҳо ва китобҳои дарсӣ тадқиқотҳо анҷом пазируфтанд.

Дар давраҳои шӯравӣ дидактикаи миллии тоҷик ташаккул ёфт. Аввалҳо вай як ҷузъи дидактикаи шӯравӣ бошад ҳам, ба арзи вуҷуд кард. Пас аз истиқлолият ба даст овардани Тоҷикистон дидактикаи тоҷик ба ҷузъи таркибии дидактикаи умумибашарӣ мубаллағ гашт, зеро дар арзишҳои умумибашарӣ (замин, ватан, оиша, инсон, маданият, сулҳ, меҳнат, илму дониш) мо симо, сурат ва хусусиятҳои ҳалқамонро мебинем. Дурустии суханони моро маводи тарбиявии китоби муқаддаси «Авасто», ки 2700 – солагиашро соли 2001 ҷашн гирифтём, садҳо пандномаву таърихномаҳо, асарҳои нависандагону шоирони форсу тоҷик гувоҳӣ медиҳанд. Оғимон Абӯнасири Форобӣ, Абӯрайҳони Берунӣ, Абӯалӣ ибни Сино, Алхоразмӣ ва дигарон ақидаҳои муфиди дидактикиро дар асарҳоиашон баён кардаанд.

Дидактикаи муосири тоҷикро давоми мантикии афкори педагогии гузаштагонӣ бузургамон, давоми дидактикаи аҳди шӯравӣ бояд донист. Ба пешрафти дидактикаи муосир як қатор олимони тоҷик саҳмгузори кардаанд.

Дар тадқиқотҳои соҳаи дидактикаи тоҷик чунин мафҳумҳо бештар маълуманд: таълим ва моҳияти раванди таълим, усулҳои таълим, мазмуни маълумоти мактаб, услубҳои таълим, ташкили таълим.

Таҳлили омӯзиши мунтазами асарҳои дидактикӣ барои ҳамаҷониба сарфаҳм рафтани мафҳумҳои раванди таълим мадад расонида, маҳорати педагогӣ ва муносибатҳои эҷодии муаллимиро дар дарегӯӣ сайқал медиҳад.

Дидактика истилоҳҳои зерини ба худ хосро молик аст, ки донистанашон ба ҳар муаллим зарур мебошад: таълим, маълумот, хониш, омӯзиш, худомӯзӣ, илмӣ, муназзамӣ, аёнӣ, дастрасии таълим, шууроноӣ ва ғайрагонии хонандагон, таълими инфиродӣ ва тафриқавӣ, стандарти давлатии маълумоти миёна, дарс, синф, машғулиятҳои лабораторӣ ва амалӣ, экскурсияҳои таълимӣ, пешрафти хонанда ва ғайраҳо.

Як масъаларо қайд карда гузаштан ҷои аст. Ин навагонӣ ба дидактикаи муосири тоҷик низ асар намудааст. То солҳои сиёми асри синаришуда таҳти мафҳуми дидактика таълиму тарбияро дар пайвастигӣ мефаҳмиданд. Вале сонитар тарбияро аз дидактика ҷудо карда танҳо назарияи таълимиро ба он мутааллиқ донистанд. Солҳои охир бо саъю кӯшиши зумрае аз олимони тарбияи раванди таълимиро ба он боз баргардониданд ва акнун дидактика маълумот, таълим, инкишоф ва як қисми тарбияро дар бар гирифтааст⁶.

Лозим аст, ки алоқамандии дидактикаи умумӣ ва услуби хусусии фанҳои ҷудогонаро муаллимон хуб сарфаҳм раванд. Дидактикаи умумӣ масъалаҳои таълимиро ба таври тому яклухт меомӯзад ва асоси назариявии дидактикаи хусусиро ташкил медиҳад. Дидактикаи мактаби ибтидоӣ, мактаби миёна ва мактаби олии марҳилаи дидактикаи умумианд.

Дидактикаи хусусӣ услуби таълими ин ё он фанни мушаххас аст. Масалан, услуби таълими забон, услуби таълими риёзӣ, услуби таълими суруд ва ғайраҳо. Вобастагии дидактикаи умумӣ ва хусусӣ устувор аст, онҳо бе якдигар вучуд дошта наметавонанд. Дидактикаи умумӣ бештарини мисолҳоро аз дидактикаи хусусӣ мегирад.

Ҳамин тавр, дидактика як қисми педагогика мебошад ва доимо пеш меравад, бой мешавад ва мафҳумҳои худро дорост. Дидактика бо услуби фанҳои ҷудогона зич алоқаманд мебошад.

§ 17. Асосҳои илми дидактика. вазифаҳои дидактикаи муосир

Асоси методологии дидактика материализми диалектикӣ, ки қонуниятҳои аз тарафи одам маърифат қардани олами атроф, табиат, ҷамъият ва тафаккурро қушода медиҳад. Фаъолияти маърифатқунии муаллим, хонанда низ ба ин қонуниятҳо таъя мекунад. Донишҷӯи қонуниятҳои материализм оид ба донишҷӯи аҷаи қизҳои атроф имқоният медиҳад, ки маъқеи таълими дар инқишофи одам дуруст муайян намуа, дурнамои ташаққули шаҳсияти шоғирд ва раванди таълими тарбияро ба нақша дароранд.

Агар муаллим ҳар қадар амиқтар қонуниятҳои инқишофи диалектикаро аз худ қарда бошад, ба ташқили қори таълим самараноктар таъсир мебахшад ва тавсияҳои онро пурамақсул амалӣ месозад.

Дидактика фанҳои психология, анатомия ва физиология, гигиена, услуби фанҳои алоқидеи таълими ба сифати асосҳои илмии худ истифода менамояд. Психология қумақ мерасонад, ки рафти андешароӣ, ба хотирқирӣ, фаромӯшқунии, диққатноқию қамдиққатии хонандагон, ҳиссиёт, ба вақдоию қушишиқоқӣ ва қамқобилиятии онҳоро фаҳмида амал қунем ва донем, ки маҳорату малақаи хониш, қобилият, сифатҳои шаҳсияташон бо қадом роҳҳо рушд меқунанд. Хулоса, ҳусусиятҳои инқишофи психикаро нақониста назарияи маълумот ва таълими аз қизати илми асоснок намудан имқоннопазир аст.

Донишҷӯи дарача ва марқилаи инқишофи биологии хонандагон низ аҳамияти қалон дорад. Масалан, мақтабиёни ҳурдсол аз наврасон бо ҳусусиятҳои анатомию физиолоғӣ фарқи қулӣ доранд, ки муаллим ҳамеша бо назардошти онҳо қор мебарарду инқишофи фикрӣ, маънави ва қисмониашонро таъмин меқунанд.

Дар мақтаб роия қарда шудани қондаҳои санитарию гигиенӣ ба хониши ҳуби баҷаҳо мусоидат меқунанд.

Дар мақтаб фанҳои гуногон таълим дода мешавад ва муаллимон услуби даредиқии фанҳои худро бояд ҳуб донанд, вағарна вазифаи бо дониш мусаллаҳ намудани хонандагон амалӣ намешавад. Аз ин қисм, ки дидактика бо услуби фанҳои ҳусусӣ алоқамандии зич дорад.

Дидактика чун назарияи таълим ба омӯзиши таҷрибаи пешқадами муаллимону мактабҳо эътибори махсус медиҳад. Муаллимон ин таҷрибаро бо ёрии дидактика дар қору фаъолияти педагогӣ мавриди истифода қарор медиҳанд.

Дар назди дидактикаи муосир вазифаҳои бузург истодаанд:

1. Ошқор сохтани қонуниятҳои умумии мазмуни маълумот ва муайян намудани стандарти (меъёри) давлатии маълумоти миёна, миёнаи касбӣ ва оӣ.

1 Қонуниятҳо, асосҳо (принсипҳо) ва равияҳои ҷараёни таълим баррасӣ, фаъолияти муаллиму талабаҳо, муносибат ва ҳамкориҳои педагогии онҳо мушаххас гардад.

2 Метод, тарз ва воситаҳои таълим, шаклҳои ташкилии қори таълим таҳлил қарда роҳҳои шисбатан самараноки онҳо пешниҳод шавад.

3 Тарз, воситаҳои инкишоф ва тарбияи мактабиён, фаъолияти маърифатҷӯӣ ва эҷодии онҳо зимни ҷараёни таълим ҳамчун яке аз вазифаҳои муҳим ба назар гирифта шавад.

4 Муҳимтарин вазифаи дидактикаи муосир тарбия, аз ҷумла тарбияи менталитет аст, ки пешопеши таълим қадам мезанад. Менталитет дар талаба ва муаллим симо, сурат, сифат, хусусияти миллатро ифода мекунад.

Маълум аст, ки дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ва мактабҳои он барои инкишоф ва тарбияи хонандагон, тақмили раванди таълим шароити имкониятҳо ҳастанд. Вале онҳо на ҳамеша бо қордонӣ истифода мешаванд. Яке аз вазифаҳои дидактика иборат аз он аст, ки роҳҳо ва методҳои нави истифодаи имкониятҳоро дарёфт кунад.

Доир ба таъсири қори таълим ба ташаккули сифатҳои ахлоқию иродавии шахсият, тарбияи меҳнатдӯстӣ, фаъолиятнокӣ ва мустақилият дар хониш, тақомули шахсият, пайдарпайии маводи таълим, бурдани тадқиқотҳо аз роҳҳои асосии инкишофи дидактика мебошад.

Дидактика дар бобати бемайлон баланд бардоштани самаранокии ва сифати қори таълим қорҳои зиёдеро қарда метавонад. Қар даре дар бедор қардани майлу хоҳиши хонанда ба донин, ба қори мустақилона қадаме ба пеш бояд бошад.

Фаъол қардонидани инкишофи умумии хонандагони қурдсол, пайдо қунонидани шароитҳои махсус барои онҳо яке аз вазифаҳои

муҳимест, ки истифодаи мушоҳидаҳои бевоситаи табиат, иншоҳои бегона, таҷрибаи шахсии ҳуди бачагон, пайдарпай баён кардани маводи хонишно тақозо мекунад.

Вазифаи дигаре, ки назди дидактикаи муосир меистад, ҷустуҷӯ кардани роҳҳои инкишофи тафаккури абстрактии хонандагон мебошад. Ин корро марҳила паси марҳила ба амал баровардан мумкин аст.

Яке аз роҳҳои тақмили раванди таълим ба вуҷуд овардани вазъи проблемавӣ дар шуури хонанда, ёд додани ҷустуҷӯи мустақилона, пурзӯр намудани диққати хонандагон ба донишгирӣ ҳамчун омилҳои инкишофи фикрӣ мебошад. Инчунин барои инкишофи фикрӣ дар алоқамандӣ ҷорӣ намудани мазмуну услубҳои раванди таълим бо ҳиссиёти хонандагон аҳамияти махсус пайдо карда истодааст. Агар маърифати ҳиссиётӣ мактабиёро идора карда тавонем, омӯзиши онҳо ҷуқуртар, пурмазмун ва дастрастар мегардад.

Дидактикаи муосир бояд асосҳои истифодаи воситаҳои техникиро дар таълим қор карда барояд, ҷунки алҳол ҷиҳозонидани мактабҳо бо воситаҳои техникӣ ҳозиразамон, махсусан, компютерҳо бештар ба назар мерасанд. Аммо, мутаассифона, муаллимони гарзи истифодаи онҳоро ба таври зарурӣ намедонанд.

Ҳамин тавр, асосҳои илмӣ дидактика ва вазифаҳои онро доништан зарур аст. Ҳалли вазифаҳои дидактика дар бобати тақмили раванди таълим тақозо мекунад, ки завқу шавқи маърифатӣ хонандагон ривҷ ёбад, мотив-сабабҳои мусбати хониш бештар гардад, талаботашон ба дониш торафт афзояд. Таълими барномавӣ, ки қори мустақилонаи хонандагонро аз ҳар мавзӯ, фан дар назар дорад, дар ин ҷода мадад хоҳад кард.

Саволу супоришҳо барои тақорр ва қори мустақилона

1. Дидактика ҷист ва мафҳуми дидактика ҷӣ маъно дорад?
2. Қиҳо ба инкишофи дидактика саҳм гузоштанд?
3. Қадом услубҳои таълим мавқеи муаллимро дар раванди таълим дар солҳои аввали Иттиҳоди Шӯравӣ ба эътибор намегирифтанд?
4. Дидактикаи муосири тоҷик қадом марҳилаҳои инкишофро гузаштааст?
5. Дидактикаи умумӣ аз услуби фанҳои ҳусусӣ ҷӣ гуна фарқ дорад?
6. Вазифаҳои асосии дидактикаи муосирро шарҳ диҳед.

БОБИ 6 МОҲИЯТИ РАВАНДИ ТАЪЛИМ

*Туро гарчи доши ба гардун расад,
Зи донои дигар шунидан сазад.
(А.Балхӣ)*

§18. мафҳуми раванди таълим

Таълим – омӯзиш ё омӯзонидани насли наврас дар замонҳои қадим пас аз пайдоиши одамон ба вучуд омада, бо баробари инкишофи онҳо ривочу равнақ ёфтааст. Кӯдакон аз калонсолон таклидкорона шикор, моҳидорӣ, сохтани олоти меҳнат, тарзи рафтор ва суҳангӯиро ёд мегирифтанд ва охиста-охиста манзилгоҳ сохта, ба воя расида чун калонсолон узви баробарҳуқуқи авлод, қабила, гурӯҳҳо мегаштанд. Фарзандон намехонданд, вале фармоишҳои волидонро иҷро мекарданд.

Дар рафти меҳнату зиндагӣ одам қонуниятҳои табиатро фаҳмид, олоти меҳнатро такмил дода, донишҳои худро бойтар гардонид. Таҷрибаи дигаронро низ омӯхта, бо таҷрибаи насли гузашта муқоисақунон ҳулосаҳо баровард ва низоми донишхоро ба вучуд овард, ки насли наврас тавассути таълим ҳамин донишхоро аз худ менамояд.

Одамон ҳар соҳаи ҳаёти худро ба фарзандон омӯзонид, наслшонро ба ҳаёти ҷамъият, ба меҳнату зиндагӣ омода месохтанд. «Дониш хоҳӣ – пурсон бош» -насихат меоданд ба фарзандон.

Таълим равандест, ки ниҳоят мураккаб буда, дарсдиҳӣ ва хонишро дарбар мегирад. Дар рафти таълим хонандагон ягон ҷабҳаи таҷрибаи ҷамъиятӣ-таърихӣ одамонро аз худ мекунанд, ки ифодагари мафкура, сиёсат, илм, ахлоқ, адабиёт, тарбияи ҷисмонӣ ва ғайраҳо мебошанд.

Таълим имрӯз дар Тоҷикистони соҳибхитиёр мақсади барно намудани давлати демократӣ, ҳуқуқбунёд ва дунявиро пеш гузошта, баҳри он хизмат мекунад, ки ташаккули шахсияти комил, ҳамачониба инкишофёфта ба амал бароварда шавад.

Таълим фаъолияти якҷояи муаллим ва хонандагон мебошад. Фаъолияти муаллим дар бобати додани донишҳои нав - дарсдиҳӣ ва фаъолияти хонанда баҳри аз худкунии донишҳо - хониш номида мешавад. Муаллим ба манфиати ҷамъияту давлат кор мекунад, вай як қисми таҷрибаи одамонро, ки бояд хонандагон аз худ кунанд, ёд

медихад ва худ аз чихати одобу рафтор, донишу гуфтор намунаи ибрат аст. Ғайр аз ин, кори муаллим – дарсдиҳӣ талаб мекунад, ки вай фанни худро хуб донад, маҳорати ташкили раванди таълиму тарбияро дошта бошад, бо услубҳои нави таълим шинос бошад, хусусиятҳои инкишофи фикрии кӯдаконро фаҳмад, имкониятҳои донишгирии шогирдон ва роҳҳои пайдо кунонидани сифатҳои амидаи инсониро дар онҳо худ сарфаҳм равад.

Хониш раванди ғаёлонаи маърифатии талаба мебошад, ки дар рафти он қувваи фикрӣ, хусусиятҳои ахлоқӣ ва иродавии шахсияти ӯ зоҳир мегардад ва ташаккул меёбад.

Дарсдиҳию хониш бо якдигар зич алоқаманд мебошад. Ҳарчанд ки ҳар ду раванди ягонаи таълиму тарбияро дар мактаб ташкил медиҳад. Дарсдиҳӣ ҳамон вақт муваффақиятнок мегардад, ки инкишофу ғаёлиятнокӣ, имконияту маҳорату дониши хонандагонро аз эътибор дур насозад.

Таълим ҳамчун намуди ғаёлияти маърифатӣ. Ин назария эътироф гаштааст ва аҳамияти бузургро дорост. Хонанда дар раванди таълим инкишоф меёбад, олами атрофро маърифат мекунад, яъне доништа мегирад. Маълум мешавад, ки хониш як намуди ғаёлияти маърифаткунӣ аз тарафи талаба мебошад. Барои муаллим ҳам чунин аст. Вай донишхояшро дар вақти дарсдиҳӣ ва тайёри ба он чуқуру васеътар мекунад, чунки мазмуну услубҳои навро ҷустуҷӯ менамояд, мудом дар ин бобат андеша меронад, савияи маънавиёт, майлу ҳавас, талабот ва имкониятҳои шогирдашро бештар доништа мегирад.

Ғайр аз донишу дарсдиҳӣ намудҳои дигари маърифат низ ҳастанд. Илм, санъат, бозӣ, меҳнат низ ба одамон кӯмак мерасонанд, ки олами атрофшонро ба воситаи онҳо доништа гиранд. Чун намуди маърифат таълим назарияи материализми диалектикиро дар бораи доништашавандагии одам ба асос гирифтааст. Диалектика таълим медиҳад, ки олам аз материяҳо иборат аст, онҳо доимо дар ҳаракатанд, бо ҳамдигар алоқаманд мебошанд ва дар инкишофанд. Одам ҳам олами атрофро маърифат қарда инкишоф меёбад.

Маърифати одам чанд марҳилаҳо дорад. Яқум, давраи маърифати ҳиссиётӣ, ки кӯдак дар бораи ҳодисаҳо чизҳои табиату ҷамъият тасаввуротҳо пайдо мекунад. Ҳар қадар ҳиссиёти кӯдак бештар инкишоф ёфта бошад, вай дар синфҳои ибтидоӣ бо завқ меҳонад.

Мархилаи дуом маърифати абстрактӣ аст, ки аз худ кардани низоми мафҳумҳоро дарбар мегирад. Дар ин мархила таълими мактабӣ зарур аст, ки талаба тавассути мазмуни фанҳои алоҳида риёзӣ, кимиё, физика, таърих ва ғайраҳо олами атрофро омӯхта маърифат намояд. Агар дар мархилаи аввал ба воситаи ҳиссиёт чизҳо, дарёҳо, паррандаҳоро доништа бошанд, дар мархилаи дуом, яъне дар маърифати абстрактӣ талабагон мафҳумҳо, коидаҳо, теоремаҳоро маърифат мекунанд.

Маърифати конкретӣ ва абстрактӣ ба инкишофи фикрии хонандагон таъсири ҳархела мерасонад. Онҳо зиддиятро дар қори маърифаткунӣ ба вучуд меоранд. Як намуди фаъолияти маърифатӣ ба зарари дигаре шуда метавонад. Аз ҳамин сабаб муаллими синфи ибтидоӣ бояд бидонад, ки қадом фаъолият ба инкишофи фикрӣ мусоидат карда, барои бартарарф сохтани камбудихо кӯмак расонида метавонад.

Мархилаи олии маърифат низ вучуд дорад, ки дар асоси тафаккури абстрактӣ инкишоф ёфта, тасаввуроти хулосавии хонандагонро дар бораи олами атроф ҳосил мекунонад. Ин шакли маърифат ба ташаккули ақидаҳо, ҷаҳонбинӣ оварда мерасонад. Муаллими соҳибтаҷриба ҳам дар синфҳои ибтидоӣ ва ҳам дар синфҳои болоӣ барои ҳар мархилаи маърифат вазифаҳои махсуси таълимӣ гузошта, инкишофи фикрии талабагонро дуруст ба роҳ меонад.

Таълим суръати инкишофи психики фардии хонандагонро метезонад. Кӯдак аз рӯзи таваллуд ба инкишоф сар мекунад. То мактаб омадан фаъолияти асосии вай бозӣ ва меҳнати рӯзгор буд. Сонитар ба зиндагиаш унсурҳои фаъолияти хониш ворид гардид.

Бо огози хониш дар мактаб кӯдак ба олами донишҳо, мафҳумҳо, қонуниятҳо ворид мешавад. Дар муддати нисбатан кӯтоҳ вай донишҳои дар давоми асрҳо андӯхтаи одамонро аз худ мекунад ва ҳамин донишҳо инкишофи фикрии хонандагонро таъмин менамояд.

Кӯдаки имрӯз тавлид шуда аз ҷиҳати зоҳирӣ аз кӯдаки чанд аср муқаддам тавлид гашта фарқи қуллӣ надорад. Лекин агар мактаби муосирро бача хатм кунад, бо фаҳмиши техника ва технология, ҷаҳонбинӣ аз ҳамсолони пештара фарқашро дидан хеле осон аст.

Таълим аз маърифати илмӣ тафовут дорад. Дар рафти таълим фаъолияти бозӣ, меҳнатӣ истифода мешавад. Хониш чунин маънӣ дорад, ки бачагон дониш гиранд, мундариҷаи фанҳоро аз худ намоянд. Дониш ба талаба хангоми бозӣ ҳамчун унсури ёрирасон лозим асту халос.

Дар фаъолияти меҳнатӣ бошад, нишондиҳандаи асосӣ натиҷаи меҳнат аст. Бе дониш меҳнатро иҷро наметавон кард. Дар рафти меҳнат дониш бойтар мегардад, сайқал меёбад.

Таълим аз маърифати илмӣ боз бо ҳамин хусусият фарқ мекунад, ки дар раванди таълим мақсади маърифат аз худ кардани маводи хониш асту бе фаъолияти меҳнатӣ иҷрояш муяссар намешавад.

Маърифати илмӣ ҳодисаю чизҳоро дар алокамандӣ тадқиқ намуда, ба воситаи қонуниятҳою донишҳои дар китобҳои дарсӣ ва дигар китобҳо қайдшуда нишон медиҳад. Олими ягон соҳа вақти маърифати илмӣ масъалаи тадқиқотиرو тавассути формулаҳо, теоремаҳо ва ё санҷишҳо меомӯзад.

Вазифаҳои раванди таълим. Олимон – педагогҳо се вазифаҳои асосии раванди таълимро муайян кардаанд: маълумотдиҳӣ, инкишофдиҳӣ ва тарбиядиҳӣ.

Вазифаи маълумотдиҳӣ ҳаминро талаб мекунад, ки мактабиён донишҳоро аз худ кунанд, дар онҳо маҳорату малақаҳои фаъолияти хониш ташаккул ёбад.

Вазифаи инкишофдиҳӣ пеш аз ҳама бояд пешрафт, инкишофи фикрии хонандагонро таъмин намояд. Як ё маҷмӯи донишҳо ба дараҷаи ҳархелаи инкишофи ақлӣ сабаб шуда метавонад, чунки қобилияти фикрӣ гуногун ва инкишофи ақлии хонандагон раванди ҳама мураккабу зиддиятнок аст. Фаъолияти хониш бояд ҳамеша барои баланд бардоштани дараҷаи инкишофи фикрии хонандагон хизмат намояд.

Вазифаи сеюми таълим тарбиядиҳӣ аст. Ин вазифа тақозо мекунад, ки фаъолияти хониш талабаро тарбия диҳад, дар ӯ ҳисси ватандӯстӣ, сифатҳои ахлоқӣ, ақидаҳо, эътиқод, ҳисси тебонписандӣ, интизомнокӣ, меҳнатдӯстиро парвариш кунад.

Фаҳмиши вазифаҳои раванди таълим мадад мерасонад, ки муваҷҷиби чавон хангоми кор вазифаҳоро аз эътибор дур накарда, мувофиқи мақсади равшан мунтазам ба ақл, ҳиссиёт, иродаи оҷибон таъсир расонда, сифатҳои одаму одамгариро дар онҳо наҷдо кунонад. Моҳияти раванди таълим дар ҳамин аст.

Ғараз аз омӯхтани илм чист?
Бирав зи таҷрибаи рӯзгор баҳра бигир,
Ки баҳри дафъи хаводис туро ба кор ояд-гуфта буд Абӯабдулло
Рӯдакӣ.

Мутафаккири бузург Абӯалӣ ибни Сино ба ин суол чунин посух додааст:

«Агар хурд бошӣ, бузург ва номдор гардӣ. Агар муфлис бошӣ, тавонгар гардӣ ва агар маъруф бошӣ, маъруфтар гардӣ»⁷.

Ҳамин тавр, моҳияти раванди таълим ягонагии дарсдиҳӣ ва хониш аст. Вай фаъолияти ҳамкориҳои муаллим ва хонандагон мебошад. Ба ин раванд муаллим роҳбарӣ мекунад. Ин роҳбарӣ ба инкишофи талабагон нигаронида шудааст.

§19. Зиддиятҳои раванди таълим

Диалектика зиддиятҳои асосии инкишоф мешуморад. Назарияи маърифати диалектикӣ зиддиятҳои ба раванди таълим хос медонад, ки муборизаи онҳо сабаби пешрафти таълим мегардад. Масалан, дар фаъолияти маърифатии одам байни ҳиссиёт ва ақл, конкрет (мушаххас) ва абстракт, таҳлилу ташхис зиддиятҳои дохилӣ мавҷуданд.

Зиддиятҳои дохилӣ дар таълим ҳастанд, ки таълимро пеш мебаранд, қувваи ҳаракатдиҳандаи он мебошанд. Масалан зиддиятҳои раванди таълим дар илми педагогика хеле душвор ва мураккаб махсуб мешавад. Зиддиятҳо дар таълим басо сершуморанд, аммо мо чандтои онҳоро номбар мекунем.

Дар рафти таълим таҷрибаи башариятро пурра аз худ кардан имконнопазир аст, чунки чунин маҷмӯи донишҳост, ки касе дар давоми умр фақат ба хондан машғул шавад ҳам, онро аз худ карда наметавонад. Дигар ин ки ҳангоми хониши талабагон ҳам илму техника, истехсолоту фарҳанг ривоч ҳарда такмил меёбанд. Аз ҳамин сабаб аст, ки ҳамеша шахси омӯзанда аз рӯи ҳаҷму амиқии донишҳову таҷрибаи башарият пештар меравад.

Зиддияти байни ҳаҷми донишҳои ҷамъиятӣ-таърихӣ ва ҳаҷми донишҳои азхудкардаи хонанда вучуд дорад. Ин зиддият боиси тақомули мунтазами мазмуни маълумот мегардад. Мекӯшанд, ки ба хонандагон аз таҷрибаи ҷамъиятӣ-таърихӣ бештар донишҳо диҳанд, ҳарчанд медонанд, ки ба хонандагон ҳамаи донишҳои гункардаи одамро додан имконнопазир аст. Аммо кӯшиши наздик намудани маълумоти мактаб ба дараҷаи пешрафти ҷамъиятӣ-

техникии замон омилҳои доимии ҳаракатдиҳандаи дигаргуншавии мундариҷаи таълим, ҳустуҷӯи услубҳо, усулҳо ва ташкили корҳои нав мебошанд.

Зиддияти дигар байни фаъолияти маърифатии фардӣ хонанда ва маърифати ҷамъиятӣ-таърихӣ ба ҷашм мерасад. Ба ҷои шаклҳо, услубҳои маърифат, ки хонанда медонад, шакли услубҳои маърифатӣ наву душвортарро бояд аз худ намояд. Ҳалли ин зиддият суръат ва дараҷаи инкишофи ақлии хонандаро муайян месозад. Ҳар маводи хониш, ки аз ҷиҳати ҳаҷму мазмун яқхела аст, дараҷаҳои гуногуни инкишофи ақлиро дар хонандагон пайдо кунонида метавонад.

Алҳол ҷанҳои таълимӣ ва барномаҳо аз маводи камаҳамияти дуҷумдараҷагӣ озод карда, ба ҷои онҳо донишҳои ба хонандагон дастрасу муфид, осонфаҳм дохил карда мешаванд.

Инчунин зиддияти байни дараҷаи инкишофи талаба ва вазифаҳои хониш, ки дар рафти таълим гузашта мешаванд, ба назар мерасанд. Ҳамин зиддиятро олими рус М.А. Данилов (1899-1973) муайян ва асоснок кардааст.

Агар вазифа имкониятҳои маърифатии кӯдакро ба назар нагирад, душвор бошад, он бо меҳнати зиёд иҷро карда мешавад ё умуман иҷро карда нахоҳад шуд. Дар ҷунин ҳолат завқи хонанда ба хониш коста мегардад. Агар вазифаи хониш сода бошад, ба инкишофи ақлинии хонанда мусоидат намекунад, ҷунки бе сабаб кӯшиш, бе истифодаи ақл ва қобилият иҷрояш муяссар намешавад.

Назарияи таълим бояд роҳҳои вазифагузориро дарёфт кунад, ки онҳо завқи рағбати хонандаро ба хониш бештар гардонад ва ба инкишофи фикрӣ таъсире бахшад. Вазифаи дуруст гузашташуда фаъолияти талабаро зӯртар мекунад, донишгириашро хубтар намуда, инкишофи ӯро метезонад.

Дар қори таълим ҷанд зиддиятро дидан мумкин аст, ки ба даредиҳои муаллим ва хониши мактабиён таъсир мекунад. Зиддияти байни ҷанни таълимӣ ва илмӣ ҳамноми он, байни донишҳои муаллим ва маводи хониш, ки дар синф баён мекунад, байни донишҳои педагогӣ ва маҳорати истифодаи онҳо дар фаъолияти амалӣ, байни тарзҳои донишро аз худ кардани хонанда ва тарзҳои истифодаи он дар китоби дарсӣ ва ғайраҳо аз ҷумлаи зиддиятҳои маълум мебошанд.

Ҳамин тавр, дониستاني зиддиятҳо имкон медиҳад, ки раванди таълим дуруст ба роҳ монда шавад ва инкишофи хонандагон мувофиқи нақша идома намояд.

§20. Давраҳои азхудкунии донишҳо

Хусусиятҳои азхудкунии донишҳо аз тарафи хонандагон мукамал надоништа, ба кори маърифати онҳо моҳирона роҳбарӣ кардан мумкин нест. Ҳар муаллим бояд давраҳои асосии азхудкунии донишҳо бидонад.

Давраи I – идрок буда, инъикоси чизҳо дар шуури талаба нишон медиҳад ва кори мақсадноки маърифатӣ мебошад. Ҳамаи чизҳои атрофро не, балки баъзеи онҳо мувофиқи хоҳиши худ идрок мекунад. аз ин ҷост, ки бояд пеш аз ҳама, ба хонандагон мавзӯро бигӯем то бидонанд, ки чиро меомӯзанд. Наздашон вазифа гузошта, онро шарҳ додан лозим аст. То ба вазифаи хониш кӯдаконро ошно накунем ва нафаҳмонем, ки чӣ бояд кард, бо маводи таълимӣ онҳо роҳнашонидан норавад.

Баъд аз мушоҳидаи талабагон ҳуди чизҳо ё сураташон, ҳодисаҳо, таҷрибаҳои оддитарин пешниҳод гардонидани мешавад.

Давраи II бо ҳамин аңҷом мепазирад, ки талабагон дар хусуси ҳодисаҳо тасаввурот ҳосил карда вазифаи худро сарфаҳм мекунанд.

Давраи III – фикр карда баромадани маводи хониш аст. Аз донишҳо ба воситаи таҳлил фикри асосӣ, мафҳумҳо чунон карда, аломатҳои онро фарқ мекунанд. Мисолу далелҳои иловагӣ оварда мешаванд. Дар ин давра дар дониши хонанда низоме ҳосил мегардад, ӯ унсурҳои асосӣ, дуҷумлаҳои ва иловагиро дар донишаш мефаҳмад. Дурустии донишашро ба воситаи такрор ва ё рафтори эҷодӣ, яъне овардани мисолу далелҳо асоснок мекунад ва исбот менамояд. Баъзан хонанда донишро нафаҳмида, фикр накарда ҳам дар хотир нигоҳ медорад.

Давраи IV – ба хотиргири ё мустаҳкамкунӣ аст. Донишро муддати тӯлонӣ нигоҳдорӣ бояд кард. Акнун бо ёрии машқҳо, қорҳои мустақилона ва эҷодӣ вақти фаъолияти хонанда дониш мустаҳкам мешавад. Мафҳумҳо, қоидаҳо, маводи назариявӣ тавассути машқҳои ҳархела такрор мегардад. Аломатҳои мафҳумҳо, қоидаҳо, теоремаҳо, қонунҳо беҳтар хотирмон мешаванд. Муҳимаш он аст, ки хонандагон машқҳо фаҳмида иҷро намоянд. Баъзан матнҳо фикр накарда рӯйбардор мекунанд, супоришҳо

бе хоҳиши амики қоидаву мафҳумҳо ба иҷро мерасонанд. Мисол мисоварем. Дар дарсҳои меҳнат, расм ва суруд хонандагон амали муаллимро дида, тақдиркорона сунориро иҷро мекунанд, ки аз риоя шудани давраи дуҷоми азхудкунии донишҳо, яъне набудани фикр қарда баромадани донишҳо гувоҳӣ медиҳад.

Муаллимони пешқадам барои мустаҳкамкунӣ ва инкишофи хотираи шогирдон шеърҳо, матнҳоро аз бар мекунанд, талаб мекунанд, ки маънои матро нақл кунанд ва ё иншо нависанд.

Дар охири давраи сеюм талабагон маводи назариявиро меомӯшанд, аз онҳо вақти иҷрои машқҳо, ҳалли масъалаҳо, исботи теоремаҳоро истифода бурда метавонанд, яъне дар онҳо маҳорату малакаҳои дониш ба вучуд меояд.

Давраи IV – ин истифодаи донишҳо, маҳорату малакаҳо дар фаъолияти амалӣ мебошад. Ҳангоми кор дар замини наздимақтабӣ, дар устухонаҳо ва лабораторияҳо, инчунин кор дар раванди таълим ба трактор, дастгоҳҳо ва мошинҳои дигар донишҳоро хонандагон дар амалия санҷида метавонанд.

Дар ин чола корҳои берунамақтабӣ ва берунасинфӣ низ аҳамиятнок мебошад.

Минбаъд алоқаи таълимро бо фаъолияти амалии хонандагон мустаҳкам бояд қард, зеро ин кор ба таппаккули сифатҳои ахлоқӣ, тарбияи завқу ҳаваси хонандагон ба дониш имкониятҳоро фароҳам меорад.

Ҳамин тавр, ҳар давраи азхудкунии дониш – идрок, фаҳмидан, дар амалия истифода қардани он барои хонанда зарур аст ва ҳар давра вазифаи худро дорад, ки муаллиму хонанда дар ҳамкорӣ иҷро мекунанд.

§21. Мотивҳои хониши мактабиён

Мотивҳо (сабабу мақсадҳо) – и хонин ба раванди таълим таъсири назаррас мебахшад. Аз ҷанни равшанӣ дошад, ки мотиви шахсро ба иҷрои амале водор месозад. Муваффақият ва ноҷаҳадбарӣҳои хонандагон ба мотиви хониншавон марбут аст. Мотивҳо мусбаб, бетараф ва манфӣ шуда метавонанд.

Савно қуниш ба донишигирӣ, ба баҳои хубу аъло хондан, савнори таҳсину офаринҳои волидон ва муаллимон таътир, соҳно оҳиром будан дар байни ҳамсолон, соҳиб таътир ба касбу савно, меҳнатдӯстӣ, ҳисси ваташтарастӣ, тақдиркорӣ ба муаллимон, баҳрамонҳо, идсаи шахсӣ мотивҳои мусбаб мебошанд. Чунин

мотивҳои хониши талабагонро дар оянда инкишоф дода, боз ҳам устувортар гардонидани муаллимону волидон зарур аст.

Дар ҳаёти хонадагон мотивҳои ҳам вомехӯранд, ки ба раванди таълим таъсири ҳалкунанда надоранд. Мисол меорем. Талаба майл ба варзиш дорад ва ба он шугли меварзад. Ин машғулият ба хонишани на таъсири мусбат ва на таъсири манфӣ мерасонад. Чунин мотивҳоро бетараф ҳисоб мекунанд. Бозиҳо бо ҳамсолон вақти зиёди мактабии хурдсолро мегирад, онҳо тамошои филмҳо ва намоишҳои симоро дӯст медоранд, чизҳои ҳархела месозанд, ба парварини гулҳо паррандаҳо машғул мешаванд, сурат мекашанд, суруд мехонанд ва ғайраҳо, ки аз ҷумлаи мотивҳои бетараф ном бурдан ҷоиш аст.

Вазифаи муаллим аз он иборат аст, ки мотивҳои бетарафи хонадагонашро донанд ва суботкорона барои ба мотивҳои мусбат мубаллағ гардонидани онҳо кӯшиш ба харҷ диҳад.

Дар хонадагон мотивҳои мавҷуданд, ки ба кори азхудкунии донишҳо, ба завқу шавқи хониш ва муносибаташон ба мактаб таъсири манфӣ мебахшанд. Набудани хоҳиш ба хониш, пеш бурда натавоности кори хониш, дуруст ба роҳ монда натавоности кори хониши худ, ақибмонӣ дар хониш нафаҳмидани ҷи будани донишу маҳорату малакаҳо, беинтизомӣ, ба таъсири бади рафқон афтидан ё вазъи ногувори оилавӣ аз мотивҳои манфӣ мебошанд.

Сифати насти кори муаллим, ҳурмат накардани шахсияти хонада ҳам метавонад муносибати манфиро нисбати хонишу дониши ӯро дар мактабии ба вуҷуд орад, ки натиҷаи сӯст шудани наспрафт ва дониши сатҳии хонадагон хоҳад гашт. Мотивҳои манфӣ инчунин ба рушди ахлоқии шахсияти шогирдон таъсири манфӣ мерасонад, хонадагон худро ба қатори бадхонҳо ва миёнахонҳо шумил намуда, баҳри ислоҳи камбудихоношон дар хониш, такмили малакаи кори хонишу сифатҳои ахлоқии худ фаъолона амал намекунанд.

Дар чунин ҳолат ба муаллим лозим меояд, ки мотивҳои манфиро ҳеч набонад, то ба дараҷаи мотивҳои бетараф бардорад ва минбаъд илоче ёфа ба мотивҳои мусбат табдил диҳад... дастирӣ ва кӯмак ба шогирд дар бобати боварӣ ҳосил кардан ба қувваи худ ӯро мадади ори муаллим хоҳад намуд, чунки ягон хонада ҳеҷ гоҳ дар сафи бадхонҳо шудану буданро намехоҳад.

Мотивҳои мусбат вақти фаъолияти хониши хонанда ба вучуд омада инкишоф меёбад. Бинобар ҳамин агар муаллим завқи шоирдонро дар синфҳои ибтидоӣ ва мактаби асосӣ ба донишириӣ беҳтар созад, муваффақиятҳои хониш афзунтар шулдан мегирад.

Ҳамин тавр, истифодаи методҳои нави таълим, ба вучуд овардани вазъи проблемавӣ, таъкили машғулиятҳои амалӣ, экскурсияҳо, мушоҳидаҳо ва корҳои беруназсинфӣ фаъолиятҳои хонандагонро ба дараҷаи баландтар мебардорад ва таъкили мотивҳои устувори мусбатро дар онҳо қувватнок мегардонад.

Савол ва суноришҳо барои кори мустақилона

1. Таълим ба инкишофи фикрии кӯдак чӣ гуна таъсир дорад?
2. Хусусиятҳои раванди таълимро баён карда, чун шакли кори маърифатӣ онро шарҳ диҳед.
3. Қадом вазифаҳои раванди таълимро медонед?
4. Давраҳои азхудкунии донишҳоро аз тарафи хонандагон номбар кунед.
5. Мотивҳои хониш дар инкишофи фикрии хонандагон чӣ гуна аҳамият дорад?

БОБИ 7. УСУЛҲОИ ТАЪЛИМ

Ақдҳоро ақдҳо ёрӣ диҳад

(Чалолiddини Рӯмӣ)

§22. Мафҳуми қонуниятҳо ва усулҳои таълим

Маълум аст, ки чанд сол қабл дидактика гӯянд, як қисми педагогикаро, ки назарияи таълим ва маълумотро меомӯзад ва таълиқи мусаллаҳ намудани шогирдонро бо дониш, маҳорату малакаҳо мефаҳмиданд. Акнун бошад, мафҳуми дидактика инкишофу тарбияро низ фаро мегирад ва таълим ба онҳо мададрасон мебошад, зеро бе дониши илмӣ инкишоф ва тарбия шуда наметавонад. Аз хамин сабаб мафҳумҳои мазмуни маълумот, раванди таълим, усулҳои таълим (асосҳои омӯзиш), услубҳои таълим, низомии таълимиро низ қатъияҳои дидактика меҳисобанд.

Таълиқи раванди таълиму тарбия, омӯзиш ва шарҳи қоида ва қонунҳои ҳосро дорост, ки дар хусуси онҳо дар китобҳои дарсии педагогика фикрҳои мухталиф баён гаштаанд. Масалан, Я.А. Коменский дар таълим қоидаҳои ба табиат шабех будани таълиму тарбия, аз наздик ба дур, аз маълум ба номаълум ва ғайраҳо асоснок карда буд. Қоидаҳо ва усулҳои таълим аз қонуниятҳои дидактика бармеоянд, ки мавҷудияти қонуниятҳои зерини дидактика дар китобҳои нав қайд карда шудааст:

1. Қонуни вобастагии иҷтимоии мақсаду мазмун ва услуби таълим.
2. Қонуни таълими инкишофпазир ва тарбиядиҳанда.
3. Қонуни яқлухтӣ ва томияти ҷараёни таълим.
4. Қонуни ягонагӣ ва алоқамандии назария ва амалия.
5. Қонуни ягонагӣ ва вобастагии таълиқи фаъолияти таълими фардӣ ва дастҷамъӣ.
6. Қонуни вобастагии таълиму тарбия ва хусусиятҳои фаъолияти талабагон.

Ҳамин қонунҳо талабу дархостҳои ҷамъиятро писбат ба қори омӯзиш ифода месозанд, ки таълиму тарбия ба онҳо таъқи мекунад, устувор мегардад, яъне сутунҳои мебошад, ки ҷараёни таълимиро ба низом дароварда, наздиқ мақсад мегузоранд, алоқамандӣ, пайвастагии унсурҳои онро таълиқи мекунад.

Усули илмӣ будани таълим маънои онро дорад, ки муаллим бояд роҳҳои сарфаҳм рафтани шоғирдонро ба мафҳумҳои илмӣ ҷустуҷӯӣ карда ёбад.

Усули илмӣ будани таълим бо усули дастрасии он алоқаи зич дорад. Азхудкунии донишҳо, ташаккули ҳақиқии маҳорату малакаҳо ҳамоно вақт ба хонанда дастрас мешавад, ки бо дараҷаи инкишофи таҷрибаи ҳаёти ва донишҳои пештар андӯхтаи хонанда алоқаманд карда шавад. Ҳамин гуна алоқа вучуд надоншта бошад, донишҳо дастнорас ва нофаҳмо мемонад. Бинобар ҳамин ба муаллим лозим аст, ки пешакӣ шоғирдонро ба қабули донишҳои нав тайёр намояд, чунон ки деҳқон аввал замиро тайёр карда баъд донани кишт мекунад.

Чизҳо ва ҳодисаҳои олам ҳамеша ба ҳамдигар алоқаманд мебошанд. Байни фанҳои таълимӣ, донишҳо низ алоқа ҳаст. Дониши хонанда як ҷузъи таҷрибаи одамон аст, аз ҳамин сабаб ҳама гуна дониши навро бо дониши андӯхтаи хонандагон найбастан душворӣ надорад. Я.А.Коменский дар «Дидактикаи бузурӣ» маслиҳат додааст, ки барои дастрасии таълим шоғирдонро аз наздик ба дур, аз осон ба мушкил, аз маълум ба номмаълум бурдан даркор аст. Бо ҳамин роҳ донишҳои наву пешгара як раванди инкишоф хоҳад шуд.

Иддае аз хонандагон дониши навро ба хотир мегиранд, вале ягон чизи ба он алоқа донтаро ба ёд намесоранд. Чунин азхудкунӣ, яъне фикр накарда ёд кардани мавод, усули механикӣ мебошад. Қисми дигари хонандагон алоқаи дониши навро бо пешгара ёфта натавониста, нақле эзоҳи муаллимро бо душворихо мефаҳманд, ки сабаби дастрасии ками маводи таълим мешавад. Ба назари гурӯҳи сеюми хонандагон чунин менамояд, ки ашпақай чизҳои шарҳдодаи муаллим ба онҳо маълум аст. Масалан, агар муаллим дар хусуси фаслҳои соҳ ҳарф занад, мепиндоранд, ки донишҳо барояшон маълуманд ва мавзӯи нави дарсро диққат надода мешунавад ва барои азхудкунии мазмуни нав кӯшиш зоҳир намекунад ва агар хонандагон сарфаҳм равад, ки донишҳои нав оқибат ба нагиҷаи ҳамоно мазмуни барояшон маълум аст, баъни муаллимро осонтар азхуд менамоянд, чунки дониши нав нисбатан дастрастару фаҳмотар мешавад.

Агар муаллим хусусиятҳои алоқаманд гардонидани мавзӯи навро бо донишҳои пешгараи шууронаи хонандагон донанд, дараҷаи дастрасии донишҳоро дар фаъолияти ҳониши хонандагон баланд мебардорад.

Донишҳои нав дар хонада муҳокимарониҳо, исботи фикр, шаклҳои нави тафаккурро низ пайдо мекунонад. Дастрасии таълим ба он вобаста аст, ки донишҳои нави азхудкардашон ба шаклҳои кори тафаккури хонандагон, ки доранд ва таънақкул ёфта истодаанд, чӣ таъсире мерасонад. Ҳолатҳои барои муаллим ва талаба дувориоваре мешаванд, ки мазмуни нав амалҳои нави тафаккурро меҳаҳад. Талаба бо кӯмаки муаллим тарзҳои нави муҳокимаронӣ, кори амалиро меҷӯяд. Масалан, ҳалли мисоли масъалаҳои бо тарзи дигар, ҳаракати узвҳои баданро вақти машқи ҷисмонӣ, истифодаи олотӣ навро дар дарси меҳнат ва гайраҳо меёбад. Дар ин ҳусус шоир хеле хуб гуфтааст:

Илмат ба амал чу ёр гардад,

Қадрӣ ту яке ҳазор гардад.

Ҳамин тавр, усули дастрасии таълим вазифа мегузорад, ки донишҳои нав бояд ба донишҳои таҷрибаи пешгараи хонандагон таъна намуда, ба исрафт ва дараҷаи баландгари инкишоф расидани онҳо мусоидат кунад. Вагарна таълим ва усулҳои он дастнорас шуда суле намеоварад.

Усули муназзамӣ ва пайдарпай дар таълим.

Дар кори таълим низоми муайян – муназзамӣ зарур аст, то ки вазифаҳои ба зиммааш гузошташуда иҷро гарданд. Муназзамӣ дар таълим дар асоси қонунҳои инкишофи олами атроф ба вучуд омадааст. Дар олам ҳамаи чизҳо ва ҳодисаҳо мувофиқи низоми муайян дар инкишофанд. Инкишоф ин ҳаракати бетартиби чизҳо дар вақту фазо набуда, балки қонунҳои худро дорад.

Аз ин ҷост, ки мавҷудияти низом дар олами воқеӣ зарурӣ пайдо кунандааст. Дар таълим ҳам бояд низом бошад, зеро таълим инъикоскунандаи олам дар майнаи одам мешаваду он дар маводи омӯзиш ифода мегардад ва низоми кори омӯзишро муайян кардааст.

Низоми омӯзиш аз мағкики илм сарчашма мегирад. Агар муаллим ба маводи таълим аз ҳамин нуқтаи назар баҳои дуруст надиҳад, фикру ақидаҳои боварибахшу мустақил набошад, ба мисли моншҳои электронии ҳисоббарор фақат ахборотрасон шуда мемонад.

Ҳар маводи таълим мегавонад ба инкишофи фикрии хонандагон таъсири ҳархела расонад. Ин ба низоми баъни муаллим вобаста

аст, яъне муаллим ба назди худ чи вазифаеро гузорад, ба иҷрои он сайъ мекунад.

Барномаи таълим донишҳои назариявӣ ва амалиеро дар бар мегирад, ки хонанда онҳоро бояд аз худ намояд. Маводи таълим як ҷузъи низоми донишҳои илмист, ки аз баҳри беҳаду қанори ягон илм ба барнома дароварда шудааст ва дар байни донишҳои бисёри илм мавқеи муайяне ишғол кардааст.

Муназзамӣ дар таълим назардошти хусусиятҳои синнусолии психикии хонандагонро низ зарур мешуморад.

Ҳозир дар замони ислохоти кори мактаб ба тақмили маълумоти ибтидоӣ эътибори махсус дода мешавад. Мазмуни низоми баёни муаллим дар дарс дидагуниҳо металабад. Хонандаи синфи ибтидоӣ на фақат мазмуни дарсро ба хотир гирад, балки вазифаашро мушаххас фаҳмаду роҳҳои иҷрои онро ҷустуҷӯ кунад. Барои ҳамин баёни муаллим асосан ба он равона карда мешавад, ки дар ҳар хонанда фаъолиятнокии донишгирӣ, сохтори муайяни фикру ақида, амалҳои мантиқӣ ташаққул ёбанд, зеро ин сифатҳо барои азхудкунии донишҳо хеле заруранд.

Ҳангоми нақли муаллим дар дарс ақли хонанда инкишоф меёбад, он набояд яктарафа инкишоф кунад, чунки ин инкишоф басо мураккаб аст. Барномаи таълим доираи донишҳоро барои хонанда муайян мекунад, лекин ҳақду ҳудуди инкишофи ақлиро нишон намедихад. Агар низоми баён аз тарафи муаллим ҳама тарафа фикр ва асоснок карда шавад, чун омилҳои муҳим ба инкишоф таъсири судбахш хоҳад расонд.

Мавҷуд будани муназзамӣ дар дониши хонандаи хурдсол ба он мусоидат менамояд, ки ӯ пайдарпаиро дар фикрроӣ риоя намояд ва фикраш асоснок бошад.

Хулоса, дар кори мактаб, дар омӯзиши фанҳо, бобҳо ва мавзӯҳои талаботи муназзамӣ ва пайдарпайи мунтазам риоя мешавад. Муаллимон дар амалиёт, суҳанронӣ ва пешниҳоди талабҳо ба талабагон иҷроӣ қоидаҳои усулҳои муназзамӣ ва пайдарпаиро таъмин месозанд.

К. Д. Ушинский моҳияти ин усулро борҳо таъкид карда, хеле хуб қайд намудааст, ки дониши номуназзам анбори пурери мемунал, ки аз он соҳибаш ҳам чизи даркориро ёфта наметанонад.

Усули шууронагӣ ва фаъолиятнокӣ дар таълим. Ин усул аз муҳимтарин усулҳо буда се талаби асосӣ - фаҳмиши шууро-

наи маводи хониш, муносибати шууроно ба маънулиято ва ташаккули фаъолиятнокиро дар кори донишгирӣ ба назди таълим мегузорад.

Пеш аз ҳама, бояд ба хонандагон вазифаҳои донишгирӣ фаҳмонда шавад. Агар онҳо вазифаашонро дар кори хониш дарк накарда бошанд, мазмуни навро шууроно азхуд намекунанд, чунки дар бораи роҳҳои иҷрои вазифа андеша намеронанд, аз даҳони муаллим мавзӯро шунида ба хотир мегиранд. Хонандагон вазифаашонро нафаҳманд, маводи навро бо дониши дошташон алоқаманд карда наметавонанд ва дар натиҷа ба суи тайришууронои донишгирӣ – азёдкунии қориёна ё маҳаникӣ мераванд.

Баъзан хонандагон маводро аз китоби дарсӣ ва ё нақли муаллим қисман ёд мегиранду ба назария эътибори даркорӣ намедиханд, далелҳои ҷудогоноро медонанду ҳалос. Агар онҳо дар бораи мавод фикр кунанд, таносуби донишҳои назариявӣ ва далелҳо ба вучуд меояд. Бояд онҳо фаҳманд, ки далелҳо бе назария қадру қиммат надоранд. Назария низ бе далелҳо вучуд дошта наметавонад. Агар назария ва далелҳо асоснок нагашта бошанд, дар шуур аз ҳамдигар ҷудо, аз ҳаёт дур бошанд, аз хотир тез фаромӯш мешаванд.

Усули шууроногии таълим талаб мекунад, ки қонидаро доништа хонанда бояд онро шарҳ дода тавонад, аз рӯи дониши нав маъсалаҳоро ҳал кунанд, машқҳои иҷро намояд, мустакилнона дониши навро истифода барад, роҳҳои бой ғардонидани он донишҳоро бидонад.

Барои шууроно шудани донишҳо майлу ҳаваси хонандаро ба омӯзиш бедор кардан аз шартҳои асосист.

Ҳамин майлу ҳавас набошад, хонанда ба маводи дарс диққат намедихад, беинтизомӣ зоҳир мешавад ва ин сабаби шууроно нагаштани таълим мегардад.

Мотивҳои хониш низ боиси донишфу фаҳмиши шууроно шуда метавонад. Бинобар ин доништани мотивҳои хониши хонандагон ва ба онҳо таъсиррасонии муаллим дар фаъолияти ҳаррӯза ҳеле муҳим аст.

Шууроногии баланд дар таълим ба фаъолиятнокии маърифати хонандагон оварда мерасонад. Хонанда, ки дониш дорад, дар маърифати олами атроф, дар омӯзиш фаъол аст. Фаъолиятнокӣ дар омӯзиш имкон медиҳад, ки хонандагон маводи таълимро сарфаҳм рафта азхуд намоянд. Педагогҳо пайваста дараҷаи фаъолиятнокии хонандагонро дар дониш ирӣ муайян кардаанд.

1 Дараҷаи хеле баланд. Хонанда аълохон аст. Меҳнатдӯстӣ, талаботи рӯзафзун ба дониш аз ҳислатҳои ӯст, ки муаллим барои ташкили кори хонишаш кӯмакрасон ва маслиҳатгӯ мебошад.

2 Дараҷаи баланд. Зери роҳбарии муаллим хонандагон ғаълолона меҳонанд, душвориҳои хонишро баргараф месозанд, устуворона барои донишгирӣ кор мекунанд.

3 Дараҷаи миёна. Хонандагон барои азхудкунии донишҳо мекушанд, вале аз сабаби кам будани қобилият, кӯшишу ғайратнокӣ, сусти системаи асаб ва ғайраҳо кори хонишро монда, ба дигар корҳо мегузаранд.

4 Дараҷаи паст. Диққати хонанда парешон аст. Вай муддати тӯлонӣ ба шарҳу эзоҳи муаллим, ба мазмуни китоб, машғулияти амалӣ эътибор дода наметавонад, мустақилона суст кор мекунад. Аммо аксарияти миёнахонҳо вазифаашонро мефаҳманд ва барои иҷрои вазифа кор мебаранд.

5 Дараҷаи хеле паст. Хониш ғаълолияти асосии хонанда нашудааст. Вай маводро аз рӯи талаботи муаллим, падару модар ва дигарон меомӯзад. Ба дигар корҳо банд мешавад, ки бо хониш алоқа надорад. Чунин хонандагон сусту бадхон мебошанд.

Муаллимони соҳибтаҷриба дар рафти кори бисёрсола исбот кардаанд, ки ғаълолиятнокии аксарияти хонандагонро тавассути истифодаи воситаҳои гуногун, кори мунтазам то ба дараҷаи баланд расонидан имконпазир мебошад.

§ 24. Усули аёнӣ дар таълим

Ин усулро Я.А Коменский асос гузошта, «қоидаи тиллоӣ» номид ба буд. И.Г. Песталоттси дертар усули аёнӣро ба воситаи асосии таълим мубаддал гардонд. К.Д. Ушинский навишта буд, ки қудак ба воситаи образҳои маълум фикр мекунад, аз ҳамин сабаб таълим ба маърифати ҳиссиётӣ шартӣ зарурии таълим мебошад.

Аҳамияти аёнӣро дар шакли мӯъҷаз зарбулмасали «Шунидан қай бувад монанди дидан» ифода намудааст. Дидактикаи муосир алоқамандии тафаккури ҳиссӣ ва абстрактиро бо таври илмӣ сохтан, аёнӣро воситаи муҳимтарини алоқаманд намудани раванди таълим бо ҳаёти воқеӣ дар шуури хонанда мешуморад.

Аёнӣ дар таълим гуфта ташкили кори ҳиссиёти хонандагонро дар донишгирӣ мефаҳманд. Ин чунин маъно дорад, ки хонандагон олами воқеиро бо ёрии ҳиссиёт дар шакли эҳсосот, идрок, тасаввурот, тафаккури мушаххаси образӣ қабул мекунанд. Ҳамин

чиз барон инкишофи хонанда аҳамияти бузург дорад. Талаба бо ёрии аёният дар хусуси ҳайвоноту растаниҳо, мусиқӣ, меҳнат ва рӯзгори одамон тасаввуроти нав пайдо менамояд, ки сабаби инкишофи маълумоти умумиаш мешавад.

Ҳиссиёт инчунин чун воситаи ёрирасони азхудкунии мафҳумҳо, қонуну қоидаҳо, назария хизмат мекунад. Пас аз он ки хонандагон мафҳумҳоро доништа гирифтанд, образҳои ҳиссиёти чун чизҳои нодаркор фаромӯш мешаванд. Мисол меорем. Дар синфи як бо ҷӯбчаҳо ҳисоб карданро ёд медиҳанд. Вақте ки хонанда олами ҳисобкуниро азхуд кард, рақамҳоро бе ҷӯбчаҳо ҳам ҳисоб мекунад. Хуллас, ба эътибор гирифтани ҳиссиёти маърифаткунии хонандагон имконият медиҳад, ки таълим бомуваффақият пеш бурда шавад.

Маҳз ба мақсади инкишоф додани ҳиссиёти донишгирии хонандагон дар раванди таълим (омӯзиш) воситаҳои аёни қор фармуда мешавад. Намуди чизҳо, ҳодисаҳо, ҳислати онҳоро ба сурату расмҳо, схемаю диаграммаҳо, дар шакли хӯса, филмҳо ва ғайраҳо пешниҳод кардан мумкин аст. Дидани чизҳои мазкур донишҳои хонандагонро аниқу васеътар гардонда, завқашонро ба дониш бештар менамояд, фаъолияти фикриашонро сабуктар месозад. Ҳоло дар мактабҳо аз ҳар фанни таълимӣ аёниятҳои сершумор тайёр карда шудаанд. Ба воситаҳои техникаи замонавӣ: кино, телевизион, проекторҳо, диапозитивҳо, кодоскопҳо, компютерҳо ва ғайраву ҳоказоҳо лаҳзаву ҳолатҳо, ҳодисаҳо, алоқамандии чизҳо намоиш дода мешаванд, ки доираи назар ва тасаввуроти хонандагонро вусъат мебахшанд. Ба муаллимон зарур аст, ки тарзи истифодаи воситаҳои зикршударо омӯзанд ва дар кори таълим пурсамар истифода кунанд.

Умуман ҳамаи асбобҳои аёниро ба чанд гурӯҳҳо тақсим намудан ҷоиш аст. Ба гурӯҳи якуми аёният ҳуди ашёҳои табиӣ, ҳодисаҳои дохил мешаванд, ки дар синф истифода шуданашон мумкин аст. Минералҳои растаниҳо, ҳайвоноту паррандаҳои хурду ҳашаротҳо аз ҷумлаи онҳоянд.

Афзалияти ҳамин гурӯҳи аёният дар он аст, ки алоқаи хуби назария ва ҳаётро таъмин мекунад. Ба гурӯҳи дуюми воситаҳои аёни тасвири ашёву ҳодисаҳоро дохил мекунанд. Ҷои ашёҳои табииро дар ин маврид хӯсаҳо, сурату расмҳо ва ғайраҳо мегиранд.

Ба гурӯҳи сеюми воситаҳои аёни схемаю рамзҳои нақшҳои гуногунро ворид сохтаанд, ки барои бештар фаҳмидану азхудкунии

конунятҳо, қондаҳои риёзиёт, грамматикаи забонҳо, физика, таърих, ҷуғрофия ва дигар фанҳо мадад мерасонанд. Масалан, дар дарси ҷуғрофия харитаҳо, глобусҳо, схемаҳо истифода мешаванд. Дар дарсҳои тарбиявӣ, тарбияи ҷисмонӣ ба воситаи схема ҳаракати пайдарпайи узвҳои мефаҳмонанд. Дар дарси меҳнат бошад, бо ёрии схемаҳо нақша ва лоиҳа хонандагонро водор месозад, ки кори амалии худро фикр карда бароянд.

Хусусан дар синфҳои ибтидоӣ истифодаи аёният бештар зарур аст, чунки хонандагон хурдсол дар қори хулосабарорӣ, таҳлили таъхиси ҷизҳову ходисаҳо душворӣ мекашанд.

Аз қайдҳои болоӣ хулосае бармеояд, ки ба амал баровардани усули аёният на танҳо истифодаи самараноки воситаҳои аёни, балки ба тарафҳои сершумори ҳиссиёти маърифаткунии хонандагон роҳбарӣ карданро низ тақозо менамояд.

Усули мустаҳкамии донишҳо ва алоқамандии таълим бо ҳаёт

Дар қадом ҳолатҳо дониши мустаҳками хонандагон таъмин мегардад? Омилҳои ҳастанд, ки ба мустаҳкамии донишҳо ҳидоят менамоянд. Агар усулҳои таълим риоя гардад, муаллимон маҳорати педагогӣ дошта бошанд, хонандагон бо шавқ хонанд ва меҳнатдӯстӣ зоҳир кунанд, азхудкунии мустаҳками донишҳо бешак ба даст оварда мешавад.

Ба хонанда аҳамияти ниғаҳдории донишҳоро барои ҳаёти оянда фаҳмонида тавоништан лозим аст. Чунон ки медонем, гурӯҳе аз хонандагон фанҳои таълимиро ба даркориву нодаркор ҷудо мекарданд. Чунин ақида сабаби донишҳои сатҳӣ ва ноустувор мегардад. Агар талаба таърих ё риёзиро нағз фаҳмад, завқ дошта бошад, вай барои бештар доништан сирру асрори фанҳои номбурда мекӯшаду дониши мустаҳкам ҳосил менамояд. Донишҳо дар хотири ӯ дуру дароз нақш мекӯшанд. Аз қадим дар қори таълим барои ба хотиргири ва ниғаҳдории донишҳо усулҳои гуногун ба вуҷуд оварда шудаанд. Такрор яке аз усулҳои таълим, ки бо маддаи он донишҳоро барқарор ва мустаҳкам месозад. Хонанда вақти такрор медонад, ки ҷиҳоро фаромӯш кардааст ва ҷиҳи дар хотираш ҳастанд. «Такрор – модари дониш» мегӯянд, ки беҳуда нест.

Бо мақсади мустаҳкам азхудкунии донишҳо ба шогирдон ёд додан лозим аст, ки ҷизи асосиро дар маводи пешкашшуда ҷудо карда тавонанд. Муаллим хонандагонро хурдсолро ба ин масъала доимо эътибор дода омӯзонад, аз нақлаш талабагон ҷойҳои асосиро қабул карда мегиранд.

Шарти дигари мустаҳкамии донишҳо алоқаманд гардонидани фикри асосӣ бо донишҳои пештараи хонандагон мебошад.

Инчунин ташаккули ақидаҳои материалистӣ ва ҳиссиёт ба мустаҳкамии донишҳо кӯмак мекунад, чунки ақидаҳо аз донишҳо иборатанд. Агар дониш ба ҷаҳонбинӣ ё ақида табиӣ ёбад, вай аз хотир намеравад ва чун асоси рафтору фаъолияти шахсият хизмат хоҳад кард. Агар хонандаи хурдсол аз омӯзиши мавод шоду мамнун шавад, албатта, дониш дар хотираш нақш мебандад, чунки ҳиссиёти ҳаяҷоновари худро фаромӯш кардан душвор аст. Як шарти дигари мустаҳкамии донишҳо дар фаъолияти амалӣ ҷорӣ намудани онҳо аз тарафи хонандагон мебошад. Агар шогирдон вақти иҷрои амал ё машқҳо дониши андӯхтаро ба хотир оранд, истифода баранд, донишашон сайқал ёфта мустаҳкамтар шудан мегирад.

Ба мустаҳкам шудани дониш барқарор намудани робитаи таълим бо ҳаёти хонандагон, ҷомеа нақши калон мебозад. Таълим равандест, ки ҳамқадами ҷомеа аст, зеро ҳам ҷомеа ва ҳам таълим ба пеш ҳаракат доранд, яқин намеистанд. Таълиму тарбияи насли наврас дар асоси дархости ҷомеа ба роҳ монда мешавад ва онҳо дар мактаб бо асосҳои истеҳсолот, муносибатҳои байни одамон, талабҳои иқтисодӣ шинос мегарданд. Мазмуни маълумоти мактаби ҷамагонии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар ин ҷода имкониятҳои зиёде дорад. Муаллимон вазифадоранд, ки ҳар дарс, ҳар мавзӯи омӯзишро дар сифҳои ба ҳаёту меҳнати мардуми кишвар дар алоқамандии зич баён кунанд ва бо ин кор ба дастпарварони дабистонҳо кӯмак намоянд, то ки дар барпо кардани ҷомеаи демократӣ, ҳуқуқбунёд ва дунявӣ саҳмгузор бошанд.

Усули ҳамгиро ва тафрика, ба назар гирифтани хусусиятҳои фардии хонандагон дар таълим. Ин усул дар дидактикаи тоҷик нав аст. Усули мазкур талабҳои зеринро пеш мегузорад:

1. Дар вақти муайян намудани мазмуни маълумоти мактабӣ ҳамгироии фарҳонӣ ба якдигар наздик - интегратсия ва тафрикаи гуруҳи муайяни фарҳонӣ - дифференсатсия мувофиқи равиҳо ба назар гирифта шавад;

2. Таълими ҳамгиро (муштарак, якҷоя, ҳамроҳ кардани фарҳонӣ) ва алоқани байни онҳо ба нафъи таълими ҳамдигар анҷом ёбад;

3. Ҳамгироии фаъолиятҳои инфирудӣ ва дастҷамъии талабаҳо боиси афзудани самаранокии раванди омӯзиш гардад.

4. Ҳамгироии услубҳои таълим дар фаъолияти омӯзгору талабаҳо беинтарифода ёбад.

Талабҳои усулҳои ҳамгиро ва тафриқа аз моҳияти қонунҳои алоқамандии табиату ҷамъият ва тафаккури инсонӣ сар мезанад. Азбаски мактаби муосир бори вазнини мазмуни маълумоти имрӯзаро бо душворихо таълим медиҳад, лозим меояд, ки ин усул дар мазмуни маълумот аз як ҷониб таълими тафриқа ва аз ҷониби дигар ҳамгироро, яъне ба ҳамдигар махлут (яклухт) сохтани фанҳоро пешниҳод кунад. Масалан, таълими ҳамгиро дар синфҳои ибтидоӣ муттаҳид кардани соатҳои дарсии забони модарӣ ва хониш, санъат ва меҳнатро ба миён гузошта ба роҳ монд.

Усули номбурда бо масъалаи дигар – таълими тафриқа ва дар айни замон бо хусусиятҳои фардии хонандагон марбут аст. Таълим имрӯз вазифа мегузорад, ки хусусиятҳо ва майлу ҳаваси ҳар хонанда ба назар гирифта, дар рафти омӯзиш ба онҳо муносибати махсуси аз дигарон фарқкунанда дастирӣ гардад. Ҳозир баҳри таъмини инкишофи ҳамаҷониби бачагон фақат мактаб қор намекунад. Бозичаҳои ҳархелаи техникаю автоматӣ, қисмҳои конструкторӣ, ки аз онҳо чизҳои гуногун сохта мешаванд, дар ихтиёри бачагонанд. Мактабиён дар қорӣ маҳфилҳоро бахшҳои парииши ширкат меварзанд. Барномаи махсуси садо ва симо, кино ва диафильмҳо, театри адабиёти бачагона дар хизматанд.

Оила ба тарбияи фарзандон машғул аст. Лекин дараҷаи тарбияи онҳо, инкишофи қобилияти фардии фарзандон якранг нест. Оилае ҳаст, ки аз хурдӣ ба бачагон мустақилро, интизомнокӣ ва меҳнатро сӯ медиҳад, дар оилаи дигар кӯдакҳо сарғинону нуз, эрка мекунанд, ки мустақилона қореро анҷом намедиҳад. Оилақоғе низ вомехӯранд, ки фарзандонро ба ҳоли худ гузоштаанд, тарбияи онҳоро ба зимми хешу таборон ё гурӯҳи ҳамсолон мованданд. Ҳамин шароити ҳархелаи оилавӣ ба он сабаб аст, дар байни кӯдакон фарқияти фардии қулий ба ҷашм мерасад. Сабаби дигари фарқияти фардии кӯдакон дар одоби фаъолияти фикрӣ ба хусусиятҳои фаъолияти системаи асаб ва мизочи онҳо вобаста мебошад.

Истеботи ин далелҳоро дар мисоли синфҳои ибтидоӣ дида мешавонем, чунки дониши хонандагон ҳаҷман аз якдигар тафовут дорад. Ани ҳамин дараҷаи ҳархелаи инкишоф омӯзиши талабагонро аз тарафи муаллим талаб карда, бо онҳо гузаронидани чорабиниҳои махсусро мевоҳад. Дар синф хонандагон мумкин аст хусусиятҳои умумии ба ҳамдигар дар одоби дониш монанд дошта бошанд, вале дар ин бобат ин фарқиятро дар инкишофи психикӣ низ мушоҳида мекунем.

Хусусиятҳои фардии хонандагони хурдсол хангоми иҷрои кори фикрӣ, муомила бо муаллим, дар ҳислатҳои одоб паиқдор шуда, аз қобилияти қорӣ, интизомнокӣ, ҳушмуомилағӣ ва мавқеи дар синф дошташон хабардор мекунад.

Мушоҳида мувофиқи нақша, мунтазамии он яке аз роҳҳои асосии омӯзиши хусусиятҳои фардии хонандагони хурдсол мебошад. Ин хусусиятҳо ба раванди омӯзиш таъсири мусбат, манфӣ расонда метавонанд ва ё бетараф мешаванд. Барои муайян кардани таъсиррасонӣ ба хонандагон бо волидон сӯҳбат орофта гуфтан лозим аст, ки барои ҳосил шудани сифатҳои хуб ба фарзандашон чи гуна ёрӣ додан мумкин аст.

Ғоҳе барои ислоҳи камбудҳои фардӣ лозим меояд, ки муаллим ба коллективи синф якҷоя кори бисёреро ба сомон расонад.

Фаҳмиши дурусти хусусиятҳои психикӣ ва синну солии хонандагони хурдсол роҳи кори фардии минбаъдаи муаллимиро ба хонанда равшан мегардонад. Азбаски таълими ибтидоӣ ба назар доштани хусусиятҳои умумӣ ва фардии хонандагонро асоси пешрафт медонад, бо ҳамин инкишофи фикрӣ ва ақлониашро ба амал мебарорад.

Ҳамин тавр, оид ба усулҳои таълим хотирнишон менамоем, ки усулҳои таълим дар раванди омӯзиш мудом дар якҷоягӣ амал мекунад, онҳоро аз ҳамдигар ҷудо кардан мумкин нест, зеро алоқаи ногузастанӣ доранд ва ҳамдигарро аз ягон ҷиҳат ҷудо мегардонанд.

Саволу супоришҳо барои кори мустақилона

1. Кадом қонуниятҳои раванди таълимро медедонед?
2. Усулҳои таълим барои чӣ лозиманд?
3. Талабҳои асосии усулҳои тарбиядихандагии таълимро эзоҳ диҳед?
4. Усули илмӣ ва дастрасии таълим чиро тақозо мекунад?
5. Нақши усули шууронагӣ ва ғайолиятнокии дар таълим чӣ чун аст?
6. Усули муназзамӣ ва пайдарпай ба раванди таълим чӣ гуна талабҳо мегузорад?
7. Усули аёнӣ барои таълим чӣ аҳамият дорад?
8. Мустақкам азҳудкунии донишҳо бо кадом роҳҳо амалӣ гардонда мешавад?

БОБИ 8

МАЗМУНИ МАЪЛУМОТИ МАКТАБ ВА ТАКОМУЛИ ОН

*Миллат аз нури хирад биношавад,
Гар шиносад хешро, эҳё шавад.*

(Бедил)

§25. Мафхуми мазмуни маълумоти мактаб

Масъалаи мазмуни маълумот дар дидактика яке аз муҳимтаринҳост. Вай дараҷаи тараққиёти донишҳо ва техникаи ҷамъият, сиёсати давлатро инъикос мекунад. Тахти мафхуми мазмуни маълумоти мактаб донишҳо, маҳорату малакаҳоеро мефаҳманд, ки дар раванди таълим ҳангоми омӯзиши фанҳои ҷудогона онҳоро хонандагон азбар менамоянд. Фанҳо бошанд, як соҳаи таҷрибаи одамон аст.

Ҳар намуни мактаб мазмуни маълумоти худро дорад, ки барои соҳибмаълумот намудани хонандагон зарур аст. Бо ёрии донишҳо, маҳорату малакаҳои фароғирифтаи мазмуни маълумот, ки маҷмӯи фанҳоро ташкил менамояд, асосҳои ташаккули шахсияти баркамол ғувошта хоҳад шуд. Маданияти шахс вобаста ба маълумоти ӯст. Маълумоти ибтидоӣ, миёнаи нопурра, миёна, миёнаи маҳсус ва охири мактабҳо медиҳанд.

Мазмуни маълумоти мактаб одамро ташаккул мелиҳад. Чунон ки Садриддин Айний гуфта буд:

*Мактаб ба ту ёд медиҳад илму адаб,
Мактаб зи ту мебарад гаму ранҷу тааб.
Як нуктаи мухтасар зи мактаб гӯям:
Одам нашавад касе, магар аз мактаб.*

Мазмуни маълумоти мактаб мувофиқи имкониятҳои маърифатиро шиносолӣ ва инкишофи хонандагон интиҳоб мешавад.

Дар ҳар даври замон ба мазмуни маълумот дигаргунӣҳо ворид мешуд ва дохил мегардад. Тағйиротҳоро ҳуҷҷатҳои давлатии маҳсус муайян месозад. Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон дар роҳи иттиҳоди нишондодҳои Қонуни «Дар бораи маориф» 13 июни соли 1991 «Консепсияи мактаби миллии тоҷик» -ро тасдиқ намуда буд, ки дар асоси он ба мазмуни маълумоти мактабҳои кишварамон илмҳои ариқҳо дароварда шуд. Консепсия ҳуҷҷатест, ки дурнамон

сиёсати давлати мустақиламонро дар соҳаи маълумот нишон медиҳад. Чунон ки дар концепсия омадааст, минбаъд бо назардошти пешрафти таърихӣ, арзишҳои миллию умумибашарӣ, маънавиёт, ҳуқуқ ва озодии шахс, ташаккули тафаккури милли мазмуни маълумоти мактаб тағйир хоҳад ёфт. Тақозои стандарти давлатии маълумот низ ҳамин аст.

Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон 4 июни соли 1997 қарори № 266-ро «Дар бораи тасдиқи стандарти давлатии маълумоти миёнаи умумӣ» қабул кард. Стандарти (меъёри) давлатии маълумот ҳамчун ҳуччати меъёри ҳаҷми умумии донишхоро аз ҷанҳои таълимӣ, талаботро барои ҳосил намудани маҳорату малакаҳо ва ташаккули шахсият муқаррар намудааст. Қарори мазкур ба мазмуни маълумот чунин талабхоро пешниҳод кардааст:

– нақшаи таълими таъғоҳи мактабҳои таҳсилоти ҳамагонӣ аз рӯи мазмуни маълумот дар ҳар соли таҳсил ва сохтори он муайян бошад:

– меъёрҳои маълумоти мактаб ва ҳамаи ҷанҳои таълим бо мақсади тағйирии маълумоти умумӣ мазмуни мушаххас нишон дода шавад.

– талаботи давлатиро ба дараҷаи ҳадди ақали маълумоти миёнаи умумӣ ҳар зинаи мактаб (ибтидоӣ, асосӣ ва миёна) ифода намояд.

Дар давоми чанд соли охир дар мактабҳои кишвар омӯзиши ҷанҳои «Маърифати оиладорӣ», «Экология», «Асосҳои давлат ва ҳуқуқ», «Ҳуқуқи инсон», «Асосҳои техникаи компютерӣ», «Асосҳои иқтисоди бозоргонӣ» ҷорӣ карда шуд.

Чунин тағйиротхоро давраи гузариш ба иқтисоди бозоргонӣ, меъёрҳои байналхалқии маълумот, усулҳои инсонпарварӣ, демократӣ, тафриқию ҳамгироӣ, муттасадӣ, пайдарпай талаб мекунанд.

Тағйиротҳо нақшаи ҷанҳои таълимиро дар раванди маълумотгирӣ баланд бардошта, ба инкишофи умумии хонандагон таъсир мебахшад. онҳоро сӯи маданиятнок, маълумотнок, поквичдон, адолатпарвар, меҳнатдӯсту ироданок шудан мебарад, ки дар маҷмӯъ асоси инкишофи умумӣ ҳисобида мешаванд. Дониши амиқи ҷанҳо ҷаҳонбинии хонандагонро васеъ карда, сифатҳои беҳтарини ахлоқӣ, ватанпарастӣ ва хоҳиши меҳнат қарданро пайдо мекунонад. Омӯзиши ҷанҳои риёзӣ, физика, биология, нақшакашӣ,

пучум, таърих ва ғайраҳо дар бораи одамон, табиат ва ҷамъият донишҳо медиҳанд ва хонандагонро ба дараҷаи баландтари инкишоф мерасонанд.

Мазмуни маълумоти мактаб ба хонандагон дар бораи истехсолот маълумот дода, истифодаи олоти меҳнатро то дараҷаи муайян меомӯзонанд, то ки ба фаъолияти меҳнатӣ, ба фаҳмиши техника ва илми замонавӣ завқ дошта бошанд.

Дарсҳо, корҳои берун аз синф ва берун аз мактаб бо намудҳои меҳнати одамон мактабииро шинос карда муносибати дурустро ба меҳнат ташаккул медиҳанд. Шиносӣ бо кори саноат ва кишоварзӣ кӯмак мерасонад, ки онҳо оид ба касбу ҳунарҳо тасаввуротҳо пайдо намоянд. Фанни таълими меҳнат дар ин бобат аҳамиятнок аст. Ба мазмуни маълумоти мактабӣ пешрафту кашфиётҳои илмӣ ва техникаӣ, истехсолот, фарҳанг, адабиёт бетаъсир намерасонанд, чунки вазифаи мактаб аз он иборат аст, ки ҳадалимкон хонандагонро ба ҳаёти имрӯза ва меҳнати он омода созад. Бинобар ҳамин анъана гаштааст, ки мазмуни маълумот мунтазам такмил дода шавад, ҷанҳои таълим аз донишҳои кӯхнашудаи барои ҳаёт нодаркор тоза карда, барномаҳои таълимӣ ва китобҳои дарсии замонавӣ офарида шаванд, ки ба талаботи давра замони нав ҷавобгӯӣ бошанд.

Мазмуни маълумоти мактаби ибтидоӣ имрӯз ҳам ба он равона карда шудааст, ки хонандагони хурдсол ҳисоб кардану навиштан ва ҳисобандро хуб ёд гиранд. Вазифаи гузошта мешавад, ки ба пешрафти минбаъдаи хонандагон шароит фароҳам оварда, ҳифзи саломатӣ ва инкишофи ақли ҷисмонӣ таъмин шавад, шавқу ҳавасашон ба дониш бедор гардад ва одоби муомилаю ҳамкориро бо ҳамсолон донад. Агар пеш хонандагон бештар қориёна, бо таври механикӣ донишро аз худ мекарданд, акнун фикр ва қор карда, бошуурона тасаввурот мекунанду донишҳоро ба хотир мегиранд. Бо ёрии донишҳо дар онҳо ақидаҳо ташаккул ёфта, ватанпараст, сулҳдӯст, китобдӯст, интизомнок, нисбат ба худ сирталаб, ба дигарон меҳрубону ғамхор ва наққор ба камол мерасанд.

Дар мактаби асосӣ ва синфҳои болоии мактаби миёна мазмуни ҷанҳои таълимӣ боз амиқтару васеътар шуда, ҳаҷми бештари илми муосирро фаро мегирад, яъне донишҳо мураккабтар шаванд ҳам, маъноӣ онро надорад, ки хонандагон маводро аз худ карда наметавонанд. Баръакс, талабаҳои ҳастанд, ки дар мактаби ибтидоӣ ва асосӣ нағз меомӯшанд, ба таҳсил дар синфҳои болоӣ хубтар тайёр

мешаванд. Онҳо мазмуни фанҳоро бо муваффақият дар синфҳои Х-ХІ ҳам аз худ менамоянд, чунки педагогҳо ва психологҳо мазмуни маълумотро мутобиқи синну сол ва хусусиятҳои мактабии интихоб карда мегиранд.

Умуман, ба мазмуни маълумоти мактабӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон чунин талабҳо гузошта шудааст:

1. Мутобиқати мазмуни маълумот бо асосҳои илми муосир, истеҳсолот ва дарҳости ҷомеаи демократӣ.

2. Ба ҳисобгирии томияту яклухтии мазмуни маълумот, ҳамоҳангии фанҳои ҷамъиятию гуманитарӣ бо қилсилаи фанҳои табию риёзӣ.

3. Сохтори умумии мазмуни маълумот бо назардошти инкишофи қобилиятҳои гуногуни талабагон, донишҷӯён ва хусусиятҳои синну сол.

4. Ба ҳисоб гирифтани аҳамияти назариявӣ амалии мазмуни маълумот.

5. Ҳамгирӣ ва тафриқаи мазмуни маълумот.

6. Ҷанбаи гуманистӣ ва худшиносии миллӣ доштани маълумот.

7. Тағйирпазирии маълумот дар робита ба дигар шудани дарҳости ҷомеа, инкишофи илму техника, тафаккур ва таъсири мутақобилаи шакли мазмуни маълумот.

8. Инкишофпазирии мазмуни маълумот.

9. Таъсири маълумот ба инкишофи мутаносиби маданияи талабаҳо ва донишҷӯён.

10. Таъсири маълумот ба интиҳоби касб.

11. Мувофиқати вақти ҷудокардаи таълим бо мазмуни маълумот.

12. Ба ҳисоб гирифтани таҷрибаи байналхалқии мурағаб сохтани мазмуни маълумот⁹.

Дар хотимаи мавзӯ ёдовар мешавем, ки мазмуни маълумот дар се ҳуҷҷати асосӣ – нақшаи таълим, барномаҳои таълимӣ ва китобҳои дарсӣ ифода меёбад, ки ҳар кадом аз тарафи Вазорати маориф тасдиқ карда мешавад ва онҳо ба талаботи стандарти давлатӣ мутобиқ мебошанд.

§26. Нақшаи таълимӣ

Нақшаи таълим ҳуччати асосии давлатист, ки раванди таълимро дар мактаб ба тартиб меоварад ва номгӯи фанҳои таълим, миқдори ҳафтаинаи соатхоро барои омӯзиши фанҳо ва машғулиятҳои интихобӣ дар алоҳидагии муайян нишон медиҳад.

Нақшаи таълим мазмуни маълумотро мутобиқи талаботи стандарти (меъёри) давлатии маълумот қорӣ мекунонад, чунки дар шароити имрӯза таълимгоҳҳои гуногун бо равияю тамоилҳо мактабҳои маълумоти умумӣ, гимназия, литсей, коллеҷ, мактабҳои муаллифию хусусӣ ва ғайраҳо арзи ҳастӣ намуданд. Ҳамаи таълимгоҳҳо новобаста ба номашон бояд ба хатмкунандагон маълумоти пурарзиш ва ҳаҷмашон яхела диҳанд, ки ба стандарти давлатӣ мувофиқат дошта бошад. Таълимгоҳҳо аксар аз рӯи мақсади муайян барномаҳои таълимӣ мураттаб месозанд, ки мазмуни маълумотро васею амиқ намоянд ҳам, онҳо ҳаргиз кам Ӯ ихтисор намекунанд, зеро стандарти маълумот зинаи бехтарини ҳадди ақали маълумот мебошад, дар ҳудуди давлати Тоҷикистон амал мекунад.

То соҳибистиклол шудани Тоҷикистон (соли 1991) мактабҳои мо аз рӯи нақшаҳои таълими Русия кор мебарданд.

Акнун мактаби миллий таъсис Ӯфт. Талаботи ҳамин мактаб буд, ки Вазорати маорифи ҷумҳурӣ солҳои 1994, 2000 ва 2002 ба нақшаи таълимии мактабҳои таҳсилоти умумӣ дигаргунӣ довард. Дар асоси қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 30 июни соли 2004 №291 «Нақшаи татбиқи ислоҳоти соҳаи маориф барои солҳои 2004-2009» аз оғози соли таҳсили 2004-2005 мактабҳо аз рӯи нақшаи таълими замонавии нав ба кор шурӯъ намуданд. Алҳол ҳамаи намудҳои мактабҳои таҳсилоти умумӣ, новобаста аз забони таҳсил, шакли моликият ва тобеият тибқи ҳамин нақша фаъолиятшонро ба роҳ монданд.

Дар таърихи мактабу маорифи кишварҳо ду хели нақшаи таълимро дучор омадан мумкин аст. Якум, нақшаи таълими фаннӣ, ки дар ташкили раванди таълим фанҳои заруриро бо миқдори соатҳо равшан муайян мекунад ва дуюм, нақшаи таълими комплексӣ, ки вобаста ба мавсиму фаслҳои сол қорҳои бо онҳо алоқамандро меомӯзанд.

Дар Тоҷикистон нақшаи таълими нусханоки фаннӣ истифода менавад.

Нақшаи таълимо омӯхта сохтори соли таҳсил, давомияти он, миқдори соатҳои барои чорякҳо ва соли таҳсил чудо шударо ҳисоб карда баровардан мушкилие надорад.

Нақшаи таълим инчунин номгӯи имтиҳонҳои аз синф ба синф гузаронӣ ва хатмуниро мувофиқи равияҳо муайян кардааст.

Маъмурияти мактабҳо вазифадоранд, ки иҷрои талаботи пешниҳодкардаи нақшаи таълимо таъмин намоянд.

Ҳамин тавр, нақшаи таълим ҳуччати муҳими мактаб буда, дар асоси он раванди таълим ба роҳ монда хоҳад шуд.

Ду нусхаи нақшаи таълимо ҳамчун намуна меорем, ки дар асоси нишондодҳои қарори Ҳукумати Ҷумҳурии

Тоҷикистон аз 30 июни соли 2004 №291 таҳия гардидааст:

Нақшаи таълими таъягоҳии мактабҳои маълумоти умумии Ҷумҳурии Тоҷикистон

№	Гурӯҳи фанҳо	Синфҳо ва соатҳои ҳафтаина										
		Ибтидоӣ				Ибтидоӣ					Миёна	
		1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
1	Филология	10	12	13	12	10	10	9	8	8	11	11
2	Ҷамъиятшиносӣ					3	3	4	4	6	4	4
3	Риёзиёт	4	4	4	4	5	5	5	5	5	4	3
4	Табии				2	2	4	6	10	8	7	8
5	Санъат	3	3	3	3	2	2	2	-	-	-	-
6	Технология					2	2	2	4	4	3	3
7	Тарбияи ҷисмонӣ	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2
8	Омодагии дифои ҳарбӣ										2	2
Ҷамъ дар синфҳо	Тоҷикӣ	19	21	22	23	26	28	30	32	32	33	33
	Русӣ	19	21	20	21	26	28	30	32	32	30	30
	Ўзбекӣ, киргизӣ, туркманӣ	19	23	24	25	28	30	32	34	34	33	33

Накшай таълими синфҳои ибтидоӣ (1 - 4) мактабҳои асосӣ ва миёнаи умумӣ барои синфҳои тоҷикӣ

№	Фанни таълим	Синфҳо			
		1	2	3	4
1.	Забони модарӣ	10	8	7	6
2.	Алифбои ниёгон			2	2
3.	Забони русӣ		2	2	2
4.	Забони хоричӣ		2	2	2
5.	Математика	4	4	4	4
6.	Табиатшиносӣ				2
7.	Санъат ва меҳнат	2	2	2	2
8.	Суруд ва мусиқӣ	1	1	1	1
9.	Тарбияи ҷисмонӣ	2	2	2	2
Ҷамъ		19	21	22	23

§27. Барномаҳои таълим

Барномаи таълим ҳам ҳуҷҷати давлатиест, ки дар он мазмуни фанни омӯзишаш дар накшай таълим ҷойдошта кушода дода мешавад. Он аз тарафи Вазорати маориф тасдиқ мегардад. Дар барнома мақсаду вазифаҳои таълими фан, мазмуни муҳтасари фанни таълимӣ ва тарзи ташкили кори таълим, талабҳо ба дониш, маҳорату малакаҳои хонандагон шарҳу эзоҳ меёбанд. Ҳар барнома бо мактуби эзоҳӣ ё тавзеҳот оғоз мешавад. Мактуб вазифаҳои таълими фан, роҳҳои усулҳои иҷрои барномаро ба муаллим нишон медиҳад. Барнома дастурамали муаллим дар давоми омӯзиши фан мебошад.

Дар барнома номгӯи бобҳо, мавзӯ ва мавзӯчаҳои фанни таълим ва миқдори соатҳои ҷудошуда барои омӯзиши онҳо оварда мешавад, яъне тақсими соатҳои умумиро ба бобҳою мавзӯҳою барнома муайян мекунад. Дар барнома инчунин қайд мегардад, ки пас аз омӯзиши мавзӯ чӣ гуна корҳои амалӣ, лабораторӣ ва мангулиятҳои берун аз синф гузаронидан лозим аст.

Бо ҳамин барнома ҳаҷми дониши хонандагонро мушаххас мегардонад, ки онҳо бояд чӣқоро донанд ва кадом корҳоро иҷро карда тавонанд.

Мурағибӣ барнома дар охири он номгӯи адабиёти даркорӣ ва иловагиро, ки барои донишандӯзӣ аҳамият доранд, оварда менамояд.

Барномаи синфҳои ибтидоӣ, ки аз ҳамаи фанҳои таълим дар шакли як китобчаи махсус нашр мешавад, дастраси муаллимони хонандагони хурдсоланд. Барнома ба талабҳои усулҳои таълим ҷавобгӯӣ буда, бо назардошти хусусиятҳои психологию педагогӣ ва инкишофи синнусолии хонандагон тартиб дода шудааст.

Дар мураттабсозии барномаҳои таълим ду тарзи корбарӣ – мунтазам ва контсентрикӣ фарқ карда мешавад. Агар ба маводи барномавӣ дар ҳар синф бобҳо ва мавзӯҳои нав ворид карда шавад, тарзи мунтазам номида мешавад. Ин тарзи барномасозӣ вақтро сарфа менамояд, яъне хонандагон ба омӯзиши як мавзӯ бори дигар барнамегарданд. Муаллим як маротиба мавзӯро мегузарад ва лозим донанд минбаъд, агар хонандагон дар фаҳмидани мавзӯҳои нав душворӣ кашанд, бо онҳо сӯҳбат ё машғулияти иловагӣ ташкил мекунад. Дар таълими фанни риёзиёти синфҳои I–IV тарзи мунтазामी барномасозӣ мушоҳида мегардад. Хонандагони ин синфҳо асосан амалҳои арифметикиро меомӯзанд, вале мавод унсурҳои геометрия ва алигебра фаро гирифтааст. Дар синфҳои мактаби асосӣ ва миёна барномаи риёзиёт мураккаб шуда, фанҳои геометрия, алгебра ва тригонометрия чун фанҳои ҷудогона таълим дода мешавад.

Агар дар маводи барномавӣ баъзе бобҳо ва мавзӯҳо ё худ фанни таълим дар синфҳои минбаъда такрор гардад, тарзи барномасозии консентрикӣ меноманд. Масалан, оид ба исм. феъл. сифат дар талабагон тасаввуротҳо пайдо мекунанд, аммо дар синфҳои болоӣ боз дар бораи ҳамин ҳиссаҳои нутқ донишҳои наву тоза мегиранд. Камбудии тарзи консентрикӣ дар он аст, ки ба омӯзиши мавзӯ вақти зиёд меравад.

Омӯзиши маводи барномавии фанҳои алоҳида дар синфҳои ибтидоӣ – риёзиёт, забони модарӣ, табиатшиносӣ, санъат ва меҳнат, суруд ва мусиқӣ, тарбияи ҷисмонӣ хонандагонро ба таҳсил дар синфҳои болоӣ омода хоҳад кард.

Дар таълими як фан ҳоло дар синфҳои болоии мактабҳо барномаҳои гуногунонро истифода шуданишон мумкин аст. Мураттибон набояд барномаҳоро камбор ё сербор созанд. Барномаи таълим аз қадом фан набошад, барои қадом намуди мактаб набошад, хатман бояд стандарти давлатии маълумотро ба асос гирад.

Ҳамин тавр, муаллимонро лозим аст, ки барномаи таълимро аз фанни худ ҳамачониба омӯхта, роҳҳои иҷрои он, самаранокии онро ҷустуҷӯ намоянд. Хусусан омӯзиши барнома ба муаллими

синфҳои ибтидоӣ зарур аст, чунки ӯ аз фанҳои бисёр дарс мегӯяду ҳар барномаи фан мақсаду вазифаҳои махсус пеш мегузорад.

§28. Китобҳои дарсӣ

Дар китоби дарсӣ мазмуни фанни омӯзиш мунҷакис мегардад, ки барномаи таълим онро муайян намудааст. Китоби дарсии пурмазмун ва сифатнок ба дараҷаи азҳудкунии донишҳо таъсир мекунад.

Аз китоби дарсӣ муаллимон ва хонандагон ҳамчун воситаи таълим истифода мекунанд. Муаллим аз рӯи китоби дарсӣ дар синф дарс мегӯяд ва шогирдон дар рафти хонишу кори мустиқилона асосҳои илмро меомӯзанд.

Китобҳои дарсии таълифкардаи Я.А. Коменский, К.Д. Ушинский ва бисёр дигарон ханӯз ҳам қадру қиммати худро гум накардаанд.

Солҳои 20-уми асри гузашта Саидризо Ализода барои мактабҳои тоҷикӣ «Китоби нахустин»-ро эҷод карда, дастраси хонандагон кардааст. Ин олими шаҳир муаллифи аввалини сарфу наҳви забони тоҷикӣ низ буд.

Дар Тоҷикистон китоби дарсии Ҳилол Каримов «Алифбо» беш аз 50 маротиба нашр гардидааст, ки чанд насли тоҷикон аз он савод меомӯхтанд.

Солхост, ки шогирдони синфи ибтидоӣ соли аввали таҳсил аз китоби дарсии «Алифбо», ки муаллифаш М. Лутфуллоев мебошанд, хондану навиштанро ёд мегиранд. Аз гуфтаҳои боло хулосае бармеояд, ки китоби дарсии хуб мӯдатҳои тӯлонӣ ба мактабиин хизмат карда метавонад ва маводи он дер гоҳ аз хотир намеравад.

Китоби дарсии хуб сифатҳои зеринро дорост:

– шавқу рағбати шогирдонро ба илму дониш бедор ва бештар мегардонад;

– роҳ ва ҳаракати андӯштани донишу малакаашро пас аз мактаб, яъне дар давоми тамоми умр ёд медиҳад;

– фикру андеша рондан, хулосабарориро меомӯзонад;

– барои томияти фаъолияти мунтазами таълимӣ ва мақсаднокии талабаҳо ҳам дар синф ва ҳам дар хона нақш мебозад;

– ҷӣ муаллим ва ҷӣ талабаҳо аз он қаноатманд мебошанд.

Ба китоби дарсии синфҳои ибтидоӣ чунин талабҳо пешниҳод карда мешавад:

1. Китоби дарси бо барномаи таълим мувофиқат кунад ва ба талаботи стандарти давлатии маълумот пурра ҷавобгӯ бошад.

2. Дар китоби дарсӣ асосҳои илм, қоида, қонунҳо, мафҳумҳо, далелҳо возеҳ ва мушаххас баён ёфта бошанд, бо ҳарфҳои банур чудо карда шаванд.

3. Талабаҳоро ба ҳаётдӯстӣ, ғаъолияти эҷодӣ ва боварӣ доштан ба нерӯи зеҳнии худ хидоят намоянд.

4. Барои такрору қори мустақилона ба ҳонанда саволу супоришҳо, машқҳо дошта бошанд.

5. Мазмуни китоби дарсӣ, матну машқҳо бо забони оммафаҳм навишта шаванд.

6. Китоби дарсӣ бо расму нақшаҳо, ҷадвалҳо ҷиҳозонида шуда бошанд.

7. Китоби дарсӣ зоҳиран зебо, ранга ва ҷолиби диққат бошад ва бо қоғази сифатноку муқоваи бадост чоп шавад.

8. Ҳарфҳои китоби дарсӣ бо назардошти қобилияту суръати ҳониши ҳонандагон истифода гардад.

Барои мактабҳо аз як ғанни таълим ҷанд нусхаи китоби дарсӣ наҷр шуданаш мумкин аст, ки дар онҳо мавзӯи барномаи таълим бо тарзи нав, бо мисолу исботҳои диғар баён гарданд. Муаллим қобилияту хусусиятҳои шоғирдони синфро ба назар гирифта метавонад бо салоҳдиди худ яке аз китобҳои дарсиро интихоб намуда аз рӯи он раванди таълимро пеш барад.

Як нуқтаро бояд ба муаллимони синфҳои ибтидоӣ ёдрас кард, ки азбаски ҳонандагони хурдсол тарзу усулҳои истифодаи китобҳои дарсиро нағз намедонанд, ҳодисаҳои эҳтиёт накардани китобҳои дарсӣ ба ҷашм мерасад. Аз ҳамин сабаб лозим аст, ки ба масъалаи нигоҳдории китобҳои дарсӣ бештар эътибор зоҳир намоянд, то ки китобҳо солҳои дуру дароз ба мактабиён хизмат кунанд, ҷунки бе китоби дарсӣ сифати қори таълимро ба дараҷаи диллоҳ баланд бардоштан имконнопазир мебошад.

Ҳамин тавр, нақшаи таълим, барномаҳои таълим, китоби дарсӣ ва дастурҳои методӣ ба муаллим кӯмак менамоянд, ки қорашро мувофиқи мақсад ташкил намуда ба нақша дарорад, онро дар мӯҳлати муайян амалӣ гардонад ва қаблан натиҷаҳои ғаъолияташро бубинад.

§29. Мазмуни таълими кӯдакони болаёқат

Дар солҳои Истиклолияти Ҷумҳурии Тоҷикистон ба масъалаи дарёфт ва таълими кӯдакони болаёқат диққату эътибори махсус дода мешавад.

Дар давраи шӯрави нақшау барномаҳои таълимии яқранга садди роҳи пешрафти кӯдакони болаёқат – истисноднок мегардид.

Пайдоиши мактаби миллӣ ба инкишофи кӯдакони болаёқат ва таълими онҳо шароит фароҳам намуд. Нақшаву барномаҳои якранга аз байн бурда, ба ҷои онҳо таълими тафриқавӣ – фардӣ ҷорӣ карда шуд. Дар шаҳру ноҳияҳои кишвар мактабҳои нав – литсейҳо, гимназияҳо, коллеҷҳо, муассисаҳои интернатӣ барои кӯдакони болаёқат пайдо шуданд, ки мундариҷаи услубҳои таълим ва маълумотро дигаргун сохта, аз рӯи нақшаҳои гуногуни таълими амал менамоянд. Ҳамин мактабҳои типӣ нав замина ба вуҷуд овард, ки ҳар кӯдак сарфи назар аз синну сол лаёқатмандию истеъдоди хешро зоҳир намуда чун шахсият инкишоф ёбад. Дар ин мактабҳо шавқи хонандагон ба дониш афзун карда, маҳорату малакаҳои мустакилона фикр кардан, озодона баён кардани муносибаташон нисбати қонунҳои табиат ва ҳодисаҳои ҷамъиятӣ ташаккул дода мешавад. Дар ҷумҳурӣ теъдоди чунин мактабҳо ва хонандагони онҳо сол аз сол меафзояд.

Соли 1995 бо фармони Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар шаҳри Душанбе литсей-интернати ҷумҳуриявӣ барои кӯдакони болаёқат кушода шудааст, ки аз рӯи се равия – ҷамъиятӣ-гуманитарӣ, табиӣ-риёзӣ ва кимиё-биология таълимро пеш мебарад. Литсей-интернати ҷумҳуриявӣ бо мактабҳои олий, Академияи улуми Ҷумҳурӣ ва Академияи хурди илмҳо ҳамкорӣ дорад.

Дар назди Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи Қ. Ш. Ҷӯраев литсей, дар назди Донишгоҳи технологӣ гимназия кӯдакони болаёқатро таълиму тарбия медиҳанд.

Ба мактабҳои типии нав, ки қариб дар ҳамаи шаҳру ноҳияҳои ҷумҳурӣ таъсис дода шудаанд, ба таҳсил асосан кӯдакони болаёқат ҷалб карда мешаванд. Чунин бачагон дар ҳар даври замон дар синфҳо ва мактабҳо бисёр буданд. Аз таърих маълум аст, ки Рӯдакӣ дар 7-солагии «Қуръон»-ро аз бар кардаву Мирзо Абдулқодирӣ Бедил дар 10-солагии шеър эҷод мекард. Имрӯзҳо хонандагон бо дониш, қобилияти хеш устодонро ба хайрат меоваранд.

Тазаккур бояд дод, ки аломатҳои қобилияту лаёқат дар муассисаҳои томактабӣ, хангоми таҳсил дар синфҳои ибтидоӣ ва баъдтар дар мактаби асосӣ ва миёна зухур мегарданд. Муаллимон хангоми қору мушоҳида бо талабагон ақлу заковат ва майлу ҳаваси фавқуллодаи шогирдонро ба ҳисоб мегиранд, ҳадалимқон ба тарбияву инкишофи онҳо ғамхориҳо мекунанд.

Муаллимон метавонанд, пеш аз ҳама, рағбати чунин бачагонро нисбати истеъдодашон бедор намоянд ва афзун гардонанд, ҳаргиз

таънаю пичингро нисбаташон раво набинанд («Ту, духон, магар шоир мешавӣ?»), дар алоқамандӣ бо маводи таълим доир ба соҳаи майлдоштаи бачагон хондану корҳои иловагиро маслиҳат диҳанд, ба кори маҳфилҳо, озмунҳои соҳавӣ ҷалб созанд, ба волидон, дар бораи исғедоди фарзандонашон ва пешомади неки онҳо сӯҳбатҳо гузаронанд.

Муаллимон бояд хусусиятҳои зеринро, ки ба бачагони лаёқатманд хос мебошанд, донанд: онҳо басо ғаёл мешаванд, нисбати ҳамсолонашон серкору сертараддуданд, барои иҷрои максими пешгузоштаи худ мекушанд, хониширо дӯст медоранд ва аз он ҳаловат мебаранд, кори мустақилонро бо сифати баланд иҷро менамоянд, ба ҳодисаву воқеаҳо эътибори махсус медиҳанд, ба муаллимон саволҳо дода ҷавобашро бодикқат мешунаванд, иҷрои вазифаҳои масъалаҳои душворро меписанданд.

Педагогҳо ва психологҳо кӯдакони болаёқатро ба се гурӯҳ ҷудо мекунанд. Ба гурӯҳи якум кӯдаконе дохил мешаванд, ки суръати тараққиёти фикриашон тез буда, бо нерӯи ақлии аз дигарон афзалиятҳо доранд. Ба гурӯҳи дуум кӯдаконе дохил мешаванд, ки қобилиятиашон дар азхудкунии фанҳои ҷудогона ба назар мерасанд. Гурӯҳи сеюм кӯдаконе ро дар бар мегирад, ки дорои имконияти лаёқат мебошанд, яъне хотираи ғайриоддӣ, ҳаёлотӣ бой, мушоҳидакории махсус доранд. Ба ҳар кадоми гурӯҳҳои зикршуда тарзу услубҳои махсуси кор тавсия дода мешавад. Баъзан кӯдакони болаёқати гурӯҳи якум ба синфҳои болоӣ гузаронида мешаванд, баъзан барояшон синфҳои махсус ташкил дода мешавад ё омӯзиши фанҳои муайян бо онҳо аз рӯи барномаҳои махсус ба роҳ монда хоҳад шуд.

Барои гурӯҳи дууми бачаҳо таълими тафриқавӣ ва тамоили вучуд дорад, ки фанҳои алоҳидаро амиқ таълим медиҳанд.

Ба гурӯҳи сеюми кӯдакони болаёқат фароҳам овардани шароит, худидоракунии зарур аст, барояшон муҳити хуби ҳамдигарфаҳмию ҳамкорӣ бо волидон, ҳамсолон ва муаллимон лозим, то худро чун шахсони болаёқату дорои имкониятҳои ақлии зӯр ҳис намоянд ва ба ҷустуҷӯҳои нав илҳом бигиранд.

Азбаски дар мактабҳои типи нав кӯдакони лаёқатманд мехонанд, дар таълими онҳо истифодаи усулҳои пештараи кӯҳна ҷои ғайри нест, ҷунки усулҳои кӯҳна дониширо дар шакли тайёр пешниҳод менамояд ва доираи фикру андешаронири маҳдуду танг месозад.

Алҳол намояндагони дидактика, психология, муаллимони пешқадам роҳу усулҳои вусъати инкишофи фикриро ҷустуҷӯ мекунад. Баҳри иҷрои ин мақсад, бе шакку шубҳа, услуби таълими проблемавӣ ва нусхаҳои он айни муддао мебошад, ки бо усулҳои проблемавӣ баён кардани донишҳо, ба таври ҷустуҷӯҳои амалӣ ва тадқиқот азҳудкунии донишро пешниҳод мекунад.

Ҳукумати ҷумҳурӣ ба ҷалби хонандагони болаёқат ба таҳсил аксаран аз оилаҳои камбизоати ҳамаи шахру ноҳияҳои ҷумҳурӣ эътибори калон медиҳад. Вазорати маорифи ҷумҳурӣ дар асоси «Концепсияи мактаби миллӣ» низомномаи ташхис ва муайян кардани меъёрҳои лаёқатмандии кӯдаконро таҳия намудааст, ки дар он талабҳои муҳимтарин ба муайян кардани мафҳуми лаёқатмандӣ, меъёрҳои муайянсозӣ ва шартҳои ташаккули он баён гаштаанд.

Ҳамин тавр, таълими бачагони болаёқат эътибори махсус меҳосад ва дар ташкили ин қор муаллимони нақши муҳиме мебозанд. Онҳо самтҳои қобилияти лаёқати шогирдонро муайян карда ба тарбияи майлу ҳавасашон шугл меварзанд. Истеъдодро, ки дараҷаи баланди қобилият мебошад, дар кӯдакон пайдо мекунонд, ҳарчанд истифодаи ин истилоҳ нисбӣ аст. Таълимгоҳҳои типӣ нав воситаи тавоноии таълими бачагони болаёқат эътироф гаштаанд, ки муаллимони онҳо услубҳои замонавии омӯзиш, таълими проблемавӣ ва тафриқаро дар ин бобат васеъ истифода мебаранд.

Саволу супоришҳо барои қори мустақилона

- 1 Сабабҳои асосии тақмили мазмуни маълумот дар ҷист? Фанни таълим бо илм чӣ муносибате дорад?
- 2 Нақшаи таълим ва барномаҳо аз ҳамдигар чӣ тафовут доранд?
- 3 Вобастагии барномаи таълим ва китоби дарсиро эзоҳ диҳед.
- 4 Талабҳои асосӣ ба китобҳои дарсии мактабҳои ибтидоиро асоснок намоед.
- 5 Сифатҳои китоби дарсии хубро баён кунед. Ба фикратон қадом китобҳои дарсии синфи ибтидоӣ хуб мебошанд?
- 6 Хусусиятҳои кӯдакони болаёқатро номбар намоед.
- 7 Барои чӣ дар таълими кӯдакони болаёқат ба ҷои барномаҳои якранга барномаҳои ҳархела ва мактабҳои нави таълими тафриқавӣ – фардӣ ба вуҷуд оварда шуданд?

БОБИ 9. УСЛУБҲОИ ТАЪЛИМ ВА ТАСНИФИ ОНҲО

*Агар хоҳӣ, ки дар дилҳо маҳбуб бошӣ
ва мардумон аз ту пуфур падошта
бошанд, сухан бар муроди мардумон гӯӣ.
(Унсуралмаолиш Кайковус)*

§30. Мафҳуми услуби таълим

Муаллимон дар давоми кори таълим ҳамеша кӯшиш ба харч медиҳанд, ки шогирдон донишхоро амиқу хубтар аз худ намоянд. Онҳо роҳу воситаҳои навро дар рафти фаъолияти худ ёфта истифода мекунанд ва ба иҷрои мақсаду вазифаҳои таълим ноил мегарданд. Ҳамин шакли азхудкунии назариявӣ ва амалии маводи таълимро услуб нишон медиҳад.

Пешрафти таълим ба интихоби метод вобастагӣ дорад, Чунки маводро хонанда танҳо дар шакли муайяни фаъолияти назариявӣ амалӣ (сӯхбат, кор ё мушоҳидаи бевосита ва ғайраҳо) аз худ карда метавонад, ки ин шакл услуби таълим аст. Услуб маънои калимаи юнонии «методос»-ро ифода мекунад, ки роҳи донишгирӣ (назария ва омӯзиш) гуфта аст.

Роҳи фаъолияти маърифатии муаллиму тадабаҳо, ки бо тарзу воситаҳои таълим дониш гирифта, маҳорату малакаҳо ҳосил мекарданд ва доираи назару вусъати қобилияти фикрии хонандагон ташаккул меёбад, услуби таълим номида мешавад. Мазмуни маълумот, ки дар китоби дарсӣ дарҷ гаштааст, бо ёрии методҳо ба мактабиён омӯзонида хоҳад шуд.

Услуби таълим ду тараф дорад. Яке зоҳирӣ, ки онро бевосита мушоҳида кардан мумкин ва дигаре ботинӣ, ки мушоҳидааш душвору ноаён мебошад. Тарафи аввал ин амалҳои пайдарпаи муаллим ва пайравии хонандагон ба ўст. Мисол меорем. Шарҳи даҳонии муаллим доимо аз рӯи нақша ва низоми муайян мешавад. Амалҳои ҷавобии хонандагон низ ба ҳамин низом ҳамоҳанг хоҳад шуд. Тарафи дуюм, ҳолати ботинии хонанда, дараҷаи фаъолияти онҳо ва тарзи азхудкунии мавод аст, ки бо методи кори муаллим пурра якхела нест. Хонанда бо тарзи хеш фикр мекунад, вале чунон ки муаллим ёд додаст, азхудкунӣ пурра намешавад. Бинобар ҳамин дараҷаҳои азхудкунии ҳархела дар байни хонандагон ба назар айён мегардад.

Муаллим ҳангоми тайёри ба дарс тарзи кор, пайдарпаии амалиёти худро ба хонандагон фикр карда мебарояд. Ба назар мегирад, ки дар ҷавоби онҳо хонандагон чӣ гуна фикрҳо, ҳаракатҳо, муҳокимарониҳо пайдо мекунад. Муаллим бо тарзи дарсдиҳии худ на фақат мазмуни навро медиҳад, балки ба фаъолияти донишгириашон роҳбарӣ ҳам мекунад. Ҳамин тарафи ботинии услуби таълим душвор буда, аз муаллим ҳаматарафа дониستاني имкониятҳои синну солии азхудкунии донишҳоро аз тарафи хонандагон талаб менамояд.

Дар масъалаи таҳқиқи услуби таълим ақидаҳои гуногуни ошмунро дучор меоем. Бархе аз олимон услуби таълимро ба фаъолияти муаллим ва қисми дигарашон ба фаъолияти талабаҳо алоқаманд медонанд. Чунин ҷудокунӣ ба манфиати кор нест, чунки дар раванди таълим ҳам дарсдиҳии муаллим ва ҳам хониши талабагон зич алоқаманд буда, аз ҳамдигар ҷудонопазиранд.

Норасоихон услуби кори муаллимро ислоҳ намудан душвор нест, чунки онҳо ба ҷашм менамоянд, вале шаклҳои нодурусти азхудкунии мазмунро аз тарафи талабаҳо дуруст кардан вазнинтар аст, зеро ба ҷашми муаллим аёни наменамоянд, кам зоҳир мегарданд. Ҳар муаллим услуби худро дорад гуфтан фикри маъмуле байни омӯзгорон ҳаст. Ин дуруст. Баъзе аз муаллимон як ё якчанд услубҳоро бештар дар дарсҳояшон кор фармуда метавонанд. Дар баробари ин услуби ҳар фанни таълим гуногун аст. Услубҳои таълими риёзиёт, услубҳои таълими синфҳои ибтидоӣ, услубҳои дарсдиҳии суруд ва ғайраҳо аз ҳамдигар фарқ мекунад.

Услубҳои таълим бо мақсади таълим-инкишофи ҳамачонибаи шахсият ва мазмуни маълумоти мактаб вобастагӣ дорад.

Инчунин услубҳои таълим ба хусусиятҳои психологӣ ва шинусолии хонандагон алоқаманд мебошад. Дар синфи яқум, масалан, услубҳои истифода мегарданд, ки инкишофи тафаккури абстрактиро дар алоқамандӣ бо таҷрибаи хонандагон таъмин карда тавонанд.

Услубҳои таълим бо хусусиятҳои анатомӣ-физиологии узвҳои бадани хонандагон алоқаманд буда, қобилияти корӣ, мондашавӣ, ҳосилҳои системаи асаб ва ғайраро ба назар мегарданд.

Интихоби услубҳои таълим ба таъминоти моддӣ-техникии мактаб низ робита дорад. Муаллим ҳангоми интихоби услуб бояд донанд, ки имконияти истифодаи кадом воситаҳои техникӣ ҳамагӣ

Услуби таълим ба мактаб, ба таҷрибаи кори муаллимон низ алоқаманд аст. Дар мактаби пешқадам услубҳои гуногуни таълимро истифода мебаранд, муаллимони соҳибтаҷриба он услубҳоро хуб медонанду кай ва чӣ тавр фоида бурданашонро мефаҳманд. Таҷрибаи чунин муаллимон омӯхта дастраси дигарон гардонда мешавад.

Тазаккур бояд дод, ки тафовути байни тарзу (приём) воситаҳои таълимро донистану фаҳмидани муаллимони оянда шарт аст.

Зери мафҳуми воситаи таълим маводеро бояд фаҳмид, ки аз он муаллиму талабагон барои ба даст овардани ягон натиҷаи кори таълим истифода мебаранд. Ба воситаҳои таълим матнҳо, саволҳо, ҷумлаҳо, калимаҳо, мисолу масъалаҳо, воситаҳои аёнию маводи дидактикӣ, воситаҳои техникӣ, компютерӣ дохил мешаванд. Китоби дарсӣ ҳам аз муҳимтарин воситаҳост. Тарзҳои таълим гуфта техникаи истифодаи ин ё он воситаи таълимро меноманд¹⁰. Тарзҳои таълим хеле сершумору фаровон буда, интихоби онҳо ба услуб ва воситаҳои таълим вобаста мебошад. Аз ҳамин ҷост, ки услубҳои таълимро иборат аз гурӯҳҳои зиёди тарзҳои таълим мешуморанд. Онҳо ба иҷрои вазифаҳои хизмат мекунанд, ки дар назди услуби таълим гузошта шудаанд.

Дигар он ки бо ёрии услуб мактабиён бо мазмуни умумии маводи таълимӣ шинос гарданд, бо ёрии тарзҳои таълим ва тарафҳои ҷудоғонаи мавзӯро аниқу ҳама тарафа сарфаҳм мекунанд.

Таъкид кардан ҷои аз аст, ки як тарзи таълим мумкин ба чандин услубҳои таълим шомил бошад.

§31. Талабҳо ба услубҳои таълим

Талабот ба услубҳои таълим дар ҳар даври замон ҳар хел аст. Дар Шарқи кӯҳан, ки яке аз мардумони қадимии он тоҷикон мебошанд, дар бобати таълими насли наврас дар давоми асрҳо таҷрибаҳо андӯхтаанд.

Таассуфовар аст, ки ин таҷриба то имрӯз ҳама тарафа омӯхта нашудааст. Муҳаққиқон муайян кардаанд, ки мударрисону муаллимони мактабҳо ба қадомин роҳу усулҳо олимону шоирони оламшумули миллатамонро таълим дода буданд. Маълум аст, ки дар мадрасаву мактабҳои пешазинқилобӣ услубу равиҷҳои анъанавии таълим вуҷуд дошт. Дарҳости равиҷи анъанавӣ муҳтасаран ҳамин буд, ки муаллим мегуфт: Ман мегӯям, ту мешунавӣ, ту такрор

мекуни, ман дониш медиҳам, ту қабул мекуни. Фаъолияти муаллим ва талаба дар ҳамин ҳолат маҳдуд буд.

Баъд аз пайдоиши педагогика ва дидактикаи тоҷик, ташаккули мактаби миллӣ, ки самара ва шарофати истиклолияти Ҷумҳурии Тоҷикистон аст, талаба ба услубҳои таълим, кори муаллиму хонандаи мактаб ба таври кулӣ дигаргун гашт.

Имрӯз дар замони тараққиёти бе мислу монанди илму техника ҳаёт ба сар мебарем. Дар кори таълим ҳам ҷустуҷӯи услубҳои навтарин идома дорад ва услубҳои анъанавии таълим такмили таҳким ёфта, услубҳои нав ҷорӣ мегардад. Аҳамияти услубҳо дар раванди таълим торафт меафзояд. Аз ҳамин лиҳоз услубҳои нав бештар мегардад, торафт меафзояд. Бинобар ин талабот ба услубҳои нав бештар мегардад, ки онҳоро як – як баён мекунем:

1. Услуб бояд асоси илмӣ дошта бошад ва комёбиҳои улуми таълиму тарбия, психологияю таҷрибаи пешқадами муаллимон ва таълимгоҳро ба назар гирад.

2. Услуб мақсаднок аст ва ба иҷрои вазифаҳои таълим равона карда мешавад.

Таълиму тарбияи миллӣ ва умумибашарие, ки мактабамон ба поситаи мазмуни маълумот ба амал мебарорад, бе услубҳои таълим иҷро нахоҳад гашт. Ҳамин услубҳо ба инкишофи хонандагон, ташаккули майлу рағбат, ақидаҳои онҳо таъсир мебахшад.

3. Дастрасии усул хеле муҳим аст, чунки имкониятҳои психологӣ-педагогӣ инкишофи хонандагонро мадди назар дошта, мутобиқи он кори таълимро ба роҳ мемонад, яъне на танҳо дараҷаи донишфаҳми имрӯза, балки қобилияти минбаъдаи фаҳмиши хонандагонро низ аз эътибор дур намекунад.

4. Услуб бояд самарабахш бошад.

Муаллим услуби таълимро ба қор бурда азхудкунии мустаҳкамӣ маъмули навро аз тарафи хонандагон ба даст орад, яъне услуби кори муаллим мустақилона иҷро кардани амалро низ ба талабагон ёд диҳад. Донишгирӣ танҳо аз назария иборат набуда, балки кори амали ҳам аст. Агар услуби муаллим ба яке аз инҳо диққати ҷиддӣ надиҳад, дониши хонандагон мустаҳкам намешавад, яктарафаву сатҳӣ мешавад.

5. Услуб бояд торафт ғанӣ гардад. Муаллим заруратеро дарк бунад, ки муитазам таҷрибаи дигаронро омӯхта, ҷиҳатҳои хубро қабул карда, дар қораш истифода бараду ба услуби навигариҳои нав баҳо диҳад.

§32. Гурӯхбандии услубҳои таълим

Услубҳои таълим басо гуногуну сершуморанд ва аз ҳамин сабаб баъзеҳояшон хусусиятҳои ба ҳамдигар монанд низ доранд, ки дар ҳамин асос онҳоро гурӯхбандӣ намудаанд. Дар педагогикаи муосир чандин гурӯхбандии услубҳои таълим вучуд доранд, зеро олимон дар ин масъала ақидаҳои мухталиф пешниҳод кардаанд ва даъвоҳояшонро асоснок ҳам намудаанд.

Гурӯхбандии зерини услубҳои таълим бештар вомехӯрад, ки онҳоро қайд карда мегузарем.

1. Аз рӯи манбаъҳои донишгирӣ (услубҳои шифохӣ, аёни ва амалӣ).
2. Аз рӯи шаклҳои фаъолияти муаллим (услубҳои дарсдиҳӣ) ва хонандагон (услубҳои хониш).
3. Аз рӯи фаъолияти фикрӣ ва маърифатӣ (репродуктивӣ, эзоҳӣ-гасвирӣ, проблемавӣ-чустуҷӯӣ, тадқиқотӣ).
4. Аз рӯи намудҳои хулосабарорӣ (индуктивӣ ва дедуктивӣ).

Гурӯхбандии услубҳои таълим барои чорӣ қардани низоми кор даркор аст. Бо ёрии он услубҳои таълимро ба гурӯҳҳо ҷудо мекунанд, хусусиятҳои умумии ба ҳар гурӯҳ хосро муайян месозанд, то ки барои мувофиқи мақсад истифода намуданашон имконият пайдо шавад.

Алҳол гурӯхбандии якумро дида мебароем. Ҳамин гурӯхбандӣ, ки ҳамаи услубҳоро ба се гурӯҳ -шифохӣ, аёни ва амалӣ қисмат менамоянд, васеъ паҳн гаштааст ва чунин тақсимои қабули ҳамагон мсбошад. Чунон ки дар боло ишора рафт, гурӯхбандии мазкур манбаъи донишгириро ба асос мегирад. Муаллими сухандон дар дарсҳои фанҳои гуногун мазмуни навро бо сухан мефаҳмонад ва хонандагон он суханонро аз худ мекунанд, ки услубҳои шифохӣ (даҳонӣ) меноманд. Ба ин гурӯҳи услубҳо ҳикоя, шарҳу эзоҳдиҳӣ, сӯҳбат, хониши мустақилонаи китоби дарсӣ, барномаҳои садо ва симоро дохил қардан мумкин аст.

Ба гурӯҳи дигар услубҳои аёни дохил мешавад, ки дар дарсҳо истифода бурдани воситаҳои аёни ё техникиро шарҳи зарурӣ меҳисобад. Услубҳои аёни дар раванди таълим бе услубҳои шифохӣ вучуд дошта наметавонад, чунки омӯзгорон ҳар воситаи аёниро бо ёрии ҳикоя, сӯҳбат ва шарҳу эзоҳдиҳӣ ба хонандагон фаҳмонда дар онҳо дониш ҳосил мекунонанд.

Ба гурӯҳи услубҳои амалии таълим услубҳои дохил мешаванд, ки бо ҷараёни ташаккул ва такмили маҳорату малакаи мактабии марбутанд. Масъалаи услубҳои амалиро бояд дуруст фаҳмид, чунки ҳамаи услубҳои таълим бо амалия алоқаманд ҳастанд. Инчотанҳо услубҳои дар назар дорем, ки бо ёрии онҳо хонандагон супориши амалиро вақти дарс ба иҷро мерасонанд.

Машқҳои ҳаттӣ ва даҳонӣ, қорҳои амалӣ ва лабораторӣ, баъзе намудҳои қорҳои мустакилона гурӯҳи услубҳои амалиро ташкил медиҳанд. Гурӯҳбандии дуҷумлаи фаъолияти муаллим ва хонандаро ба асос мегирад. Муаллим ҳангоми дарс бо ҳикоя, сӯҳбат, шарҳдиҳӣ ва ғайраҳо мавзӯро баён мекунад ва нақши асосиро дар дарс мебозад. Вазифаи хонандагон шунидани суханони муаллим ва фаҳмидани онҳост.

Усулҳои фаъолияти хонандагон – машқҳо, қорҳои мустакилона, лабораторӣ амалӣ мебошанд.

Самаранокии услубҳои зикргардида ба он вобаста аст, ки муаллим чӣ хел моҳирона қори хонандагонро ба роҳ меонад, хонандагон ба қадом дараҷаи фаъолиятнокӣ амал мекунад.

Гурӯҳбандии сеюм аз гурӯҳҳои услубҳои а) репродуктивӣ, б) эзоҳӣ-тасвирӣ, в) проблемавӣ-ҷустуҷӯӣ, г) тадқиқотӣ иборат буда, асосан фаъолияти фикрӣ ва маърифатии хонандагон мебошад.

а) Бо ёрии услубҳои репродуктивӣ маводи таълим дар хотири хонандагон барқарор гардонида мешаванд. Барои ин қор услубҳои мустакамқунӣ, тақрор, ҳулосабарориҳо ва ғайраҳо аҳамиятнок мебошанд.

б) Услубҳои эзоҳӣ-тасвирӣ омӯзиши мазмуни навро дар шаклҳои гуногун (шарҳдиҳӣ, нақл, сӯҳбат, тасвир, исботҳо ва ҳоказоҳо) дар бар мегирад. Ин услубҳо ба ду қисм – назариявӣ ва тасвирӣ ҷудо намудани маводро талаб мекунад. Таносуби дурусти қиёмҳои мавод бояд риоя шавад. Агар қисми тасвирӣ бештар бошад, омӯшани осонтару дастрастар мешавад, ки сабаби далелҳои ба хотир гирифтани хонандагон шавад ҳам, назарияро саҳҳӣ аз худ мекунад ва имкониятирошди фикрӣ султар мегардад.

в) Шаклҳои проблемавӣ аз ҳудқунии лонишҳо услубҳои мебошанд, ки дар шуури хонанда ваъи проблемавӣ ё саволу масъалаҳо ба вуҷуд оварда, ҳаракатҳои ба ҷустуҷӯӣ илмӣ монандро ҷалб мекунонд. Шогирд ҳудаш ба савол ҷавоб ёфтани ҳалли масъаларо меҳодад.

Агар услубҳои проблемавӣ истифода шавад, азхудкунни мавод натиҷаи кори ҷустуҷӯи фикрии хонанда хоҳад шуд. Лекин гумон кардан лозим нест, ки хонандагон ҳамаи масъалаҳоро худашон сарфаҳм рафта ёд мегиранд. Албатта, ба кӯмаки муаллим онҳо ниёз доранд, бо роҳбарии ӯ хулосаҳо, қоидаву таърифҳоро аз худ менамоянд. Шарҳдиҳии муаллим ҳангоми истифодаи услубҳои проблемавӣ низ аҳамиятнок аст.

г) Услуби тадқиқотӣ чунин усули корбарист, ки хонандагон зери роҳбарии муаллим ягон супориш ё амали тадқиқотиро анҷом медиҳанд. Омӯзиши ҳосиятҳои хок, фулузот, ҳаво, об, шартҳои сабзиши растаниҳо ва ғайраҳо аз ҷумлаи чунин корҳоянд. Инчунин ҳангоми таҷрибагузаронию мушоҳидаҳо дар дарсҳои табиатшиносӣ, меҳнат, биология, кимиё, физика услубҳои тадқиқотӣ истифода мешавад. Ин гуруҳи усулҳо унсурҳои оддитарини ҷустуҷӯи илмиро дар хонандагон ташаккул медиҳад.

Гуруҳбандии чорумини услубҳо ба талаботи тафаккури мағзиқӣ мутобиқ аст. Онҳоро услубҳои индуктивӣ (гузариш аз далелҳои ягона ва мушаххас ба қоидаҳои умумӣ) ба дедуктивӣ (гузариш аз қоида ба ҷузъ) мегӯянд. Қайд мекунем, ки ҳама гуна услубҳои таълим ба индуксия ва дедуксия тақсим мекунанд.

Ҳамин тавр, ҳар гуруҳбандии услубҳои таълим услубҳоро ба гуруҳҳо ҷудо қунад ҳам миқдори онҳоро дар гуруҳҳо аниқ нишон намедиҳад, чунки тамоми услубҳо якдигарро пурра мекунанд, шароит фароҳам месозанд, ки дар раванди таълим фаъолияти дарсдиҳии муаллим ва ҳониши талабагонро ҳаматарафа бубинем. Масалан, нақл ё сӯхбатро гиризем. Ин услубҳо қариб дар ҳар гуруҳбандӣ истифода шаванд ҳам, хусусияташонро тағйир дода мутобиқи ҳама метод мегарданд.

§33. Тавсифи услубҳои ҷудоғонаи таълим

Методҳои шифохӣ. Нақл ё ҳикоя як шакли баёни донишҳои нав буда, бо ёрии сухан тасвири ҳодисаҳо, корҳо, воқеаҳои табиат, ҷамъият ва ҳаёти ягон одам ё гуруҳи одамонро ифода менамояд. Ҳикоя ба таърихи кашфиёт, тарҷумаи ҳоли адибон, растаниҳову ҳайвоноту паррандагон бахшида шуданаш мумкин аст. Баёни таассуроти сафар, тамошон филм, асарҳои саҳнавӣ бо ҳикоят осон мебошад. Ба ҳикояти муаллим чанд дархостҳо ҳастанд, ки донишҷӯи онҳо зарур аст.

Нақл мавзӯӣ ва мазмунӣ муайян дошта бошад. Вай ба шартҳои ҷорӣ мешавад, ки маълумотҳо, далелҳо, воқеаҳо, мисолҳоро

зери мавзӯю вазифаи ягона муттаҳид гардонида, пай дар пай ва мунтаззам баён гардад. Нақл ҳаяҷонбахш бошад. Агар ҳикоя бо ҳаёти бачагон, табиати маҳалли зист алоқаманд бошад, шавқовар гашта ба ҳиссиёти талабагон таъсир мерасонад. Ҳикоя аз рӯи нақша бошад. Дар он оғоз, қисми асосӣ ва хотимаӣ мешавад. Муаллим қабл аз дарс ҳикояро фикр карда набарояд, вай шавқовар, пурмухтаво намешавад. Нақро дар лаҳзаҳои гуногуни дарс ғоида бурдан ҷоиз аст. Дар аввали дарс нақл хонандагонро ба азхудкунии дониши нав тайёр мекунад дар охири дарс барои хулосабарорӣ ва ҷамъбасти дарс ғоидаовар аст.

Нақл набояд дуру дароз бошад. Дар синфҳои ибтидоӣ вай 5 -10 дақиқа ва дар синфҳои болоӣ 15 - 20 дақиқа давом карда метавонад.

Шарҳдиҳӣ - шакли азхудкунии маводи хониши назариявӣ мебошад. Хусусияти асосиаш исботи назария буда, дар аввал вазифа фаҳмонда, интиҳоби дурусти маводи даркорӣ бо расму сурату схема ва ғайраҳо ба роҳ монда мешавад.

Нақли пайдарпаи маводи мавҷудаи назариявӣ, фаҳмонидани қоидаҳо, истилоҳот, далелҳо шарҳдиҳиро методи муҳими азхудкунии донишҳои нав гардондааст, ки истифодааш хусусан дар синфҳои ибтидоӣ нафъи калон меоварад.

Сӯҳбат услуби таълимиест, ки бо ёрии саволу ҷавобҳо маводи таълим аз худ қунонида мешавад. Муаллим савол мегузорад, хонанда ҷавоб мегӯяд ва бо ҳамин минвол таълим пеш меравад. Вақти сӯҳбат шогирдон аз муаллим чизҳои мепурсанд, ки барояшон нофаҳмост.

Саволҳо пухтаву ҷавобҳои хонандагон сахҳ набошад, сӯҳбат баргузор намешавад. Лозим аст, ки бачагон мавзӯи сӯҳбатро донанд, вагарна ба савол ҷавоб намегӯянд, гӯянд ҳам ҷавобашон нодуруст хоҳад шуд. Савол бояд мушаххас бошад. Тартиб додани савол, гузориши он кори душворест. Фарқи саволҳои асосӣ, дуҷумдараҷагӣ ва иловагиро фаҳмида тавонистани муаллим зарур аст.

Дар синфҳои мактабҳои камкомплектӣ, ки ба қори мустақилонаи хонандагон эътибори асосӣ равона карда мешавад, саволҳои муаллим равшану мушаххас бояд бошад. Дар савол қаллимаҳои душворфаҳм набошад, саволҳо бисёр такрор карда нашаванд. Сӯҳбати якрағ дониши хонандагонро кунд карда, шавқангирро сӯст мебаронад.

Чавобҳо низ бояд мазмуни муайяно дар бар гиранд. Вақти чавобгӯӣ хонандагон сергалӣ набояд кунанд. Ҳамаро такроран нагӯянд, балки фикри асосиро дар чавобашон оранд.

Чавоб аз рӯи нақша бошад. Хонандагони хурдсол дар ин бобат душворӣ мекашанд.

Чавоби хонандагон пурра ва кӯтоҳ мешавад. Аз рӯи чавоб муаллим амиқӣ ва шуӯронагии донишхоро мефаҳмад. Чавобҳо муфассал, пайдарпай, бо мисолҳо, исботҳо бошанд, аз дониши худ гувоҳӣ медиҳанд. Хонандагон бо як ё ду калима («ҳа» ё «не») ягон чизро тасдиқ ё рад мекунанд ва ё бо як ду ҷумла ҳам чавоб мегардонанд, ки ба ин роҳ додан нашояд.

Муаллими синфи ибтидоӣ хонандагонро бояд одат кунонад, ки ба савол чавобҳои пурра гӯянд. Фақат чавоби пурра қодир аст, ки тафаккур ва нутқи кӯдаконро инкишоф диҳад.

Сӯҳбат ҳамчун услуб барои хонанда ҳам ва барои муаллим ҳам муфиду қулай мебошад. Чавоби хонандагон ба муаллим нишон медиҳад, ки онҳо чиро медонанд, чиро намефаҳманд, то чи дараҷа донишхоро аз худ кардаанд.

Дар раванди таълим асосан ду намуди сӯҳбат – эвристикӣ ва репродуктивӣ маълум аст. Сӯҳбати намуди аввал хонандаро ба ҷустуҷӯ раҳнамун месозад, дар онҳо унсурҳои андешаронии эҷодӣ ва мустақилиятро пайдо мекунонад. Сӯҳбати эвристикӣ дар мактабиён ба пайдоиши масъалаҳо ва вазъи проблемавӣ имконият муҳайё менамояд.

Сӯҳбати репродуктивӣ чунин намуди сӯҳбат мебошад, ки барои барқарор кардани донишҳои пештар омӯхташуда хизмат мекунад. Ҷиҳати муҳими ин сӯҳбат дар он аст, ки хонандагон қоидаҳо, таърифҳо, далелҳо ва ғайраҳоро ба хотир меоваранд.

Сӯҳбат чун услуби таълим дар оғози дарс, ҳангоми баёни мавзӯи нав ва дар охири дарс истифода шуда метавонад ва доимо ба иҷрои вазифаҳои таълим мусоидат менамояд. Дар мактабҳо хинни дарс ба талабагон аз тарафи ҳамсинфон додани саволҳо оммавӣ шуда истодааст. Саволҳои хонандагон аксаран пухта нестанд. Лозим аст, ки муаллимон усулҳои саволгузориро низ ёд диҳанд ва ин корро зери назорати педагогӣ гиранд.

Сӯҳбат бо услубҳои дигари таълим алоқаманд буда, яққоя бо онҳо истифода мегардад.

Кори хонандагон бо китоби дарсӣ ва китобҳои дигар чун як шакли азхудкунии маводи хониш басо муҳим аст. Маҳорату

малакаи кор бо китоби дарсӣ ва китобҳои дигар асосан дар хурдсолӣ, хангоми таҳсил дар мактаби ибтидоӣ ҳосил мегардад ва ғамоми умр қорбас мешавад. Агар хонанда тарзҳои қор бурданро бо китоб ёд гирад, вай китобро ҳамчун маъбаи дониш истифода карда, донишҳои иловагӣ мегирад, бо ёрии он ақлашро бойгар менамояд.

Муаллимону хонандагон аз китоб дар рафти дарс ва берун аз дарс низ фоида мебаранд. Беҳуда нест, ки Абдурахмони Қомӣ гуфта:

*Аниси қунҷи таиҳой китоб аст,
Фурӯғи субҳи доноӣ китоб аст.*

Дар китоби дарсӣ мувофиқи барномаи таълим мазмуни таълим интихобан гирд оварда шудааст, ки аз рӯи он донишомӯзии хонандагон ба роҳ монда мешавад. Дар ихтиёри хонандагон ғайр аз китоби дарсӣ боз адабиётҳои дигар шуданаш мумкин аст. Хонандагон соҳиби китобҳою мақолаҳои илмӣ, асарҳои бадеӣ (назму наср), асарҳои сахнаӣ ва ғайраҳо буда метавонанд, ки тарзи хониши гуногунро тақозо менамоянд. Чунин тарзҳоро муаллим ба шоғирдон маълум мекунад ва меомӯзад. Маҳз бо қори мутғасили худ завқу хаваси кӯчаки хонандагонро ба китобхонӣ бедор карда, омӯзгор дар дили онҳо меҳри китобро мепарварад.

Намудҳои қори хонанда бо китоб ҳархела мебошад. Чиро ва аз қучои китоб хондану қадом қонидаро аз ёд қардан, ба қисмҳо ҷудо намуда ба ҳар қисми мақола сарлавҳа гузоштан, рӯйбардори матну ба он нақша сохтан ва ғайраҳоро мактабииён бо супориш ва мувофиқи нишондоди муаллим ба иҷро мерасонанд.

Услубҳои аёни гуфта, пеш аз ҳама, услубҳои мушоҳида ва намоишдиҳиро мефаҳманд, ки донишгирии хонандагонро ба истифодаи воситаҳои аёнию техникӣ вобаста мешуморал.

Мушоҳида аз тарафи хонандагон дидан ё пеши назари онҳо ҷилвагар сохтани ҷизу ҳодисаҳо мебошад. Мушоҳидаи мақсаднок бо роҳбарии муаллим дар вақти муайян таъкил карда мешавад. Мушоҳидаро аз рӯи моҳияту мазмун ба ду ҳел ҷудо қардаанд. Яке мушоҳидаи ҷизу ҳодисаҳои мавҷуда дар шаронти ҳаётӣ-ғамомии саҳро, кӯҳсор, боғҳо, дарёҳо, паррандагону ҳайвонот. қори одамон бо дасгӯху мошину тракторҳо ва ҳоказоҳо мебошад. Дар рафти чунин мушоҳида завқи бачагон ба муҳити атроф пештар бедор мегардад, ҳодисаҳоро таҳлил карда бо маводи

хониш алоқаманд намуданро ёд мегиранд. Қабл аз ташкили мушоҳида бояд назди хонандагон вазифа гузошта шавад, то ки ба чихатҳои асосию даркорӣ диққати худро равона созанду дониши дуруст гиранд. Агар бачагон вориди боғистон гарданд, доир ба дарахтон, тана, баргу шохҳо ва ҳосилашон тасаввурот пайдо карданашон лозим аст. Сайругашт, саёҳат барои мушоҳида хеле муфиду аҳамиятнок мебошад. Бачагонро ба корхонаҳои истеҳсоли, ба фермаи чорводорӣ ё гушаи табиати зинда ошно намоем, ба онҳо на фақат тамошоаш таассурот мебахшад, балки ҳангоми омӯзиши мавзӯю ҳодисаҳои бо истеҳсолот алоқаманд дар иҷрои вазифаҳои хониш ёри медиҳад.

Хели дигари мушоҳида дар шароити синф гузаронидани он мебошад, ки воситаҳои аёнӣ-шаклҳои худсохти хурди чизҳо, хӯсаҳо, суратҳо, схема, таблитса, сурату расмҳо нишон дода мешавад. Ин чизҳо чун воситаи ёрирасони осонгардонии азхудкунии донишҳо хизмат хоҳанд кард.

Мушоҳидаҳои хонандагон гоҳ-гоҳ не, балки ба раванди таълим мулғазам бояд ташкилу гузаронида шавад. Хусусан мушоҳидаи ҳодисаҳои табиат таассуроти бой мебахшад. Хонандагон тағйироти обу хаворо менависанд, парвози паррандаҳо, гул кардани дарахтонро дида хулосаҳо мебароранд.

Мушоҳида вақти иҷрои корҳои амаливу лабораторӣ низ ҳаракатҳои муайяно ёд медиҳад. Аксари хонандагон ҳини дарсҳои таълими меҳнат, тарбияи ҷисмонӣ, санъати тасвирӣ ва ғайраҳо амалу рафтори муаллимро мушоҳида мекунанд, бо диққат нигариста роҳҳои сомон бахшидани кори амалӣ ва лабораториро меомӯзанд. Тартиби кор, истифодаи асбобҳо, олоқи меҳнат, нақшаи схемаҳоро зехн монда ёд мегиранд. Ҳангоми иҷрои кори амалӣ ва лабораторӣ малака лозим аст, ки бе идроқи дуруст мушоҳида, таҳлили ташаккули он имконнопазир ҳисоб меёбад. Тартиби кор аз тарафи хонанда риоя напавад, амалиёт иваз гардад, натиҷаи дилхоҳ ба даст намеояд. Хонанда фикр карда, сабаби онро меҷӯяду меёбад. Дар ин ҳолат хонандаи хурдсол ба тарзи кор кардани ҳамсолон менигарад ё аз муаллим пурсида, корро аз нав такроран анҷом медиҳад.

Ба муаллим зарур аст, ки пас аз гузаронидани мушоҳида фикри хонандагонро фаҳмад ва аз онҳо хулосаҳо бароварда ҷамъбасти намояд.

Намоишдихӣ яке аз услубҳои аёнӣст. Муаллимон қариб дар ҳар тӯр асбобу анҷомҳо, воситаҳои аёнӣ ва ё чизҳои гуногунро намоиш дода, фаъолияти хониши хонандагонро ҷоннок мегардонанд. Аҳамияти намоишдихӣ ҳам дар синфҳои болоӣ ва ҳам дар синфҳои пастӣ бузург аст. Ба намоишдихӣ воситаҳои аёнӣ чанд талабҳои педагогӣ пешниҳод мешавад, ки муҳимтаринашон инҳоянд:

– чизи намоиш меодагӣ ба аҳли синф намудор бошад (майда набошад);

– вақти муносибро дар дарс интихоб карда чизҳоро намоиш бояд дод, шарҳу эзоҳи чиз вақти намоишдихӣ ва пеш ё пас аз он ҳам шуда метавонад;

– баъд аз шарҳу эзоҳ аз пеши назари хонандагон гундоштани чиз тавсия дода мешавад;

– хонандагон мувофиқи дастури амал, вазифаи гузошта ва нақшаи мушоҳида амал намуда, ба хусусиятҳои диққат диҳанд, ки ба дониши вай алоқаманд бошад;

– шарҳи чизу ҳодисаҳо ба инкишофи нутқ ва мушоҳидакории хонандагон кӯмак кунад;

– аз намоишдихӣ ҳулоса ва натиҷаҳо бароварда шавад.

Барои намоишдихӣ дастгоҳҳои махсус истифода бурда мешавад, ки бо ёрии онҳо филмҳои таълимӣ, диапозитивҳо, диафилмҳо, наворҳои магнитофонҳо ва дигар воситаҳои техникӣ намоиш дода мешавад. Бо намоишдихӣ муаллим ба шогирдон донишҳои шиносагӣ дода таасуроташонро бо назария алоқаманд месозад.

Гуруҳи методҳои амалӣ дар раванди таълим мавқеи намоёнро интихоб менамояд. Ба ин гуруҳ услубҳои қори мустакилонан хонандагон, машқ, қорҳои амалию лабораторӣ ва фаъолияти ҷудии хонандагонро дохил менамоянд. Қори мустакилонан хонандагон торафт дар қори азхудкунии донишҳо нақши бештар пайдо карда истодааст. Ташкили қори мустакилона осон нест, зеро он ба азхудкунии донишҳо аз тарафи хонандагон вобаста буда, қори майнаи сари ӯро талаб мекунад. Хонанда худаш андеша роилад ҳам, тафаккури ӯ ба фаъолияти муаллим робита дорад. Агар хонанда фикр накунад, тақлидқор, нусхабардори муаллим шуда монад, қори мустакилонро нағз ёд намегирад ва донишҳои навро худаш андӯхта намегавонад.

Фаъолияти донишгириро қори мустакилона меноманд, ки нақшаҳои тафаккур, қорҳои фикрию амалии хонанда, ҳаракатҳоро худаш интихоб мекунад.

Хонандагон мустақилона машқхоро иҷро намуда, коидаҳо аз бар мекунад, матнҳои китобро меҳонанд, нақл карда, иншо менависанд ва ғайраҳо. Муаллим маслиҳатгӯю назоратгари онҳост.

Агар кори амалии мустақилонаи хонандагон дар мадди назари муаллим наистад, онҳо омӯзиши дуруст, аз сарчашмаҳои мавҷуда гирифтани донишҳои иловагиро одат намекунад.

Ҳама гуна кори мустақилона талаб мекунад, ки вазифаи худро хонандагон фаҳманд, нишондодҳои иҷрои кори мустақилонаро донанд. Ба кори мустақилона роҳбарӣ бояд бошад, ҳуди хонандагон қорро таҳлил намоянд ва қор санчида, бурду бохтхоро ошқор намуда, натиҷа бо хонандагон муҳокима карда шавад.

Қорҳои мустақилона ҳатгӣ ва даҳонӣ, назариявӣ ва амалӣ, репродуктивӣ ва эҷодӣ мешаванд. Қори мустақилона дар синфҳои ибтидоӣ эътибори қиддӣ меҳаҳад, чунки хонандагони хурдсол ҳарчанд муаллимони кӯшиш қунанд ҳам, пайдарпаии амалҳо, тарзи истифодаи асбобҳои қориро наредонанд ва маҳорату маллақашон вуҷат наёфтааст.

Як шакли диғари азҳудқунии донишҳо машқ мебошад. Шоир Бадрӣдин Ҳилолӣ гуфтааст:

*Машқу таълим ҳарду мебошад,
В-ар яке нест, ҳат нақӯ н-ояд.*

Машқҳо аз ҳамаи фанҳо дар давоми таҳсили мактабӣ истифода мешавад. Машқҳо имқоният медиҳанд, ки маводи назариявӣ дастраси хонандагон гардад, бо ёрии онҳо мустаҳкам карда шавад. Агар маводи нав бо машқ азҳуд карда шавад, ҳаргиз аз хотир фаромӯш нахоҳад гашт.

Машқу қори мустақилона қобилияти қорӣ, диққат, қори қонишро равнақ мебахшад. Умуман дар мактабҳо ва ҳусусан дар синфҳои ибтидоӣ ҳар рӯз ва ҳар дарс машқ ҳаст. Ин беҳуда нест. Шоғирдон қорқунон донишашонро равнақ медиҳанд.

Гузариқидани машқҳо бо мақсади омодақозии хонандагон ба қабули донишҳо, машқҳои вобаста ба омӯзиши мавзӯи нав, машқҳои мустаҳқамқунию тақор ва машқҳои санқиши донишҳо ба ҳуқми анъана даромадааст.

Чанд талабҳои дидактиқиро доир ба методи машқ таъқид меқозем, ки ба инобат гирифтани онҳо пешрафти таълимро таъмин меқунанд:

1. Шартӣ иҷрои машқ дуруст бошад ва талабагон онро бифаҳманд.

2. Машқҳо аз ҷиҳати шаклу мазмун ҳархела бошанд.

3. Машқҳо аз рӯи низом ва пайдарпай гузаронида шаванд.

4. Машқҳо торафт душвортар шуда раванд.

5. Мазмуни машқҳо ба раванди таълимию тарбиявӣ мадад расонад.

Корҳои амалӣ ва лабораторӣ ёрӣ медиҳад, ки донишҳои назариявӣ ба амалия алоқаманд бошад. Ҳадаф аз ташкили ин корҳо ба амал татбиқ кардани донишҳои ҳосилшуда аст. Корҳои амалии синфҳои ибтидоӣ дар дарсҳои меҳнату расм, табиатшиносӣ ва замини мактаб ва дар синфҳои болоӣ дар синф, устохонаҳо, дар замини назди мактаб, дар лабораторияҳо гузаронида мешаванд. Бо сифати хуб ё бад иҷро шудани кори амалӣ ба шарҳу эзоҳи муаллим ва шароити қору мавҷудияти масолеҳҳо вобастагӣ дорад.

Ҷаъолияти эҷодии хонандагон ҳамон вақт ба дараҷаи зарурӣ нест, ки хонандагон донишҳои амиқ дошта бошанд, корҳоро ба тарзи нав, бо рафтори эҷодӣ сомон бахшанд. Тарбияи ҷуниб рафтор вазифаи муҳими мактаб маҳсуб мешавад. Корҳои эҷодии хонандагон аз ҳар фан гуногун мешавад ва фанни таълимӣ онҳоро муайян менамояд. Нақли хаттӣ, иншо, тартиб додани нақша, ба саволҳо навиштани ҷавоб, тартиб додани мисолу масъалаҳо, сохтани лоиҳаву кашидани суратҳо ва ғайраҳоро ҳамчун намуни корҳои эҷодӣ ном бурдан мумкин аст.

§34. Услубҳои таълими проблемавӣ ва барномавӣ

Зарурияти дарёфти услубҳои нав. Масъалаи такмили услубҳои таълим, ки самаранокии кори мактаб ба он зич алоқаманд аст, доимо дар маркази диққати муаллимону олимони қарор дорад ва дорад. Ҳоло ягон услуб ё гуруҳи услубҳоро нисбати дигарҳояшон афзалиятнок ҳисобидан норавост, чунки онҳо фақат дар алоқамандӣ, дар шароити муайян самар оварда метавонанд. Ёншубар ҳамин омӯзиши ҳаматарафаи услубҳо давом дорад. Ва шарту шароитҳои истифодаи онҳоро тасдиқ накарда чун услуби бехтарин тавсия додан мумкин нест. Ҳамон услуб хуб аст, ки корҳои он натиҷаи дилхоҳ биёрад, яъне ба инкишофи кори муассисона ва фаъолиятнокии баланди хонандагон ноил гардонад. Маҳз ҳамин далел роҳи такмили минбаъдаи услубҳои таълимро мунашар менамояд.

Бо истифодаи услубҳои самарабахш муаллим симои худро нишон медиҳад. Агар вай ҷаҳонбинии илмӣ дошта бошад, аз ҷиҳати психологию педагогӣ, тайёрии махсуси услубиро гузашта бошад, услубҳоро мохирона истифода мебарду афзалияги услубро исбот менамояд ва агар тайёрии муаллим суст бошад, тарафҳои манфии услуб падида мегардад. Аз ин ҷост, ки бешаку шубҳа, баланд шудани самаранокии услуби таълим тайёрии муаллимиро тақозо дорад. Тазаққур бояд дод, ки муаллими эҷодкор бо истифодаи услубҳо на фақат фаъолиятнокии эҷодии хонандагон, балки дараҷаи маълумотнокӣ, маданиятнокии ва тайёрии касбии худро зоҳир месозад.

Таълими проблемавӣ (муаммогӣ). Асри XXI асри пешрафти беназири таълим хоҳад шуд. Ба фаъолияти фикрии хонандагон беш аз пеш эътибор меафзояд, ки тақозои замон аст. Фақат фаъолиятнокии кори фикрии хонандагон лозим аст, то ки донишхоро бо мувафаккият ҳазм кунанд.

Ҳамеша дар таълим проблема ё савол хонандаро ба ҳайрат меорад, онро фаҳмида наметавонад, ҷунки дар байни ҷизҳои меодонистагӣ ва намеодонистагӣ шиддат ба вуҷуд омада ӯро водор месозад, ки фикру андеша ронда, ҷавоби савол ё ҳалли проблемаро биебад. Ана ҳамин ҷиз асоси услуби нави таълимиро ташкил менамояд, ки онро таълими проблемавӣ меноманд. Масъалаи ҳалталабро проблема мегӯянд, ки бо калимаи тоҷикии муаммо ҳаммаъност. Услуби таълими проблемавӣ ташкили ҳаракату кӯшишҳои самарабахши хонандаро баҳри фаҳмидану ҳал кардани проблемаи хониш мефаҳмонад. Хусусияти муҳими таълими проблемавӣ ба вуҷуд овардани вазъияти проблемавӣ мебошад. Ин вазъият дар асоси далелҳои ҳаёти ва воқеаҳо ба вуҷуд оварда мешавад. Қайд кардан лозим аст, ки таълими проблемавӣ усулҳо ва қоидаҳои амалкунандаи таълимиро инкор намекунад, балки ба онҳо тақия намуда, дар раванди таълим фаъолони фикр кардани хонандагонро ҷорӣ менамояд. Фикркунии хонандагон дар ин ҳол оддӣ намешавад, балки эҷодӣ мешавад.

Маълум аст, ки мақсад аз тақмили раванди таълим ва услубҳо ба дараҷаи баланд бардоштани самаранокии раванд мебошад. Услуби таълими проблемавӣ ба кори муаллим чӣ навигарӣ ворид намуд? Пеш аз ҳама, муаллим набояд маводи таълимиро ба хонандагон нақл карда диҳад, хулосаҳои тайёрро баён намояд.

Лозим аст, ки фикри хонандагонро ба маводи хониш ҷалб кунад, то онҳо донишҳои гирифтаашонро бо чизҳои ва воқеаҳои мушоҳида кардаи худ муқоиса карда, дар асоси онҳо баровардани хулосаҳои умумиро ёд гиранд.

Олими соҳаи дидактика М.Н. Скаткин се хели таълими проблемавиро муайян кардааст:

1. Баёни проблемавии донишҳо. Дар рафти чунин баён муаллим ба хонандагон фақат ягон қонидаро гуфта намода, балки сухангӯён проблема мегузорад ва роҳи ҳалли онро нишон медиҳад.

2. Дар рафти баён ба ҷустуҷӯ ҷалб намудани хонандагон. Муаллим проблема мегузорад, ки маводи хонишро фаҳмонад, вале дар рафти баён саволҳои гузошта хонандагонро ба ҷустуҷӯ ҳамроҳ месозад ва онҳо мустақилона ба доништи гирифтани ягон масъала ноил мегарданд.

3. Услуби тадқиқоти таълим. Хонандагон проблемаи донишро фаҳмида, худашон нақшаи тахминии ҷустуҷӯро мекашанд, роҳҳои тадқиқии онро муҳокима мекунанд, мушоҳидаву таҷрибаҳои мегузаронанд, далелҳои менависанд, далелҳо ва таҷрибаашонро муқоисақунон хулосаҳои умумӣ мебароранд.

Барои ин се хел таълим омӯзиши проблемавӣ умумӣ бошад ҳам, лекин фарқият дар он аст, ки дар ҳар кадоме дараҷаи фаъолияти ҷустуҷӯи мустақилонаи хонандагон гуногун мебошад. Дар методи тадқиқоти мустақилияти хонандагон ба дараҷаи баландтар расида фаъолиятиашон ба амалҳои муҳаққиқон монанд мешавад. Дар асарҳои олимони М.И. Маҳмудов, И.Я. Лернер, М.Н. Скаткин ва дигарон хусусиятҳои ҷараёни фикркунии хонандагон ва ба вуҷуд овардани вазъияти проблемавӣ ҳаматарафа тадқиқ шудаанд, ки таълим ба таълими проблемавӣ ҳосанд.

Ба вуҷуд овардани вазъияти проблемавӣ аҳамияти калон дорад, зеро вай шавку завқи хонандаро ба фаъолияти фикрии бештар гардонда, хушзехнӣ, зиракӣ, мустақилият, ҳавасмандӣ ва рафтори ҷолибро ба хониш тарбия мекунад.

Вазъияти проблемавӣ чист? Вазъияти проблемавӣ ҳолати муайяни психикии хонандагон аст, ки дар натиҷаи додани савол ё супориш бо мақсади ёфтани ҷавоб ва иҷрои он ба вуҷуд меояд. Ин ҳолат хонандагонро маҷбур менамояд, ки барои доништани ҷавоби савол ё иҷрои қору супориш фикркунон донишҳои навро ҷустуҷӯ карда аз худ намоянд.

Дар синфҳои ибтидоӣ аз тарафи муаллимон вазъияти проблемавӣ бо тарзу усулҳои гуногун ба вуҷуд оварда мешавад.

Қор фармудани чистонҳо, сӯхбат оиди таърихи кашфиётҳои илмӣ, додани сулорӣҳои амалӣ хонандагонро ба ҳалли мустақилонаи проблема оварда мерасонад.

Азбаски ба муаллим хусусиятҳои фаъолияти хонандагон маълум аст, дар синф вазъияти сустҷӯи донишро ба вуҷуд оварда, ба он роҳбарӣ карда метавонад. Чунон ки дидем, дар бобати тақмили услубҳои таълим муаллимони пешқадам саҳми босазо мегузоранд. Таҷрибаи онҳоро омӯхтану дастраси дигарон намудан ба пешрафти минбаъдаи ҷараёни таълим тақдире хоҳад гашт.

Таълими барномавӣ услуби нисбатан навест, ки ба ташкили кори мустақилонаи хонандагон асос ёфтааст. Ин услуб барномасозиро оиди азхудкунии донишҳо дар назар дорад.

Таълими барномавӣ дар хонанда андешаронии мустақилонаро оғоз мекунонад ва аз рӯи намунаи дода шуда хонанда амалҳои пайдарҳамаи алоқамандро сомон бахшида, донишҳои навро аз худ мекунад. Дар синфҳои ибтидоӣ низ машқҳои корҳои амалии барномавиро метавон истифода кард, то шогирдон маводро мустақилона омӯзанд. Муаллимон талаботҳои назариявие, ки олимони Г.А. Илина, Н.Ф. Тализина, В.П. Беспалко ва дигарон дар бобати таълими барномавӣ муайян кардаанд, бояд чун сармашқи кори худ донанд. Дар синфҳои ибтидоӣ воситаҳои техникӣ ва компютерҳо, ки баҳри таълими барномавӣ хизмат мекунанд, инкишофи фаъолиятнокии маърифатӣ, бедор кардани шавқу завқ, зиракӣ, ёд додани иҷрои амалҳои пайдарпаи хониш лозиманд.

Таълими барномавӣ вазифа мегузорад, ки маводи хониш ба қисмҳо ҷудо карда шавад. Ҳар қисм бо роҳи тарзҳои ба нақша даровардашудан махсус азхуд кунонида мешавад. Ҷей тавре, ки қалами дуҷумро бе якуман неш гузоштан мумкин нест, қисми аввали маводро ҳамзонакарда талабагон ба қисми дигар намегузаранд.

Ду ҳели барномасозӣ дар таълими мазкур – мунтазам ва бисёрноҳа фарқ карда мешавад. Барномасозии мунтазам, ки осонтар мебошад, ду амал – дуруст ва нодурустро назди хонанда мегузорад ва ӯ бояд дурусташро ёбад. Қадам ё амали нодуруст боъ ба тақрорӣ амал бармегардонад, ки ин қадам, яъне амали тақрорӣ дуруст хоҳад шуд. Бо мисол мефаҳмонем. Муаллим мегурсад, ки ҳабини ҷадад якрақаме ё дурақаме аст. Хонанда ҷавоби нодуруст

медихад ва баъд мефаҳмад, ки баръакси ҷавобаш дуруст аст. Аз ҷу ҷавоб якеро интихоб мекунад, роҳи дигар нест.

Барномаи бисёршоха аз байни ҷавобҳои бисёр интихоби якеро пешниҳод мекунад. Ҷустуҷӯи ҷавоби дуруст аз байни чанд ҷавоб хонандаро водор менамояд, ки маводи хонишноро ҳамачониба аз худ кунад, онро гаштаю баргашта фикр карда барояд, бо мисол дурустии ҷавобашро исбот карда нишон диҳад.

Дар айни ҳол барои таълими барномавӣ китобҳои дарсӣ ва мағзиҳои махсус тайёру нашр карда шудаанд, ки ба ташкили кори мустақилона, донишгирии хонандагон ёрӣ медиҳанд. Масалан, маводи дидактикӣ аз забони модарӣ ва риёзиёт барои синфҳои I-IV аз ҷумлаи онҳост.

Таълими барномавии мошинӣ ва гайримошинӣ шуда метавонад. Дар ҷараёни таълими барномавӣ мошинҳои истифода мешаванд, ки дурустӣ ё подурустии ҷавобҳои ҳаттиро аниқ менамоянд. Хонандагон бо онҳо кор карда ҳелҳои гуногуни ҷавобҳоро мегардонанд ва мошинҳо ҷавоби дурустро меёбанд. Имкониёти мавҷударо дар мактабҳо ҳадалимкон истифода бояд бурд, чунки шинос кардани хонандагон бо дастгоҳу мошинҳо ба афзудани самаранокии таълим ва тарбия мусоидат менамояд.

Ҳамин тавр, муаллим бояд услубҳои таълимиро омӯзад, аз услубҳои нави таълим воқиф бошад, онҳоро дуруст кор фармуда тавонад. Хусусиятҳои фарқкунандаи онҳоро донанд, фаҳмида бошад, ки услубҳои таълим дар алоқамандӣ ғоида бурда мешавад, ягон услуб дар ҳамаи ҳолатҳо самарабахш шуда наметавонад.

Савол ва супоришҳо барои кори мустақилона

1. Усули таълим чист? Тарз ва воситаҳои таълим чӣ гуна вазифаҳо дорад?
2. Таълиби асосиро ба услубҳо баён кунед.
3. Гуруҳбандии услубҳо чиро ба назар мегирад?
4. Қадом гуруҳҳои услубҳо мебуданд?
5. Барои чӣ услубҳо дар якҷоягӣ истифода мешаванд?
6. Аҳамияти услуби проблемавӣ дар чист?
7. Хусусиятҳои таълими барномавиро фаҳмонед.
8. Вазияти проблемавӣ чӣ тавр ба вучуд оварда мешавад?

Б О Б И 10. ШАКЛҲОИ ТАШКИЛИ КОРИ ТАЪЛИМ

*Биёед, эй рафиқон, дарс хонем,
Ба бекорию подопй намонем.
Ба олам ҳар касе бекор гардад,
Ба чаши аҳли олам хор гардад.*

(С.Айнӣ)

§35. Маълумот дар боран шаклҳои ташкили кори таълим

Раванди таълим чун корҳои дигар шаклҳои иҷроӣ худро дорад. Дар замони қадим наврасон фаъолияти одамони калонсолро дида, тақлидкунон тарзи зиндагиро ёд мегирифтанд. Бо ҳамин гуё кӯдакон ба ҳаёт тайёр мегаштанд. Мураккабшавии меҳнат ва донишҳо ба он оварда расонд, ки таълим ва шаклҳои кори таълим пайдо шуданд. Дар Чин, Миср, Юнони Қадим дар мактабҳо шакли гурӯҳии таълим чорӣ шуда буд. Аввалҳо шакли фардии таълим вучуд дошт, ки як нафар усто ё муаллим як шогирдро таълим меод. Бо ин роҳ одамони саводноки бисёр тайёр кардан душвор буд, бинобар ҳамин шакли гурӯҳии таълимро ба вучуд оварданд.

Дар хусуси зарурияти аҳамияти таълими гурӯҳӣ ё дастҷамъии талабагон аз мутафаккирони бузург Абӯали ибни Сино бештар аз ҳазор сол муқаддам таъкид намудааст. Таълими гурӯҳӣ ба ҷамъият имконияти калони тайёр намудани саводноқҳои сершуморро дод. Гурӯҳҳо дар аввал бачагони синну соли инкишофи фикриашон гуногунро муттаҳид месохтанд. Дар гурӯҳҳо бачагон мустақилона донишхоро бо тарзи такрору азёдкунӣ азхуд мекарданд. Бо мурури замон шаклҳои нави кори таълим пайдо шуда, қисме кӯҳна шуда аз байн рафтааст.

Ҳоло дар мактабҳо шаклҳои ҳархелан ташкили таълим мавҷуданд. Дарс, экскурсия (саёҳат), машғулиятҳои амалӣ ва лабораторӣ, лексия ва семинар, таҷрибаомӯзии амалӣ ва педагогӣ, кори хонагии хонандагон ва ғайраҳо аз шаклҳои маъмули кори таълим мебошанд.

Дарс чӣ тавр пайдо шуд? Дар ибтидои асри XVII Я.А. Коменский дар китоби машҳури худ «Дидактикаи бузург» низоми синфӣ дарсро аз ҷиҳати назариявӣ асоснок кард ва мувофиқи мақсад будану зарурият доштани шакли гурӯҳии

гузаронидани машгулиятҳои таълимиро нишон дод. Мувофиқи низоми синфӣ дарс машгулиятҳо дар вақти муайян оғоз меёбанд, давомнокии муайян доранд, байни машгулиятҳо танаффусҳо мешаванд, гурӯҳ бачагони синну соли якхела ва миқдори муайяни онҳоро фаро мегирад, суръати якхелаи омӯзиши мавод ҷорӣ мешавад, машгулиятҳо бо шакли муайяни ташкилӣ мегузараду диққати бачагонро шарҳу эзоҳи муаллим ҷалб менамояд, ба хонандагон дар рафти нақл ё баъди он саволҳо дода, азхудкунии мазмун зери назорат қарор мегирад. Ҳамин шакли таълими гурӯҳиро низоми синфӣ дарс номидаанд, ки торафт паҳн шудан гирифт, сайқал ёфт ва то замони мо расида мукамал гашт.

Аломатҳои ба низоми синфӣ дарс хос, ки Я.А.Коменский қайд карда буд, то ҳол такмил дода мешавад ва истифодаю риоя мегардад.

Барои соли таҳсил ва ҳар рӯз вақт ҷудо карда шудааст. Медонанд, ки соли таҳсил қай сар шуда, ба қадом ҷорякҳо тақсим мешавад ва қай ба охир мерасад, ба машгулиятҳои ҳаррӯза чанд соат дода шудаасту ҳар дарс 45 дақиқа давом мекунад. Маълум аст, ки ба дарсҳои фанни таълими ҷудоғона дар як ҳафта, ҷоряк ва соли таҳсил ҷӣ қадар вақт бояд равад.

Гурӯҳро, ки аз хонандагони синну соли якхела таркиб ёфтааст, синф мегӯянд. Синф дар давоми солҳои таҳсил нигоҳдорӣ мешавад. Аз ҳамин ду қалима – синфу вақт иборати низоми синфӣ дарс ба вуҷуд оварда шуда буд.

Кори хонишно муаллим пеш мебарад, ӯ донишҳо медиҳад, ба ҷараёни азхудкунии хонандагон роҳбарӣ мекунад, кори онҳоро месанҷад ва назорат менамояд.

Дар солҳои 20-30 асри гузашта дар таълим услубҳои буданд, ки нақши муаллимро паст карда, ӯро ба шахси супоришдеҳ ва масъулатгӯӣ мубаддал намуданд. Услуби «Далтон -план», ки дар шаҳри Далтони ИМА ба вуҷуд омада буд, таълими фардии лабораториро тавсия меод. Мувофиқи ин услуб қӯдакон дар лаборатория супориши муаллимро иҷро мекарданд.

Дар мактабҳои шӯравӣ низ услуби «Далтон-план» бо номи услуби бригадӣ – лабораторӣ ҷорӣ буд, ки гурӯҳи 5-6 нафараи хонандагон бо сардории бригадир маводро гирифта аз худ мекарданд. Сардор-бригадир супоришҳои муаллимро байни дигарон тақсим карда, аз иҷрои онҳо ба муаллим ҳисобот меод.

Услуби дигаре, ки он солҳо пайдо шудааст, услуби лоиҳа ном дошт. Дар атрофи як лоиҳа, масалан сохтани мургҳона, хонандагон масолеҳи бинокорӣ, миқдори мурғу тухмҳоро ҳисоб карда худашон донишҳои канда-канда ҳосил менамуданд. Услубҳои номбурда ба хонандагон донишҳои мустаҳкам намероданд ва ташкили дарсро ҳамчун шакли асосии таълим эътироф накарда, зидди ҷорӣ кардани низоми синфӣ дарс кор мебуданд.

Хушбахтона, дере нагузашта дарс дар таълимгоҳҳо шакли асосии ташкили кори таълим гардид ва ба шарофати чанд афзалиятҳои ҳоло мавҷеи он хеле устувор аст. Кадом афзалиятҳо ба дарс мансубанд? Афзалиятҳои зерини дарсро муаллимон медонанд:

- танҳо дар дарсҳо мазмуни маълумотро аз ҷанҳои таълимӣ пайдарҳам ва низоми муайян пешкаш кардан мумкин аст;

дар дарс кори як ё якчанд нафар хонанда ва аҳли синфро ба роҳ мондан имконпазир аст;

- вобаста ба дарс ва мавзӯи он корҳои гуногуни берун аз синф ва берун аз мактабро ташкил карда метавонанд;

- дарс кори мактаб, муаллимону хонандагон ва кормандонро ба тартиб мебарорад. Ҳама аз рӯи чадвали дарсҳои мактаб кор мебаранд.

Афзалиятҳои зикргардида ба дарс сохтору пайдарпаии мушаххас бахшид. То оғози нақши мазмуни нав муаллим бо ёрии пурсиш маълум менамояд, ки хонандагон ба азҳудкунии мавзӯи нав то кадом дараҷа омодаанд, чӣ гуна донишҳо доранд. Омӯзиш дар дарс ба назардошти хусусиятҳои хонандагони гурӯҳ-синф ба роҳ монда мешавад. Муаллим маводро ба аҳли синф шарҳ дода мефаҳмонад, вале ҳар хонанда мувофиқи қобилият онро аз худ менамояд. Бо ёрии саволу ҷавоб донишҳо санҷида, дар рафти дарс мавод тақрору мустаҳкам ҳам карда мешавад.

Калимаи дарс лафзи арабист, тавассути се ҳарфи ҳамсадо (дол, ре, син) навишта мешавад. Ҳарфи (дол) дарс, (ре) – риёзат кашидан, (син) – сиёсат (ҳукм рондан) – ро ифода мекунад. Ба ин тарик дар маҷмӯъ калимаи дарс инсонро ба дарс хондан, сабақ омӯختан ҳидоят мекунад. Дар ин хусус изҳор менамоем, ки тарзи дигари шарҳи калима дар байни омӯзгорон волеҳӯрад: (дол) доимо, (ре) ранҷ бурдан, (син) саъю кӯшиш карданро дар роҳи омӯзиш мефаҳмонад. Чунон ки дида мешавад, бо андаке фарқи таҳрири нуктаи назар як маъноро ифода кардаанд.

Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон дарс дар мактабҳои кишвар ҳамчун шакли асосии кори таълиму тарбия қабул карда шудааст. Ислоҳоти авраи нави мактабу маориф, ки дар оғози асри навин шурӯъ гаршид, вазифа мегузарад, ки сифати таълим ва тарбия дар ҳамаи намуди мактабҳо минбаъд ҳам баланд бардошта, омодаسازی насли наврас ба ҳаёт ва меҳнат бештар карда шавад.

§36. Талабҳо ба дарси муосир

Олимон дарсро мӯъҷизаву санъат номидаанд, чунки кӯдаки хурдсол дар натиҷаи азхудкунии маводи дарсҳо дар давоми солҳои таҳсил ба камол мерасад ва комили дигаргун шуда шахсияташ ташаккул меёбад. Ин аст қувваи мӯъҷизаовари дарсҳо, ки дар ҷараёни онҳо фаъолияти муаллиму хонанда нақши муҳим мебозад. Аз баланд шудани сифату самараҳои дарс мактабу муаллим, аҳли ҷомса манфиат мебинанд. Маҳз аз ҳамин сабаб аст, ки ҷомеа ва аҳли маориф ба дарс чун шакли асосии ташкили кори таълим талаботи худро пешниҳод мекунанд, ки чанд қисме аз онҳоро дар зер меорем:

1. Дарс ба иҷрои вазифаҳои таълим – маълумотдиҳӣ, инкишофдиҳӣ ва тарбиядиҳии хонандагон хизмат мекунад. Дониши хонандаро ҳар дарс бойтар намуда, нерӯи фикрӣ ва қобилияташро инкишоф медиҳад, ҷаҳонбинӣ, ҳислатҳои ахлоқӣ, зебо парастӣ, ӯҳдаи шахсият, муносибаташро ба меҳнат ташаккул медиҳад.

2. Ҳар дарс соҳти худ – оғози муайян, гузориши максиму вазифаҳои дарс, шарҳу ӯҳдаи мавод, мустаҳкамкунӣ (тақрор), ҷодани вазифаи хонагиро дорад, ки ҳама алоқамандона ва паси ҳамдигар гузоранда мешаванд.

3. Дарс ба талабҳои усулҳои илмӣ, дастрасӣ, муназзамӣ ҷавобгӯ бошад, ба хонандагон донишҳои мустаҳкамму шуурона диҳад, маҳорату малакаҳои корро пайдо кунанд.

4. Мазмуни дарс ба барномаи таълим мувофиқат наояд ва мақсаи муайяне дар байни дарсҳои дигар дошта бошад. Муаллим бояд, ки шоғирдонаш чӣҳоро аз дарсҳои гузашта дар хотир борад, пас аз дарси имрӯза чиро меомӯзанд ва ба омӯзиши минбаъда онҳоро омода созад.

5. Ҳисси тайёри ва гузаронидани дарс муаллим дастовардҳои нави педагогиро раванӣ, услубиро дар кори таълиму тарбия пешниҳод барад.

6. Мазмуни дарс бо ҳаёт, бо амалияи кори ҳаррӯза, таҷриба ва бо маводи гузашта алоқаманд карда шавад.

7. Вақти тайёрӣ ба дарс ҳолати моддии мактаб – вучуд доштани таҷҳизот, воситаҳои техникӣ, шароити табиӣ маҳал ва дигарҳо бояд ба инobat гирифта шавад.

Дарс ва сифати он ба тайёрии муаллим вобастагӣ дорад. Муаллими соҳибтаҷриба ҳам ҳуқуқ надорад, ки ба дарс бе нақша, бе тайёрии пухта дарояд. Таҷриба нишон медиҳад, ки чанде аз муаллимони ҷавон бештар масъулият ҳис накарда, ба дарсҳо бе тайёрии кифоягӣ ҳозир мешаванд ва ба даст даровадани натиҷаҳои хуб муяссарашон намегардад.

Гузaronидани дарсҳо дар синфҳои ибтидоӣ бе ташаббускорӣ, муносибати эҷодӣ ва ҷўяндагию навоарӣ даст намедиҳад. Барои хонандагони хурдсол дарс шавқовар набошад, зуд монда шуда хоҳиши азхудкунии маводи дарс коста мегардад. Якхела ва қолабӣ будани дарсҳо низ сабаби бад дар хотир мондапи допишхо ва азхудкунии мазмуни мавзў аз тарафи хонандагон шуда метавонад. Кори хониш ба хонандагони хурдсол басо вазнин аст. Агар муаллим хангоми баёни мавзў онро ҳаяҷонбахшу ҷолиб дастрасашон гардонад, онҳо бо шодию ҳаловати махсус донишхоро ҳазм менамоянд.

Барои муаллим аниқ кардан муҳим аст, ки кадоме аз шогирдон мавдро дуруст нафаҳмидааст. Баъзан муаллими хонандагони хурдсол ба ҷихоро аз худ карда натавонистан, ҷиҳо барояшон шавқовар нестанд, дуруст нафаҳмад ё ба ин масъала эътибор надихад, бачагон дарсҳои минбаъдаро азхуд намекунанд, бештар душворӣ мекашанд. Душвориҳои хониш боиси дар синф пайдо шудани сустхону танбалҳо ҳам мешавад. Ҷораҳои зарурӣ бояд андешанд, ҷуни ҳодисаҳо рух нахоҳад дод. «Дарс агар мушкил бувад, танбалро хоб оварад» мегўянд, ки гўё гўшрасе ба муаллимон мебошад. Бинобар ин бояд донист, ки кадом шогирд ба кўмаки муаллим эҳтиҷ дорад ва сари вақт ба ӯ ёрӣ расонад.

Дар синфҳои болоӣ хонанда бо саъю кўшиши шахсӣ метавонад камбудихояшро ислоҳ кунад, вале инхоро аз хурдсолон ҷашм доштан ҳатост.

Ғайр аз ин, мазмуни маълумоти мактаби ибтидоӣ дар дарс ҳамон вақт ба хонандагон дастрасу осонтар мешавад, ки муаллимон хусусиятҳои умумӣ ва фардии фаъолияти фикрии онхоро хуб бифаҳмад.

Дарс интизоми хонандагонро талаб мекунад. Мактаби беинтизомро ба осиеби беоб монанд карда буд Я.А. Коменский. Ба интизомнок будани хонандагон дар дарс баёни хаяҷоновари муаллим аҳамияти махсусан калон дорад. Аз ин лиҳоз ҳанӯз дар синфи якум бачагонро ба интизомнокӣ одат кунондан лозим аст. Муаллимонро зарур аст, ки роҳҳои дар дарс идора кардани хонандагонро мунтазам ҷустуҷӯӣ кунанд ва омӯзанд. Агар ӯ талаботро дуруст гузорад, назорати оқилона баранд, хочат ба пӯписаву таҳдид нахоҳад монд. Муаллими хушмуомила дар синф обрӯӣ пайдо мекунад, супоришу талаботаш аз тарафи хонандагон ба ҷо оварда мешавад. Муаллими носазогӯӣ хусусан дар синфҳои ибтидоӣ дар ҷорӣ кардани интизом ба душвориҳо рӯ ба рӯ мешавад, ҷунки хонандагони хурдсол бештар ба меҳрубониву ғамхорӣ, сухани неку мулоим ниёзманд мебошанд.

Муаллими хонандагони хурдсол бо рафтору гуфтори худ на танҳо одоби шарқиенаи тоҷиконро дар бобати ҳурмати падару модарон, салом додан ба калонсолон, эҳтиёткунон бўсида ба ҷашм молидани нон, азиз донишҷӯи муқаддасоти Тоҷикистони соҳибистиклолро меомӯзонад, балки то ҳадди имкон ҳифз кардани ривочу раванқ додани ҷунин ҳиссиётро дар назар дорад.

§37. Хелҳои дарс

Дарсҳои муаллимон басо гуногун ва рангинанд. Ҳар муаллим дарсҳои фанни таълимро ҳар хел мегузаронад. Дар бобати муайян кардани хелҳои дарс байни муаллимону олимони ақидаҳо бисёранд ва масъалаи дарс хели баҳснок мебошад. Қатъӣ назар аз рангорангӣ дарсҳо хусусиятҳои хос доранд. Онҳо инчунин бо мақсаду вазифаҳо ва мазмуни худ аз ҳамдигар фарқ мекунанд. Бо баробари ин дарсҳо хусусиятҳои умумӣ низ доранд. Дар ҳар дарс додани донишҳои нав, мустаҳкамкунӣ, такрору санҷишу назорати донишҳо, супоридани вазифаи хонагӣ ва ҳуљосабарорию ҷамъбасти дарида мешавад. Ҳамаи инҳоро аз рӯи мақсаду вазифаҳо ва хусусиятҳои хосашон ба хелҳо ҷудо кардан мумкин аст. Хелҳои маъмули дарсҳо инҳоянд:

1. Дарси омехта, ки дар он мазмӯи корҳо – шарҳу эзоҳдиҳӣ, мустаҳкамкунӣ, санҷишу ҷамъбасти, супоридиҳӣ ва дигарҳо гузаронида мешавад.

2. Дарси додани донишҳои нав, ки дар он мавқеи асосиро омӯзиши мавзӯи нав ишғол менамояд.

4. Дарси мустаҳкамкунии донишҳо, ташаккули маҳорату талабаҳо, ки дар он диққати асосӣ ба кори амалӣ, аксаран ба иҷрои машқҳо равона карда мешавад.

5. Дарси такрор, ки дар он донишҳои хонандагон доир ба ягон мавзӯ ё фасл ба низоми муайян оварда хоҳад шуд.

6. Дарси санчиши донишҳо, ки дар он хонандагон корҳои амалӣ, ҳагӣ ва даҳониرو иҷро мекунанд.

Дидактика боз чандин ҳелҳои дарсро муайян кардааст, ки аз дарсҳои анъанавӣ бо тарзи ташкилу гузарониданишон фарқ мекунанд. Дарси кори амалӣ дар устохона ва китъаи замини назди мактабӣ аз ҷумлаи ҷунин дарсҳост. Дарс - экскурсия, ки шакли махсуси кори таълим аст, хонандагонро бо ёрии мушоҳида бо олами атроф, ҳодисаҳои табиат ва кори истеҳсолот ошно месозад.

Ҳар хели дарс, ки дар боло зикрашон рафт, сохтори махсуси хешро дорад. Бояд фаромӯш накард, ки сохтори дарс бо хели дарс алоқаманд аст. Аввал хели дарсро мувофиқи мақсади дарс муайян карда, баъд ба хотир меоранд, ки ҳамон хели дарс қадом лаҳзаҳоро дар бар мегирифт. Хангоме, ки сохтори дарс мегӯянд, пай дар пай гузаронидани қисмҳо, лаҳзаҳои дарсро мефаҳманд, ки баҳри иҷрои вазифаҳои таълим заруранд.

Барои он ки тасаввуротамон оид ба сохтори дарс пурра бошад, лаҳзаҳо ё қисмҳои дарс ва вазифаҳои онҳоро як-як дида мебароем.

Лаҳзаи ташкили дарс 2-4 дақиқа дар оғози дарс мегузарад. Аз ташкили он муваффақиятҳои минбаъдаи дарс вобаста аст. Агар талабаҳо дар ин лаҳза ба кори хонандагон дуруст гузошта шаванд, дар давоми дарс онҳо супоришҳоро ба иҷро мерасонанд. Талабагон бояд эҳсос кунанд, ки талаботи муаллим қатъист. Дар ин лаҳза чӣ гуна ба синф ворид шудани муаллим, қадамҳои боварибахши ӯ, оҳанги сухан, тарзи рафтор, кушодарӯӣ ва меҳрубониани аҳамияти махсус пайдо мекунад. Хонандагон хомӯшу ором ҳис кунанд, ки гӯё муаллим ба онҳо нигарон истодааст. Муаллим мебинад, ки оё ҳама ба дарс тайёранд, дафтари китобу қалам ва дигар чизҳои заруриро ба дарс овардаанд. Ин кори муаллим хонандагонро интизомнок мекунад. Муаллими ҷавон доир ба гузаронидани лаҳзаи аввали дарс машқҳо бояд кунад.

Содирати **вазифаи хонагӣ** қисми дуюми дарс аст, ки муаллим аз ҳуҷраи дарс санчида, хонандагонро ба қабули фаҳмиши донишҳои

нав омода месозад. Муаллим ба он эътибор медиҳад, ки шогирдон конадаҳо, масъалаҳои асосиро сарфаҳм рафтаанд ё не. Киро ва зифаро иҷро кардаанд ва барои ҷӣ ба хатогиҳо роҳ додаанд. Хусусиятҳои фаъолиятҳои талабагонро ба назар гирифта, муаллим барои ислоҳи нуқсонҳо чораҳо меандешад. Супориши вазифаи хонагӣ иҷро нашуда бошад, муаллим бо ёрии саволҳои донишҳои хонандагонро аз мавзӯҳои гузашта барқарор намуда, бо донишҳои нав алоқаманд мегардонад.

Гузориши мақсад ва вазифаҳои дарс имкон медиҳад, ки муаллиму хонандагон корҳоро муайян, муназзам ва паси ҳамдигар дар дарс сомон бахшанд. Ҳар лаҳзаи дарс ба иҷрои вазифаҳои маълумотдиҳӣ, инкишофдиҳӣ ва тарбиядиҳӣ нигаронида мешавад. Ҳар лаҳзаи дарс вақти тӯлониро нагирад ҳам, фаъолияти хониши мактабииро ба сӯи мақсад равона мекунад. Масалан, шеъри шоире ё ҳикояи пурмазмунӣ адиберо дар даре таълим диҳем, зарур аст, ки зебогии забони дариамон, ибораҳо ва зарбулмасалу мақолҳои пурмазмунӣ шарҳ дода ҳисси ифтихорашонро аз забон бештар намоем.

Шарҳдиҳии мавзӯи нав аз тарафи муаллим қисми муҳими дарс мебошад. Нақли муаллим дастрас мегардад, агар ба донишҳои нештараи хонандагон таъя кунад, мисолу далелҳо боварибахшу ӯқтимоднок ва сухани муаллим равшану возеҳ бошад. Вай ба ахли синф рӯй оварда, диққаташонро ҷалб карда тавонад, то ки ҳама тамоми ҳасти гӯш шуда нақро шунаванд.

Мустаҳкамкунӣ пас аз баёни мавзӯи дарс мегузарад. Муаллим машқҳо, корҳои мустақилона, супоришҳо ва саволҳои махсус дода, як қисми дарсро ба иҷрои онҳо мебахшад. Барои мустаҳкамкунӣ дарсҳои алоҳида ҳам ҷудо карда мешавад. Муаллим ҳангоми мустаҳкамкунӣ натиҷаи фаъолияти худро месанҷад, таҳлил мекунад ва муайян менамояд, ки шогирдон аз баёнаш мавзӯро то кадом дараҷа фаҳмиданд. Баъд кори ояндаро бо назардошти ҳамин таҳлил ба роҳ мемонад.

Такрор барои ба низом даровардани донишҳо, ҳулосабарориҳо, таълиқҳои маҳорату малакаҳо лозим аст. Мавзӯ, фасл ё фанни таълимиро такрор қунонидан вочиб мебошад. Муаллим ҳангоми дарс меқӯшад, ки масъалаи асосӣ дар хотири хонандагон нигоҳдорӣ шавад. Барои ин вай машқҳо ва саволҳои махсус мураттаб месозад.

Чамъбасти дарс як қисми дарс буда, 2-3 дақиқаро аз дарс мегирад. Муаллим дар ин муддат мазмуни асосии мавзӯи дарсро хеле кӯтоҳ аз нав мегӯяд. Камбудихои баъзеи хонандагон, бурдҳои фаъолонро дар дарс қайд карда мегузарад.

Супориши вазифаи хонагӣ қисми хотимавии дарс мебошад. Муаллим вазифа месупорад ва роҳҳои иҷрояшро мефаҳмонад. Муаллимони синфҳои ибтидоиро лозим меояд, ки ҳар хонандааш вазифаро ба рӯзнома нависад, вагарна мумкин вазифа иҷро нашуда монад, чунки дар дақиқаҳои охири дарс фикри хонандагон ба танаффусу бозӣ банд мешаваду беҳабар мемонанд, ки чӣ вазифа супорида шуду онро чӣ тавр бояд иҷро намуд. Аз ҳамин сабаб пеш аз занги баромад вазифаро дода, роҳҳои иҷрояшро аниқу мухтасар фаҳмонидан даркор аст. Муаллимони соҳибтаҷриба агар вақт расад, ҳатто аз бачагон мепурсанд, ки ба вазифаи хонагӣ чӣ дода шуда ва чӣ қор кардан даркор аст.

§38. Намунаҳои сохтори дарсҳо

Ҳама гуна дарсҳо аз қисмҳо ва лаҳзаҳои иборатанд, ки дар боло тавзеҳ додем. Вобаста ба хели дарс мавқеи лаҳзаҳо дар дарс тағйир меёбад. Дар яке аз дарсҳо лаҳзаҳои асосию муҳим додани донишҳои нав бошад, дар дуоимӣ лаҳзаҳои мустаҳкамкунӣ ё санчиши донишҳои асосӣ шуда метавонад ва лаҳзаҳои дигар ёрирасони лаҳзаҳои асосӣ мешавад. Аз ин рӯ, чунин ҳулоса мебарояд, ки ҳар дарс хусусиятҳои дораду сохторашро хели дарс муайян месозад.

Сохтори ҳелҳои дарсро ба тариқи намуна меорем.

а) Сохтори дарси омехта

1. Лаҳзаҳои ташкилии дарс
2. Супориши вазифаи хонагӣ
3. Гузориши мақсаду вазифаҳои дарс
4. Баёни мавзӯи нав
5. Мустаҳкамкунӣ
6. Чамъбасти дарс ва супориши вазифаи хонагӣ

Дарси омехта хели басо серистифодаи дарсҳост. Ҳам дар синфҳои ибтидоӣ ва ҳам дар синфҳои болоӣ муаллимон онро қорбас мекунанд. Гарчанде сохтори дарси омехта бо дарси додани донишҳои нав монанд аст, вале дар дарси омехта ба додани донишҳои нав эътибори қалон дода мешавад ҳам, дар он лаҳзаҳои дигари дарсҳо низ нақши муҳим мебозад.

б) Сохтори дарси додани донишҳои нав

1. Лаҳзаи ташкили дарс
2. Гузориши мақсаду вазифаҳои дарс
3. Алокаманд намудани мавзӯи нав ба мавзӯи гузашта (пас аз санҷиши вазифаи хонагӣ)
4. Баёни мавзӯи нав
5. Чамъбасти дарс ва супоридани вазифаи хонагӣ.

Дар ин дарс қисми асосӣ баёни мавзӯи нав аст, лекин бе истифодаи лаҳзаҳои дигар мақсади дарс ҷомаи амал намерӯшад. Вақти санҷиши вазифаи хонагӣ қоидаҳо, таърифҳо, далелҳои дарси гузашта такрор карда, талабагон ба қабули донишҳои нав бо ҳамин роҳ омода мешаванд.

Лаҳзаи мустаҳкамкунӣ дар дарси додани донишҳои нав ҷун қисми ёрирасон падидор мегардад. Бо ёрии он муаллим маълум мекунад, ки донишҳои навро шогирдон то кадом дараҷа аз худ карданд ва фаҳмиданд. Ҳарчанд, ки муаллим саволу ҷавоб, машқу кори мустақилонаи доир ба донишҳои нав мегузаронад, мустаҳкамкуниро ҷун лаҳзаи алоҳидаи дарс ҷудо намекунад.

Ҳини чамъбасти дарс муаллим дар хусуси ҷиҳатҳои мусбат ва манфии фаъолияти хонандагон дар тӯли дарс сухан ронда, вазифаи хонагиро шарҳ медиҳад.

в) Сохтори дарси мустаҳкамкунӣ

1. Лаҳзаи ташкили дарс
2. Гузориши мақсаду вазифаҳои дарс
3. Мустаҳкамкунӣ
4. Чамъбасти дарс ва додани супориши хонагӣ

Муаллим қисми аввали дарсро гузаронда, вазифаҳоро пеш мегузорад. Санҷиши вазифаи хонагӣ бо мустаҳкамкунӣ дар як вақт гузаронида мешавад. Қисми асосӣ дар дарс ба иҷрои ягон амал, ҳалли масъала, ба вуҷуд овардани истифодаи вазъи проблемавӣ, саволу ҷавобҳо, иҷрои машқҳо ё кори мустақилона бахшида хоҳад шуд, ки онҳо мувофиқи синну сол ва дониши хонандагон пешаки интихоб гаштаанд, яъне иҷрояшон на душворанду на осон.

Вақти чамъбасти дарс ба муаллим зарур аст, ки хонандагони фаъолиятноку қобилияти баланди кори зоҳир кардари қайд намояд. Дарси мустаҳкамкунӣ барои хонандагони хурдсол, ки иҷрои кори мустақилонаро одат карда истодаанд, аҳамияти махсусан калон дорад.

г) Сохтори дарси такрор

1. Лаҳзаи ташкили дарс
2. Гузориши мақсаду вазифаҳои дарс
3. Такрор ва ба низом даровардани донишҳо
4. Ҷамъбасти дарс ва супориши вазифаи хонагӣ

Мақоли «Такрор – модари дониш» вирди забони муаллимон гашта, ки аҳамияти такрорро таъкид мекунад. Дар дарси такрор муаллим нисбатан кам баён карда, диққати кӯдаконро ба масъалаҳои асосии мавзӯю фаслҳо (таъриф, қоидаҳо, далелҳо) равона карда, машқҳо, ҷавобҳои ҷанҷонро таҳлил менамояд.

Дарсҳои такрор дар синфҳои ибтидоӣ барои низомии муайян пайдо кардани донишҳои хонандагон истифодаи қори амалӣ, машқҳои беҳтару натиҷабарх мегардонанд.

д) Сохтори дарси санҷиши донишҳо

1. Фаҳмонидани мақсади санҷиш ва роҳҳои иҷрои қори санҷишӣ
2. Шинос кардани хонандагон бо мазмуни қори санҷишӣ
3. Қори мустақилонаи хонандагон
4. Ҷамъбасти қорҳои дарс

Дар оғози дарс муаллим тайёрии хонандагонро ба иҷрои қори санҷишӣ дида мебарояд ва эзоҳ медиҳад, ки донишҳои доир ба қадом мавзӯӣ ё бобҳои санҷида мешавад. Вай инчунин дар синф ҳолати хуби қори фароҳам меорад. Дар синфи ибтидоӣ тарзи иҷрои қорро муфассал, ба қисмҳои ҷудо карда баён мекунад. Мефаҳмонад, ки қорро аз муаллим пурсидан мумкин аст. Муҳимаш дар дарси санҷишӣ он аст, ки хонандагон ба қор дар як вақт шуруъ намоянд, баъзеҳо аз дигарон ақиб намонанд, ба шитобҳои қор надиханд, оромона ва пурмахсул қор кунанд.

Одатан дар хотимаи дарси санҷишӣ қор ҷамъбаст карда шавад ҳам, супориши хонагӣ дода намешавад, аммо муаллим баъзе тавсияҳои худро гуфта метавонад.

Ҳамин тариқа, дар бораи дарсҳои муқаррарӣ ва сохтори онҳо маълумотҳои гирифтаем. Дар баробари ҳамаи дарсҳои, ки сохторашонро бо намунаҳои нишон додем, дарсҳои низ арзи вуҷуд доранд, ки онҳоро ғайримуқаррарӣ мешуморанд. Дарси сахнаӣ яке аз онҳост. Дарси сахनावиро ба мисли дарсҳои қушод муаллимони пешқадам мегузаронанд. Баҷаҳоро муаллим ба сахна бароварда ба онҳо нақшаи муайяноро дода иҷро мекунонад.

Дар синфҳои мактаби ибтидоӣ гузаронидаи дарс – экскурсияро муаллимон ба синну соли хонандагони хурдсол мутобиқ мекунанд ва истифодаи ин ҳел дарс тарафҳои бештар ба ҷашм мерасад.

§39. Дарс – экскурсия

Дарс – экскурсия бо мақсади муайян гузаронида мешавад ва он вазифаҳои таълимиву тарбиявӣ дорад. Экскурсия дарсест, ки дар коргоҳ, муассиса ва осорхона мегузарад. Агар хонандагон маводи таълимиро пештар аз китоби дарсӣ, нақши муаллим доништа бошанд, акнун бо ҷашмони худ ҷиҳзҳои ҳодисаҳоро мебинанд ва дар ҳусули онҳо тасаввуроти мушаххас пайдо мекунанд.

Экскурсия тайёрии нухтаи муаллимро талаб менамояд. Вай нақшаи экскурсияро тартиб медиҳад, пешакӣ ҷои экскурсияро рафта мебинанд, ҷойҳои нишон меодагиашро аниқ қарда хонандагонро барои дидани онҳо тайёр мекунад. Экскурсия мушоҳидаи бевоситаи хонандагон буда, дар рафтаи он муаллим бо ёрии нақш, шарҳдиҳӣ ва суҳбат ҷанбҳои масъалаҳоро возеҳ мефаҳмонад.

Экскурсияро муаллим бо салоҳиди худ, имкониятро ба ҳисоб гирифта метавонад, пеш аз омӯзиши мавзӯ ё пас аз омӯзиши гузаронад. Экскурсия ба табиат хонандагонро дӯстдори табиат мегардонад, онҳо тағйирёбии табиатро дар фаслҳои сол зёири мебинанд. Хонандагон инчунин донишҳои аз забони модарӣ, риёзӣ, табиатшиносӣ гирифташонро ҳангоми экскурсия ба амалия татбиқ мекунанд. Масалан, муаллим кутбномаро ба синф оварда, дар он дарс муайян қардани тарафҳо – ҷанубу шимол, ғарб ва шарқро баён мекунад. Агар ба экскурсияи табиат онҳоро бароранд аз қадом тараф омадану ба қадом тараф рафтани, дар қадом тараф будани дарё, кӯҳ, ҷангалзорро хонандагон кутбномаро истифода намуда ба осонӣ муайян мекунанд.

Экскурсия ба осорхонаи мактабӣ, шахриву ноҳиявӣ, ҷазираҳои ғарбӣ, ҷумҳурӣ, ки солҳои охир микдоран афзудаанд ва ба корнамояҳои фарзандони миллатамон алоқаманданд, барои таншаққули ғисси вағандӯстӣ, сулҳдӯстӣ, ифтихор аз миллати кишвар басо аҳамиятнок мебошад.

Бурдани нишон додани коргоҳҳо, ҷамъиятҳои саҳномадорони шиноварӣ ва воҳуриҳо бо коргарону технокон хонандагонро ба таълиму касбу ҳунари қалонсолон нишос мегардонад ва дар ҳақиқат онҳо майл ба ҳаваси меҳнат қардани с. хибӣ касбу ҳунари ҷамъиятдорӣ.

Аз таҷрибаи муаллимон бармеояд, ки экскурсия вазифаи маълумотдиҳӣ ва тарбиядиҳӣ доштааст. Ду хели экскурсия фарқ карда мешавад, яке мавзӯӣ, ки ба ягон мавзӯи омӯзиш бахшида мешавад ва дигаре умумӣ (обзорӣ), ки дар хусуси ҷой, табиат ё корхона маълумоти умумӣ медиҳад.

Баъд аз экскурсия чамъбаст кардани он тавсия дода мешавад. Дар чамъомад хонандагон таассуроти худро иброз медоранд, дар бораи ҷизҳои дидашон нақл ё иншо менамоянд, варақа ё газета мебароранд, расмҳо мекашанд.

Муаллими синфҳои ибтидоӣ ҳангоми тартиб додани нақшаи тақвими мазмуни мавзӯҳо ва умуман маводи таълимиро ба эътибор гирифта муайян мекунад, ки кай ва ба кучоҳо экскурсия ташкил кардан лозим аст.

Пеш аз ташкили экскурсия муаллим ба хонандагон вазифаҳоро мушаххас мефаҳмонад, ки тартиб чӣ гуна бояд бошад, ҷиҳоро бодиккат дидан зарур, кай ва дар кучо гун шудан лозим, ҷиҳоро ҳамроҳашон бояд гиранд. Экскурсия беш аз як соат вақтро бояд нагирад, кӯтоҳмуддат бошад, зеро хонандагони хурдсол экскурсия тӯл кашад, хаставу парешонхотир шуда, ба ҷизи дидашон эътибори даркорӣ намедиҳанд, оиди онҳо тасаввуроти бой пайдо намекунанд.

§40. Ташкили кори хонагии талабагон

Дар бораи кори хонандагон фикру ақидаҳои мухталиф мавҷуданд. Гуруҳе аз муаллимон тарафдори надодани вазифаи хонагӣ буда, иброз медоранд, ки гуё дар вақти дарс ҳамаи корхоро анҷом додан имконпазир бошад. Аксарияти муаллимон ҷонибдори ташкили кори хонагии хонандагон мебошанд, чунки кори таълим мураккаб аст ва танҳо дар дарс азхудкунии донишҳо аз тарафи мактабиён мустақаму бақодор намегардад. Аз ҳамин сабаб супоридани вазифаи хонагӣ дар дарсҳо зарур аст.

Кори хонагии хонандагон давоми дарс ҳисобида мешавад, он бо кори синфӣ, мавзӯи омӯзиш зич алоқаманд мебошад. Агар хонандагон маводи дарсро нағз фаҳмида бошанд, яъне муаллим мавзӯро дуруст баён карда фаҳмонда бошад, онҳо ҳатман вазифаи хонагиро иҷро мекунанд ва баръакс ҳам мешавад, дарси суёт сабаби иҷро нагаштани вазифаи хонагӣ шуда метавонад.

Ташкили хуби кори хонагӣ аҳамияти калон дорад. Вай ба мустақилона ва бо таври фардӣ аз болон мавод берун аз дарс кор карданро ёд медиҳад. Хонандагони синфҳои ибтидоӣ кори хонагиро иҷро карда на танҳо донишашонро амиқтару васеътар.

балки мустаҳкамтар намула, маҳорату малакаашон инкишоф меёбад. Инчунин хангоми кор ба хонандагон маълум мешавад, ки чихоро медонанд. Чизи надонистагиашонро барои қустуҷӯй карда фаҳмидан кӯшиш ба харҷ медиҳанд. Ҳисси масъулиятиашон дар омӯзиш баландтар мешавад, худашон кор карда назорат мекунанд. Ҳе муаллим ва Ҳе ёрии шарикларо ҳо роҳҳои ҳамаи мисолу масъалаҳоро меҷӯянд, ки дар ҷои кор тартибро риоя мекунанд. дар як вақти муайян корро саринта менамоянд.

Маҷмуи вазифаи хонагиро ба се гурӯҳи даҳонӣ, ҳаттӣ ва амалӣ ҷудо кардан ҷоиз аст.

Хондани маводи китоби дарсӣ, ёд кардани қоида ё шερҳо, ҷавоб ёфтн ба саволҳо вазифаҳои хонагии даҳонӣ мекӯшанд.

Иҷрои машқҳо, ҳамаи мисолу масъалаҳо, навиствани нақл ва ё ишро ба гурӯҳи корҳои хонагии ҳаттӣ дохил мекунанд.

Ғузaronидани таҷрибаҳо, мушоҳидаҳо, сохтани ягон чиз ё қисми он кори амалии хонагӣ аст.

Чанд талабҳои асосиро нисбати ташкили кори хонагии хонандагони хурдсол баён мекунем:

1. Дар синфи яқум то ташаккули маҳорату малакаҳои нахустини кори хонандагон вазифаи хонагӣ супоридан норавост. Онҳо ҳамаи корро бо роҳбарии муаллим вақти дарс анҷом медиҳанд.

Дар рӯзҳои пеш аз истироҳат ва ид супоридани хонагӣ дода наменавад. Бигузored, як рӯз хонандагон ҳамроҳи волидон дам гиранд.

2. Бо хонандагони хурдсол мунтазам вазифаи хонагӣ супоридан даркор аст, то ки ба иҷрои он одат кунанд. Агар муаллимон кори хонагӣ насупоранд, бачагон шоду масрур мегарданд ва агар супоранд, гамгин мешаванд. Дар ҷунин ҳолатҳо кори хонагис додан лозим аст, ки иҷрояшон осонтар, шавқовар бошад. Вобаста ба ин ҳолатҳо муаллим метавонад мувофиқи салоҳидиди ҳеш кори хонагӣ насупорад.

3. Кори хонагии дунвору ҳаҷман калон додан вочиб нест, ки иҷрояш вақти бисёри хонандаро гирад. Вазифа бояд аз коре, ки дар синф кардаанд, сабуктар ва осонтар бошад. Тавсия медиҳанд, ки барои кори хонагӣ хонандагон миқдори зерини вақтро сарф намоянд:

Синфҳои II-IV- 1-1,5 соат

Синфҳои V-IX 1,5-2 соат

Синфҳои X-XI 2-2,5 соат

Хондани асарҳои бадеӣ, рӯзномаю мачаллаҳо ба кори хонагии хонандагон дохил намешавад.

4. Вазифаи хонагӣ бояд шавқовару рангоранг бошад, майлу хаваси қор қарданро барои донишгирӣ бедор кунад, унсурҳои хозирчавобӣ, бозихоро дар бар гирад. Агар вазифаи хонагӣ бо таҷрибаи ҳаётии хонандагон – мушоҳидаҳои ҳодисаҳои табиату атроф, тартиб додани ҷумлаҳо, матнҳо, мисолу масъалаҳо алоқаманд бошад, хонандагон дар иҷрои онҳо фаъолиятнокӣ зоҳир хоҳанд кард.

5. Роҳҳо ва тарзу воситаҳои иҷрои вазифаи хонагиро шарҳу эзоҳ, маслиҳатҳо додан лозим аст. Масалан, ҳалли мисолу масъалаҳоро чӣ тавр санҷидан мумкин, дар асоси қадом қоидаҳо қор кунанд, ҷумлаҳоро чӣ гуна бояд навист, иҷрои вазифаро худашон чӣ тавр санҷида метавонанд.

Вазифаро хонандагон бояд нависта гиранд.

6. Вақти додани қори хонагӣ хусусиятҳои фардии хонандагонро низ ба ҳисоб гирифташ лозим аст. Имконияту муваффақиятҳои хониши хонандаро муаллим бояд донд. Ба сустхону ақибмондагон вазифаҳои осонтар дода шавад, онҳо ба ақли худ ва ба қувваи худ боварӣ ҳосил мекунанд. Ба пешқадамони хониш вазифаҳои душвортар диҳанд, инкишофи фикришонро раванқ мегирад.

7. Вазифаи хонагӣ, ки муаллим месупорад, ҳатман бояд санҷида шавад, доир ба иҷроаш муаллим маълумот дошта бошад. Бо ин роҳ масъулиятнокӣ ва интизомнокӣ дар хонандагон ташаккул хоҳад ёфт. Муаллимон қори хонагиро бо тарзҳои гуногун месанҷанд. Баъзан мепурсанд, ки вазифаро қиро иҷро қардасту қиро не.

Доир ба мазмуни вазифа саволҳо медиҳанд. Ҳатоғҳои хонандагонро ислоҳ қарда, муаллим ҳулосаҳо мебарорад ва ба қисми дигари дарс шуруъ менамояд. Шакли санҷиши фардиро истифода қарда, аз 2-3 талаба мазмуни қори хонагиро мепурсад. Дар ин вақт дигарон ҷавобҳои шарикдарсҳоро шунида, ҳатоҳоро ислоҳ мекунанд, иловаҳои худро меғоянд.

Муаллими синфи ибтидоӣ қариб ҳар рӯз дафтарҳои хонандагонро гун қарда, қори синфӣ ва вазифаро тафтиш менамояд, ҳатоҳояшонро ислоҳ қарда баҳо мегузорад.

8. Муаллим ба падару модарон низ маслиҳатҳо дода, ба фарзандон чӣ ҳел кӯмак расониданро фаҳмонад. Волидон бо кӯмаки аз ҳад зиёд ва ё ниҳоят қами худ ба хонандагон таъсири

муабат ё манфӣ расонда метавонанд. Маслиҳати саривактии муаллим ба волидон барои бартараф намудани нуқсонҳо дар масъалаи ёрирасонӣ вақти иҷрои вазифаи хонагии фарзандон маънаф мекунад.

Муаллимони беҳтарин ба хонандагон қоидаҳои иҷрои вазифаи хонагиро ёд дода, диққаташонро ба масъалаҳои зерин ҷалб мекунанд:

пас аз мактаб баргаштан хӯрокатро хур, дар ҳавои тоза истироҳат кун ё ба кори хочагиатон ёрӣ деҳ;

вазифаи хонагиро ҳар рӯз дар вақти муайян иҷро намो;

ҷои махсуси қорат бошад, чизҳои зиёдагии ба иҷрои вазифаи хонагиро гундор;

нақшаи қоратро фикр карда баро, аввал сунориши душвортар ва баъд осонашро ба иҷро расон;

аввал қондаро тақрор кун, саросема нашав, сонӣ машқу мисолу масъалаҳоро навис ва ҳал кун;

монда шавӣ, андаке дам гир, дар охир санҷида бин, ки назиғро дуруст иҷро кардӣ ё не.

Пешрафти хониши шогирдон ба ташкили дарс аз тарафи муаллим, иҷрои вазифаи хонагӣ аз тарафи хонандагон ва сифати корҳои берун аз синф вобаста мебошад. Бо сабабҳои гуногун хонандагон дар кори хониш ақиб мемонанд ва ё муддате сует мешаванд. Нақши муаллим дар пешгирии намудану барҳам додани бадхонӣ қалон аст, хини санҷиши донишҳо ва тафтиши вазифаи хонагӣ хонандагони суғҳонро муайян намуда, оид ба роҳу воситаҳои бартараф сохтани камбудихои донишашон андеша мекунад.

Яке аз воситаҳои пешгирии намудани қафомонии хонандагон дар хониш ташкили машғулиятҳои иловагӣ мебошад. Барои чунин машғулиятҳо пеш аз ҳама сабаби қафомонӣ ё аз худ накардани маънодро аз тарафи хонанда муайян кардан шартӣ муҳимест. Агар хонандаи хубхон аз сабаби беморӣ қафо монда бошад, ӯ расоии донишашро бо машғулияти иловагии муаллим ва кори мустакилолаи худӣ ӯ бартараф намудан лозим меояд. Ё баъзан дар ин вобаста хонандагони пешқадам ҳам кӯмакрасон шуда метавонанд. Яъне пешқадамон ба суғҳону қафомондагон аз ҷониби муаллим вобаста карда мешаванд.

Муаллим ба қафомондагон машғулияти иловагӣ гузаронда, чизҳои далелҳои нағз намедонистагиашонро мефаҳмонад.

Иштироки хонандагон ба машғулиятҳо мувофиқи салоҳиди муаллим ихтиёри ва маҷбури шуданиш мумкин аст.

Дар хотир бояд дошт, ки машғулияти иловагӣ миқдоран зиёд набошад, ҳар рӯз гузаронидани он лозим нест. Ба машғулият як ё чанд нафар хонандагон аз рӯи зарурат ҷалб карда мешаванд. Ба машғулияти иловагӣ аҳли синфро доштга монандан зарар дорад. Муаллим бояд, чунон ки дар урфият мегӯянд, об овардагону кӯзашикастагонро фарқ кунад.

Шакли дигари кор бо ақибмондагону суяҳонҳо дар мактабҳо таъкил додани синфҳои махсуси баробаргардонӣ мебошад. Ба бачагон, ки ақлашон суяҳон заифтар бошад, бо мақсади аз ҷиҳати тиббӣ солим гардонидани онҳо синфе таъсис намуда, имконият медиҳанд, ки муаллим бо назардошти хусусиятҳои фардии хонандагон кор барад. Дар ин синф кӯдакони аз сабаби душворихо дарсхоро аз худ накарда, гоҳо беморишон тӯл кашада ва таъхиси дуруст напуда таълим дода мешавад. Ба кӯдакони чунин синфҳо психологҳо, табибон ва педагогҳо кор мебаранд, чунки кори ин синфҳо душворихои хосдоранд. Муаллим аз ҷиҳати психологӣ барои ҷӣ ба чунин ҳолат гирифта будани шогирд, олами ботинии ӯро бо тезӣ доништа гирифта наматавонад. Дар бачаҳои ин гуна синфҳо ҳамаи хелҳои хотира суяҳон буда, таҳлилу муқоиса ва ҳулосабарориро ба онҳо ёд додан мумкин аст. Таълиму тарбияи хусусан кӯдакони синфҳои баробаргардонӣ талаб мекунад, ки хусусиятҳои фардии ҳар калом амиқ омӯхта ба назар гирифта шавад. Баҳри пешбурди таълим муаллим бояд меҳнати бисёр кунад ва машғулиятҳоро рангоранг намуда ба он муяссар гардад, ки бачагон оянда аз ҷиҳати дониш, маҳорату малакаҳо бо ҳамсолонанон баробар гарданду ҳамроҳ дар як синф хонда тавонанд. Бо баробари ин муаллим кӯшиш намояд, ки бачагон ҳама назаранд. Барои ин роҳҳо ва усулҳои таълимиро моҳирона ва бо назардошти хусусиятҳои фардии хонандагон корбаст кардан зарур аст.

Ҳамин тариқ, бе вазифаи хонагӣ ва кори мустақилонаи хонандагон сифати баланди кори таълим ба даст оварда намешавад. Вазифаи хонагиро пешнакӣ фикр карда муштараф супоридану иҷроияро таъкил кардан зарур аст, чунки вай кори мустақилонаро одад мекунонад, ёд медиҳад, донишро мустақкам меамояд. Ба кори хонагӣ, машғулияти иловагӣ ва синфи баробаргардонӣ муаллим роҳбарӣ меамояд ва бояд ин корҳо шавқовару ҷолиб бошанд.

§41. Омодагии муаллим ба дарс

Дар таълиму тарбия ягон коре нест, ки бе тайёрии пешакӣ гузарад. Тайёрии пешакӣ фикру андешаронӣ оид ба кори иҷронаванд ва лаҳзаву қисмҳои он аст. Ин масъаларо бисистисно ҳамаи муаллимон хуб медонанд ва ҳамеша қабл аз он ки ба дарс дароянд, ҳама тарафа ба он омодагӣ мебинанд. Муаллими соҳибтаҷрибаи корӣ, да ҳам бе тайёрии ба дарс ворид намегардад. У маводи таълимро ҳарчанд ба дараҷаи хуб донад ҳам, пешакӣ таҷаб мекунад, ки ҳар кори дар вақти дарс мекардаганаи ро дар қатъа назонад, маводро забонзад намояд, то назди шогирдон воқеъу равшан, шавқовару ҷолиби диққат баён созад.

Ҳаго аст агар муаллим фикр кунад, ки ба дарси рӯзи оянда имрӯз тайёр мешавад. Не, вай ба гузаронидани дарси хуб тамоми умр донишпандӯзӣ мекунад, таҷриба меомӯзад ва бо истифодаи онҳо дарсро мегузаронад. Агар дарси муаллим шавқовар бошад, чунон ки Абдурахмони Ҷомӣ гуфтааст, ҳатто рӯзи ҷумъа ҳам, ки пештар рӯзи истироҳат маҳсуб мешуд, бачагон ба дабистон мераванд:

*Дарси муаллим ар бувад замзамаи муҳаббатге,
Ҷумъа ба мактаб оварад тифли гурезнойро.*

Тайёрии қабл аз дарс ба муаллим имконият медиҳад, ки мавқеи дарсро дар байни силсилаи дарсҳо муайян намояд, пешакӣ дар хусуси ҷӣ тавр фаҳмонидани мавзӯ, мустаҳкам намудани он, бо қадом роҳро нурсидани мавзӯи гузашта, супоридани вазифаи хонатӣ мутоҳиза ронад ва тарз, усулҳоро воситаҳои мувофиқро интихоб кунад. Муаллим бояд мундариҷа ва омӯзиши пайдарҳамаи фанҳои таълимиро хуб тасаввур карда тавонад ва донад, ки миқбаъд донишҳои имрӯз додашон дар синфҳои болоӣ ба пешрафти таъбагон ҷӣ хизмате мекунанд.

Ҳар фанни таълим вазифаи муайяну мушаххас дорад. Яке дар хонандагон нутқро инкишоф медиҳад, дигаре тафаккури маънақӣ, сеюмӣ диди зебопарастӣ, чаҳорумӣ маҳорату малакаҳои ҳаракати узвҳоро ташаккул медиҳад. Дар маҷмӯъ фанҳо чаҳонбинии инмиро дар мактабиён пайдо мекунонад ва ҳама дар як вақт, дар алоқамандӣ бо ҳамдигар омӯзонида мешавад.

Ба муаллим инчунин лозим аст, ки дар бораи истифодаи ҷиҳатҳои тарбиявии мавзӯи таълим, дарс фикр кунад ва ба воситаи маъмуни нав ба пайдо шудани хислати нек дар хонанда кӯшиши ба ҳарч диҳад.

Умуман тайёрии муаллимиро ба ду марҳила ҷудо кардан мумкин аст:

1. Мураттаб сохтани нақшаи тақвими мавзӯӣ. Муаллим мувофиқи барномаи таълим, ки ба омӯзиши мавзӯҳо соатҳо ҷудо карда шудааст, нақшаи мазкурро тартиб диҳад. Вай миқдори соатҳои умумиро ба мавзӯҳои хурд тақсим карда, пайдарнаии омӯзиши онҳоро мушаххас нишон медиҳад. Аз рӯи вазифаҳои ҳар мавзӯ корҳои назариявӣ ва амалиро муайян мекунад.

Инчунин шиносӣ бо барнома ба муаллим равишану маълум мегардонад, ки кадоме аз мавзӯҳо бештар мазмунӣ назариявӣ дорад, дар кадомин дарс кори мустақилона, таҷриба, машқҳо мушоҳидаҳо гузаронида мешавад.

Нақшаи тақвими мавзӯӣ, номи мавзӯи ҳар дарс, мақсаду вазифаҳои дарс, тарзи баёни мавзӯ, корҳои мустақилона, истифодаи воситаҳои аснӣ, шаклҳои назорату санҷиши азхудкунии мавзӯ, вақти гузаштани дарс, додани вазифаи хонагӣ ва эзоҳашро дар худ ақс менамояд.

Нақшаи тақвими мавзӯӣ омӯзиши муназзами фанни таълимиро таъмин намуда, ба муаллим шарту шароит фароҳам меорад, ки аз рӯи он ба ҳар дарс тайёри бинад ва кораш қалре осонтар шавад.

2. Марҳилаи мураттаб сохтани нақшаи дарс, ки ба нақшаи тақвими мавзӯӣ вобастагӣ дорад, зеро муаллим пас аз дида баромалани он нақшаи аниқи гузаронидаи дарси яксоатаи худро доир ба ягон мавзӯ мессозад.

Дар нақшаи дарс мавзӯ ва мазмунӣ он нависта мешавад, мақсаду вазифаҳои таълимӣ ва тарбиявӣ дарс гузашта хоҳад шуд. Хели дарс ва сохтори он ақс меёбад. Равиши дарс бо қисму лаҳзаҳо нишон дода мешавад.

Мухтасар ғусм, муаллим дар нақшаи дарс номи мавзӯ, мақсаду вазифаҳои дарс, чиҳози дарс (аёнӣят, истифодаи воситаҳои техникӣ), равиши дарс (лаҳзаҳои он паси якдигар ва мувофиқи хели дарс), саволҳо барои санҷиш, вазифаи хонагӣ ва баъзе маслиҳатҳоро қайд хоҳад кард.

Мисолҳо, супоришҳо, машқҳо, хели баёни мавзӯ ва ғайраҳо ҳам дар нақшаи дарс оварда мешавад, яъне зикр менамояд, ки аз оғоз то охири дарс дар синф кадом корҳоро дар ҳамкорӣ бо хонандагон анҷом мебахшад.

Муаллим дар нақша ҳамаи корҳои худ ва хонандагонро муфассал бо нишон додани дақиқаҳои барои кор ҷудошуда менависад.

Хусусан навистани муфассали лаҳзаю корҳо бо муаллими навкор аҳамиятнок аст, чунки барои ӯ тайёри ба дарси аввал чун як машқи дарсдихӣ хизмат мекунад.

Дар нақша конспекти мавзӯро медиҳанд. Баъзе нуктаҳои асосӣ, иқтибосҳо, ифодаҳоро, ки ба назари муаллим душвор мешавад, дар конспект нависта мешавад. Конспект барои муаллим аст, онро танҳо муаллим истифода мебарад, лекин ҳеҷ гоҳ побанди он, ба иборати муаллимон гӯем, «гуломи конспект» набояд шуд.

Таҷрибаи муаллимон собит сохтааст, ки ҳар муаллим бояд тартиб додани нақшаи дарс ва конспектависиро ба дараҷаи кофӣ тавонад, чунки сифати дарс натиҷаи ҳамин корҳост. Ҳар дарси муаллим барояш сабақе гардад, баъд аз гузаронидани он натиҷабарорӣ намояд, то дарси оянда аз гузашта бехтар бошад, бо дарси бехтарини хеш байни ҳамкортон шӯҳратёр гардад.

§42. Ташкили таълим дар мактабҳои камкомплектӣ

Дар деҳаҳои дурдаст ва ғоҳо дар шаҳракҳо аз сабаби кам будани микдори хонандагон ду ё ҳамаи синфҳои ибтидоӣ муттаҳид карда мешаванд. Чунин мактабҳоро камкомплектӣ меноманд.

Аз рӯи имконият хонандагони синфҳои I - III, II - IV ва ҳатто се синф дар синфхона ҳамроҳ таълим дода мешаванд. Ба ҳар синфи муттаҳидшудаи мактаби камкомплектӣ як ё ду нафар муаллим дарс мегӯяд, лекин маводи хониши ҳар синф гуногун аст.

Ду роҳи тартиб додани ҷадвали дарсҳо барои мактаби камкомплектӣ мавҷуд аст. Якум, дарсҳои як фанни таълимӣ дар синфи камкомплектӣ дар як вақт гузаронида мешавад. Масалан, соати якум синфҳои I-III дарси риёзӣ ва соати дуюм забони модарӣ меомӯзанд.

Роҳи дуюм чунин аст, ки дар як дарс фанҳои гуногун омӯзонида мешавад. Масалан, дарси якум дар синфи I забони модарӣ ва дар синфи III риёзӣ шуда метавонад. Дарси дуюм ҷои ин фанҳо бо ҳамдигар иваз мегардад, яъне дар синфи I дарси риёзӣ ва дар синфи III забони модарӣ мехонанд.

Интиҳоби роҳҳои зикршуда ба муаллим вобаста аст. Вай мувофиқи салоҳидид метавонад дар синф дарси як фан ё ду фанро гузаронад.

Дар мактаби камкомплектӣ пайваستا будани баёни мавзӯи нав ва ташкили кори мустақилона лозим аст. Муаллим мавзӯи навро ба синфи I баён кунад талабагонии синфи III ба иҷрои кори мустақилона машғул мешаванд. Баъд хонандагони синфи III нақли

муаллимро мепунаванду талабагони синфи I кори мустақилона мекунад. Муаллим ҳангоми баёни мавзӯи кӯшиш менамояд, ки нуктаҳои асосии мавзӯро бо як мисол мухтасару возеҳ фаҳмонад. Софӣ тарзи иҷрои кори мустақилонаро шарҳ дода, корро бо синфи дигар оғоз мекунад у мавзӯро баён менамояд.

Муаллим вақти дарс як корро ба дигарани иваз қунонда ба ҳар ду синф таълим медиҳад. Албатта, ӯ пешакӣ нақшаи дарсро дуруст тартиб дода ивазшавии амалхоро ба назар мегирад.

Дар зер намунаи дарси додани донишҳои навро меорем ва мебинем, ки сохтори он чӣ гуна аст:

Синфи I	Синфи III
1. Лаҳзаи ташкили дарс	1. Тайёрии мустақилона ба дарс
2. Тайёри ба ҷавобгӯӣ басаволи муаллим, кор бо хонагӣ аёнӣят ё иҷрои сулорини	2. Санҷиши вазифаи
3. Баёни мавзӯи нав	3. Кори мустақилона
4. Кори мустақилона	4. Баёни мавзӯи нав
5. Санҷиши кори мустақилона	5. Кори мустақилона
6. Мустақилона дида баромадани мазмуни вазифаи хонагӣ ва ба рӯзнома навиستاني он	6. Санҷиши кори мустақилона
	7. Ҷамъбасти дарс. Додани вазифаи хонагӣ

Ҳамаи корҳои ҳарду синф бо назорати қатъӣ ва роҳбарии муаллим анҷом менамояд ва хонандагон фақат нишондоду супоришҳои ӯро иҷро мекунанд. Муаллим бо як синф машғули кор бошад ҳам, вай кори синфи дигарро аз эътибор дур накарда, ба пурсишҳои талабагон посух мегӯяд, лозим шавад, маслиҳат медиҳад.

Азбаски дар мактаби комплекти кори мустақилона бештар аст, ба муаллим зарур меояд, ки ҳама гуна шаклҳои ин корро бо хонандагони хурдсол хуб донанд ва аз онҳо моҳирона истифода баранд.

Маълум шуд, ки ташкили раванди таълим дар мактабҳои комплекти хусусиятҳои хоси худро дорад. Чанде хусусиятҳои дигарро хотирнишон менамоем:

1. Ба ҳар дарси мактаби комплекти 30 дақиқа вақт дода мешавад.

2. Гузаронидани дарсҳои якмавзӯӣ ва баъзе ҷанҳо (сабати тасвирӣ, мусиқӣ, тарбияи ҷисмонӣ) мушоҳида мегардад. Ҳамаи ин дарсҳои синфӣ як мавҷро омӯхта ё як қорро иҷро хоҳанд кард.

3. Ҷадвали дарси мактаби комплекти мутобики синну соли хонандагон ва шароити маҳал тартиб дода мешавад. Хусусияти хонандагони синфи I талаб мекунад, ки муаллим бо синфи онҳо бештар меҳнат кунад. Аз сабаби он ки муаллим шароити қор кардан бо ҳар синфро дар алоҳидагӣ дошта бошад, ҳафтае 2-3 рӯз хонандагони як синф ду соат барвақтар меоянд ва баъд ба онҳо синфи дигар ҳамроҳ шуда ду соат якҷоя меҳнанд. Синфи барвақтар омада мераванду синфи ҳамроҳшуда монда боз ду соат дарс меҳнанд.

Ҳамин тавр, хонандагон ҳар рӯз чор соат дарс меҳнанд ва муаллим бошад, 6 соат қор карда мувофиқи меҳнаташ музди қор мегардад.

4. Мактаби комплекти филиали ягон мактаби дар наздикиҳо воқеъ гардида мешавад.

Саволу супоришҳо барои қори мустақилона

1. Қадом шаклҳои ташкили қори таълим вучуд дорад?
2. Низомии синфӣ дарсро кӣ асос гузошт ва онро чӣ тавр маъниҷол мекунад?
3. Талабҳоро ба дарси хозиразамон шарҳ диҳед.
4. Тайёрии муаллим ба дарс қадом давраҳоро дар бар мегирад?
5. Қадом ҳелҳои дарсро медонед? Сохтори дарс чихоро ифода мекунад?
6. Мақсаду вазифаҳои дарсро чӣ тавр бояд муайян кард?
7. Қори ҳонагии хонандагон лозим аст ё не? Ҳелҳои вазифаи ҳонагиро шарҳ диҳед.
8. Хусусиятҳои асосии мактаби комплектиро баён кунед.
9. Як нақшаи дарсро барои синфи II тартиб диҳед.
10. Оё навиштани нақша-конспекти дарс ба муаллим зарур аст?
11. Маъмуриятҳои иловагӣ бо қаромондагон чӣ тавр бояд ташкил карда шаванд?
12. Синфи баробаргардонӣ барои қадом хонандагон таъсис дода мешавад?

Б О Б И 11. САНЧИШ ВА БАҲОГУЗОРӢ БА ДОНИШ, МАҲОРАТ ВА МАЛАКАҲОИ ХОНАНДАГОН

*Он кас ки бидонад ва бидонад, ки бидонад,
Асти тараб аз гунбади гардун бичаҳонад.
В-он кас ки надонад, ки бидонад, ки надонад,
Ҳам хештан зи чанги чаҳолат бираҳонад.
В-он кас ки надонад ва надонад, ки надонад,
Дар чаҳли мураккаб абадуддаҳр бимонад.*

(Ибни Ямин)

§43. Аҳамияти санчиш ва баҳогузори

Донишхоро аз худ намуда хонандагон бо ҳамин васила ба ҳаёт тайёр мешаванд. Муаллим бояд фаҳмад, ки дониши додаанро шогирдон то чӣ андоза медонанд, дониши онҳо натиҷаи фаъолияти муаллим аст. Донишири қори хонандаву донишидиҳӣ ба самаранокии заҳмати муаллим алоқаманд мебошад. Аз ин рӯ муаллим бо ёрии баҳисобгирию санчиш дониш, маҳорат ва малакаҳои хонандагонро муайян месозад, ки рафти қори таълим чӣ гуна аст, бурду бохто қадомҳоянд. Санчиши дониш имкон медиҳад, ки дониши хонандагон мустаҳкам гардад ва дар хотир нақб бақад.

Санчиш ва баҳогузори ба дониш на фақат барои муаллим аҳамиятнок аст, балки аҳамияти муҳими давлатӣ низ дорад. Ин кор пазорат аз болои муассисаҳои таълимиву тарбиявӣ, маъмурияти мактабҳо низ мебошад. Нишондиҳандаҳои санчиш аз сифати фаъолияти муаллимон, масъулияти онҳо дар бобати иҷрои вазифаҳои шаҳодат медиҳад. Зарурияти санчиш ва баҳогузори маҳз дар ҳамин аст.

Аҳамияти санчиш барои таълим дар он зоҳир мегардад, ки муаллим маълум менамояд, ки маводро қӣ хуб, қӣ суст аз худ кардаву қӣ умуман намедонад. Вай баъд аз санчиш чораҳо меандешад то ҳамаи хонандагон маводро ба дараҷаи дарқорӣ аз худ кунанд. Муаллим ба қори худ аз нуқтаи назари танқидӣ нигариста, роҳҳои беҳтарини таълимро ҷустуҷӯй мекунад, усули таълимро тағйир медиҳад, роҳу воситаҳои муносибати фардиро бо хонандагон дарёфт менамояд.

Дар натиҷаи санчиш ба талаба ҳам маълум мешавад, ки ӯ қадом маводро хуб, қадоманро ба таври қаноатбахш ва қадомро

бад мелонад. Гоҳе хонанда гумон мекунад, ки вай маводро хуб мелонад, вале санчиш нишон медиҳад, ки гумонаш хатогест ва донишаш кам аст. Ана аз ҳамин сабаб аст, ки бештар дар синфҳои ибтидоӣ хонандагон китобро хонда мегӯянд ҳам, маъноӣ онро намефаҳманд, ба савол ҷавоб намедиҳанд. Санчиш дараҷаи донишшиноиро мушаххас гардонда ба онҳо имкон медиҳад, ки тарзи кори донишширо дар синф ва дар ҳола тақмил бахшанд, камбудихоҳишро бартараф созанд.

Аҳамияти санчиш ва баҳогузорӣ дар кори тарбия ҳам басо бузург аст. Санчиш дар талабагон муносибати дурустро ба кори хониш, ба барору нобарорихи худ мепарварад. Баҳо низ дар хонанда як ҳиссиётеро нисбати худ пайдо мекунонад. Муаллими кордон чунин ҳиссиётро барои ташаккули сифатҳои иродавӣ, маърифатӣ ва ғайрагон будан истифода мебарад.

Санчишу баҳогузорӣ ба мавқеи хонандагон дар байни ҳамсолон, назди волидон низ таъсир мерасонад. Баҳои хуб муваффақиятҳо меораду баҳои паст боиси нобарорихи шуда, баҳои хуб ё бад дар дарс ҳислатҳои шахсияти хонандаро пайдо кунонда, мавқеи ӯро дар байни ҳамсолону калонсолон дигаргун месозад.

Бо мақсади санчиши дониш, маҳорат ва малакаҳои хонандагон органҳои роҳбарикунандаи маориф, маъмурияти мактабҳои корҳои махсуси санчишӣ мегузаронанд, оид ба дониши хонандагон маълумотҳо гирифта афзалиятҳо ва камбудихои мактабу муаллимонӣ онро онқор менамоянд.

Дар таъсирбахшии санчиш ва баҳогузорӣ шарҳу эзоҳи муаллим нақши калон мебозад. Хонанда баъд аз санчиши донишши сӯхани муаллимро ҳангоми баҳогузорӣ бояд шунавад, то ки ҷиҳатҳои хуб ва ҷойҳои сусти донишширо баръало бифаҳмад. Аз ҳамин лиҳоз шарҳу эзоҳи баҳои ҳаққонӣ ба хонанда қувва, боварӣ ва илҳами ғояи хониш мебахшад.

Умуман ба санчиш ва баҳогузорӣ талабу дархостҳои зсрини дидактикӣ пешниҳод карда мешавад:

1. Вақти санчиш муаллим ба он диққати худро равона мекунад, ки хонанда маводи барномавиро аз худ кардааст ё не ва танҳо ба донишши баҳо мегузорад. Ба дониши аз манбаъҳои иловагӣ гирифта, ҳарчанд онҳоро аз эътибор дур накунад ҳам, муаллим баҳо намегузорад. Барномаи давлатии таълим асосе мебошад, ки муаллим ҳини пурсиш ба он таъя мекунад.

2. Пурсиш бояд мунтазам ва ҳар рӯз, доимо дар давоми солҳои тахсил гузаронида шавад. Агар хонанда гоҳ-гоҳе баҳо гирад, чунин мениндорад, ки ўро муаллим дигар наменурсад ва супориши хонаиро ба даре тайёр накарда меояд. Пурсиш бояд хонандаро одат кунонад, ки вай ҳар рӯз ба ҳамаи дарсҳо бо тайёрии биеяд.

3. Санҷиш ва баҳогузори ба инкишофи қобилияти фикрӣ, тарбияи сифатҳои ахлоқӣ ва иродавии хонандагон мусоидат намуда, роҳҳои бартароф намудани душворихоро нишон диҳад.

4. Санҷиш ва баҳогузори характери фардӣ дорад. Ҳар хонанда бояд сарфаҳм равад, ки дониши ӯ санҷида мешавад ва баҳояш фақат ба ӯ тааллуқ дорад, шарикӣ нест. Бинобар ҳамин доимо дар даре ҳис кунад, ки муаллим ҳозир ўро менурсад ва ба ҷавобгӯӣ омода бошад.

5. Пурсиш дар дарсҳои муаллим якрағ набонад, онро хусусан дар синфҳои ибтидоӣ рангорангу ҳархела гузаронидан лозим аст. Агар муаллим одати якрағ пурсидану оҳанги якрағ саволгузори ва шарҳу эзоҳи баҳоро пайдо кунад, хонандагон ҳам ба ҳамон хели санҷиш мутобик мегарданду на барои гирифтани дониши ҳақиқӣ, балки барои қаноатманд намудани муаллим саъю кӯшиш мекунанд.

Хонандагони хурдсол аз санҷиш ва баҳогузори яххела дилгир мешаванд. Ба муаллими онҳо лозим аст, ки доир ба санҷиши донишшон пешақӣ амиқтар андеша намояд, илоҷе ёбаду роҳҳои гуногуни санҷишро ҷорӣ кунад.

§44. Хел ва шаклҳои санҷишу баҳогузори ба дониши хонандагон

Маълум аст, ки санҷиши азхудкунии маводи хонин дар ҳамаи синфҳо вақти даре аз тарафи муаллимон гузаронида мешавад. Чунин хелҳои санҷишу баҳогузори фарқ мекунанд: а) санҷиши ҷорӣ б) санҷиши мавзӯӣ в) санҷиши ҷамъбасти.

Вақти корбасти хелҳои санҷиш ва баҳогузори аз тарафи муаллимон шаклҳои пурсиши даҳонӣ, корҳои хаттӣ, пурсиши фардӣ фронталӣ ва балдихӣ (холдихӣ)-и дарсӣ истифода бурда мешавад.

а) **Санҷиши ҷорӣ** ҳар рӯз дар даре мегузарад, ва як қисми кори таълимро ба худ мегирад. Вақти баёни мавзӯӣ, мустақкамкунӣ ва такрор хонандагон пурсида мешаванд. Бо ёрии санҷиши ҷорӣ донишҳои андӯхтаи хонандагонро ба хотираншон меоранд ва онҳоро ба асос гирифта, дониши нав медиҳанд, яъне ҳар рӯз дар

донишҳо алоқамандӣ набошад, хонандагон дар кори азхудкунии мавод ба душворихо дучор хоҳанд гашт.

Санчини чорӣ ва тафтиши вазифаи хонагӣ ба шакли нурсиш дар дарс мегузарад. Барои санчин нақти махсус чудо карда мешавад ё онро вақти кори мустақилонаи хонандагон ҳам гузаронидан вочиб аст.

Шакли дигари санчини чорӣ мушоҳидаи муаллим мебошад, ки вай дар дарс бо хавас кор кардан, фаъолиятнокӣ, қобилияти қорӣ, рафтору сифати иҷрои машқҳо ва қорҳои ҷудогонаи хонандагонро дида баҳо мегузарад.

б) Санчиши мавзӯӣ азхудкунии маводи таълимро оид ба ягон мавзӯи қалон, ки ҷандин дарсҳо ба омӯзишаш бахшида шуда буд, назорат кардан аст. Дар ин маврид дониши ягон мавзӯи барномавӣ санчида мешавад. Санчиши мавзӯӣ дониши хонандагонро муназзам мегардонад. Мақсади ин санчиш иборат аз он аст, ки бо ёрии саволҳо ва супоришҳои махсуси пешакӣ тайёршуда мундариҷаи асосӣ ва ҳеле зарури мавзӯӣ дар хоати хонандагон дуру дароз боқӣ монанда шавад.

Санчиши мавзӯӣ ба хонанда мантиқан дуруст фикр роҷдан, чудо карда гирифтани масъалаҳои асосӣ ва аз хотир фаромӯш накардани нуқтаҳои зарурии фанни таълимро ёд медиҳад. Ин ҳели санчин тайёрии бешигар ва ҳаматарафаи хонандагонро муаллимро тақозо менамояд.

в) Санчиши ҷамъбасти дар охири қоряқҳо ва соли таҳсил гузаронида мешавад. Дарсҳои тақрор хонандагонро ба ин санчин омода месозад. Ҳаптоми санчиши ҷамъбасти ба қомебиҳои хонанда, савияи дониш ва ба дараҷаи инкишофи фикриаш баҳои сазовори ҳаққонӣ гузошта хоҳад шуд, чунки ӯ дар муддати муайян фаъолият дошт.

Баҳогузории ҷамъбасти ифодагари нағичаи қори хонанда дар ғӯли ҷандин ҳафтаҳо, нимсола, соли хониш ва таҳсил дар мактаби ибтидоӣ, асосӣ ва миёна махсуб мешавад.

Баҳогузории ҷамъбасти қордонии муаллимро талаб мекунад. Бархе аз муаллимон баҳоҳои гирифтаи хонандагонро ҳисоб карда, ба миқдори баҳоҳо тақсим намура баҳои ҷамъбасти мебароранд, ки мулаққо хатост, зеро норозигии хонандаро ба вучуд оварда, ҳаваси ӯро ба фанни таълим паст мекунад. Мумкин аст, хонандаи пешқадам бо сабабе ба дарс як маротиба бе тайёри омада, баҳои

гайриқаноатбахш гирифта бошад, ё муносибаташ бо муаллим тезугунд шуда бошад. Чунин баҳо набояд сабаби наст гардидани баҳои чамъбасти гардад.

Баҳои чамъбасти дар имтиҳонҳои аз синф ба синф гузарони ва хатмкунӣ низ гузошта мешавад, ки муаллимон дар асоси дастурамал имтиҳонҳоро ташкил менамоянд.

Ташкили санҷиши имтиҳониро дар синфҳои ибтидоӣ (синфҳои I-III) зарур наменуморанд, чунки муаллимашон ҳар рӯз бо аҳли синф кор мекунад ва хуб медонад, ки савияи дониши ҳар шогирд дар қадом ҷой аст, қори фикриро чӣ тавр иҷро мекунад, ба омӯзиши минбаъда чӣ гуна омодагӣ дорад.

Мувофиқи нақшаи нави таълим, ки аз соли таҳсили 2004-2005 мактабҳо аз рӯи он кор мекунанд, дар синфи IV гузаронидани имтиҳонҳои аз синф ба синф гузарони аз ҷанҳои забони модарӣ ва риёзӣ дар назар дошта шудааст.

Шаклҳои санҷиш ва баҳогузори ба дониш ғуноғунанд. Шаклҳои асосӣ ва паҳншудаи баҳисобгирии донишҳо қорҳои санҷишӣ ва мустақилона аст, ки бештар ба таври ҳаттӣ гузаронида мешаванд. Матни мувофиқи пурмазмун диққати хонандагонро ҷалб мекунад. Маъноӣ матн равшану фаҳмо бояд бошад.

Хонандагон барои иҷрои қори санҷишӣ ва мустақилона дар дарсҳо тайёр қарда мешаванд. Онҳо қаблан медонанд, ки қори санҷишӣ доир ба қадом мавзӯёҳову қоидаҳо ва мафҳумҳост, барои сариштаи қори санҷишӣ ҷиҳоро ба хотир овардан лозим аст.

Ногузир аст, ки шароитҳои муносиби қорӣ дар синф фароҳам оварда шавад, то ки талабагон пурмаҳсул қор қунанд. Пеш аз ҳама, бояд оромӣ дар синф ҳукмрон бошад. Хеле муҳим аст, ки хонандагон наҳаросанд, ҳаяҷон онҳоро фаро нагирад, ба эҳсосот дода нашаванд, вагарна қори санҷишӣ ё мустақилона самарайи дилхоҳ намебахшад.

Пурсиши фардӣ ва фронталии хонандагон шакли насаъ паҳншудаи санҷиши қорӣ, мавзӯёгӣ ва чамъбасти мебошад. Муаллим ба аҳли синф савол медиҳад. Андаке вақт ҷудо мекунад, то хонандагон ҷавоби саволро фикр қунанд. Як нафар даъват мешавад, вай назди лавҳаи синф ё назди лавҳаи асниятро истифодақунон ҷавоби саволи муаллимро нақл мекунад, ки инро пурсиши фардӣ гӯянд. Хонандагони синф ҷавобро шунида, қамбудихоро истоҳ меқунанд, иловақояшонро меқӯянд. Дар ҳамин лаҳзаҳо муаллим саволе медиҳад, ки ҷавобаш қӯтоҳу муҳтасар буда, хонанда аз

чоян хеста ё дар ҷои нишаст бо розигии муаллим посухи саволи гузашташударо ибраз меорад. Боз ҷанд нафар мулоҳизаанонро оид ба савол мегӯянд ва муаллим саволи дигаре мегузарад. Чуни тарзи санҷиши пурсиши фронталӣ менаманд.

Маълум гашт, ки барои пурсиши фардӣ саволҳос дода мешавад, ки ҷавоби муфассал мехоҳанд. Барои пурсиши фронталӣ бошад, ҷанд савол лозим аст, ки ҷавобҳои кӯтоҳро талаб менамояд. Дар ҳамин аст тафовути пурсиши фардӣ ва фронталӣ. Дар ҳарду маврид ба муаллимон тавсия мешавад, ки саволҳо қаблан аз пурсиши тайёр карда шаванд, муайяну мазмуннок, мушаххасу аниқ бошанд, духӯра ва лукмадиханда набошанд.

Масалан, саволи «Сифат чист? Аломатҳои сифатро гӯед»-ро диҳем ба хонандагон муайян ва фаҳмогӣ, ки чӣ гуна ҷавоб бояд гуфт. Вале саволи «Дар бораи сифат чӣ хоҳед гуфт?»-ро гузорем, аниқ намефаҳманд, ки чӣ гӯянд ва дар ҷавобгӯӣ гарантӣ шуда, дувҷорӣ салти роҳатон мешавад.

Саволро борҳо такрор кардан лозим нест. Як бор диққати аҳли синфро аввал ҷалб карда, сипас савол бояд гузашт, то вақт сарфа гардад ва беҳуда нагузарад.

Балдиҳӣ (ҳолдиҳӣ)-и дарсӣ бори нахуст аз тарафи муаллимонии вилояти Липетски Русия ба амалия таҷриба шуда буд. Дар ин муддат дар мактабҳои давлатҳои дигар, минҷумла дар Тоҷикистон низ ин усули кори муаллим ҷонибдорони худро пайдо намуд ва нафароне байни муаллимон онро ҳанӯз ҳам мавриди истифода қарор додаанд.

Ин тарзи корбарӣ пенсияҳод мекунад, ки муаллим бояд аз лаҳзаи ташкилӣ мавзӯи навро шарҳ дода ба мустақамкунӣ мегузарад дар як вақт ду мавзӯро мепурсад. Вай ба санҷиши фардӣ вақти махсус ҷудо накарда, дар давоми дарс фаъолиятнокӣ, ҷавобҳо, иловаҳо, саволҳо, диққатнокӣ ва диққати кори талабагонро мушоҳида менамояд ва дар интиҳои дарс кори фаъолони онҳоро ба ҳисоб гирифта, ба 5-10 нафар хонандагон аз рӯи низоми панҷбалӣ баҳогузорӣ мекунад. Ҳамин аст маънои балдиҳии дарсӣ.

Муаллими соҳибтаҷриба фақат бо пешқадамони хониш қор набурда, дигаронро низ ҳавасманд мекунад. Ӯ хотиррасон менамояд, ки дар охири иштирокчиёни фаъоли дарс баҳо хоҳанд гирифт. Ҳамин тавр-балдиҳии дарсӣ водор месозад, ки ҳамаи хонандагон аз ибтидо то интиҳои дарс бо саъю кӯшиши бештар фаъолият нишон диҳанд.

§ 45. Баҳогузорӣ ба дониши хонандагон

Натиҷаи санҷиш баҳогузорӣ ба дониш мебошад, ки муаллим онро ё ба дафтари рӯзномаи хонанда ва ё дар журнали синф сабт менамояд. Баҳо аз сифати дониш, иҷрои барномаи таълим, самарани кори хониши хонандагон ва дараҷаи иштироки ҷаҳди онҳо далолат медиҳад.

Дар мактабҳои Тоҷикистони азизамон шизоми панҷбаллаи баҳогузорӣ **ҷорист**.

Баҳои баланд «5» (аъло) аст. Вай ба дониши амиқ ва комилаи азхудкунии ҳаҷми барномаи таълим, барои мустақилона баён карда фаҳмонида тавонистани мавод, мантиқан дурусту равшан ва ба нуқсон будани ҷавоби хонанда гузошта мешавад.

Баҳои «4» (хуб) барои дониши амиқ ва пурра азхудкунии мазмуни мавод гузошта мешавад. Хонанда таърифҳо, мафҳумҳо, қоидаҳоро медонад, аммо вақти ҷавобгӯӣ ба ҳаҷми ҷудоғона роҳ медиҳад.

Баҳои «3» (қаноатбахш) ба хонандае гузошта мешавад, ки вай маводро хондааст ва масъалаҳои асосии мазмуни маводро мефаҳмад, вале донишаш мукамал нест ва фикрашро возеҳ баён карда наметавонад, ҷавобаш канда-канда буда, ба кӯмаки муаллим ниёзманд аст.

Баҳои «2» (бад) ба хонандае гузошта мешавад, ки маводро бад аз худ кардааст, бо мавод шинос бошад ҳам, нуқтаҳои асосиро намедонад, вақти ҷавобгӯӣ ба ҳаҷми дағал роҳ медиҳад, ки мазмуни маводро қиста мегардонад ва микбаъд бо чунин дониш маводи барномавии дар пешистодаро азхуд намуданиш имконнопазир аст.

Баҳои «1» (хеле бад) ба хонандае гузошта мешавад, ки ӯ маводи барномавино намедонад ва намефаҳмад, ба ҳаҷми дағали сержумор роҳ медиҳад.

Бо мақсади кӯмак ба муаллимон аз тарафи Маркази хизматрасониҳои методӣ ва методистон (мушовирон) меъри баҳогузорӣ аз ҷанҳои таълимӣ тайёр ва нашр карда шудаанд. Муаллимони забони модарӣ ва риёзӣ медонанд, ки барои ҷӣ гуна ҳаҷми қадом баҳоро гузоштан мессазад. Санадҳои доир ба меъри баҳогузорӣ дар дарсҳои методикаи хусусии ҷанҳои таълимӣ ба муаллимони оянда омӯзонда мешавад.

Муаллимони баҳои гузошташро мудом асоснок менамоянд. Онҳо баҳоро шарҳ дода, муваффақияту камбудии хонандагонро

қайд мекунад, ки ин кор онҳоро рӯхбалад месозад ва баръакс, баъзан фаъолиятнокиашонро то дараҷае акиб мекашад. Масалан, муаллим вақти баҳогузори «Ту ҳеч чизро намедонӣ», «Боз дарсро нахондӣ, Ахмади порина», «Хондан ба дилат задааст», «Ба ту як «3»-и касал (лоғар)» гӯяд, хонандаро паст мезанад. Фаромӯш набояд кард, ки баҳо яқтост, ягон иловаеро қабул намекунад. «5»-и калон, «3»-и лоғар ва ғайраҳо гуфтаи чоиз набояд.

Намунаи эзоҳи дурусти баҳо он аст, ки муаллим аввал ҷиҳатҳои мусбати хонандаро таъкид намуда, баъд камбудихояшро дар ҷорҷубаи одоб, бо хушмуомилағӣ нишон медиҳад. Ҳамин ҷиҳатҳои мусбатро ҳатто дар хонандагони суҷхон ҳам дида тавонистани муаллим зарур бошад. Чунин рафтори муаллим ба суҷхонҳо қувва ва боварӣ мебахшад дарк месозанд, ки онҳо низ хуб таҳсил карда метавонанд.

Ба ҷавоби талаба баробари баҳогузори таҳлили кори ӯро муаллим мегӯяд: «Ту имрӯз ҷавоби пурра додӣ, баъди таъриф мисолҳо овардӣ, ба ту «5» мегузорам», «Маводро хуб медонӣ, нақлат аҷоиб буд, вале дар вақти нақл хатое содир намудӣ, ба ту «4» мегузорам». Чунин мисолҳо бо таври фаровон аз таҷрибаи муаллимон овардан мумкин аст.

Дар баъзе ҳолатҳо, гарчи ин кор тавсия дода намешавад, муаллим баҳоро аз буда болотар мегузорад. Ҳадаф аз чунин рафтор ҳавасманд кардани хонанда аст. Таҷриба нишон дод, ки муаллиме ба талабаи суҷхони ҷавобаш ба «4» арзанда баҳои «5» гузошта, шодиву ҳаяҷони шогирдашро бо ҷашмонаш дид, ки талабаи дар бинои умр «5» нагирифта ҷӣ тавр хурсандӣ кард ва дар оянда ба хонандаи аълоҳон табдил ёфт.

Баҳогузори дар синфҳои ибтидоӣ бо баъзе хусусиятҳои худ фарқ мекунад. Хусусан дар синфи I истифодаи баҳо тавачҷӯҳи махсусро меҳаҳад. Азбаски хонандагони синфи I ҳанӯз шавқу завқи устувори ҳониш надоранд, муаллимон ба назди онҳо талаботи зиёду иҷрояш душворро намегузоранд.

Дар рӯзҳои аввал таърифу маъқушумории муаллим талабагонро ба кори ҳониш шавқманд мекунад. Ба ҷои баҳо ҷанд муддат байрақҷаву ситорачаҳо истифода мешавад. Тадриҷан онд ба баҳо тасаввуроти баҷагон пайдо мегардад. Муаллимон ба баҷагон аввал факат баҳои «5» мегузоранд. Дартар оҳиста-оҳиста баҳои «4», «3» пайдо шудан мегирад. Муваққатан ба талабагони суҷхон баҳо намегузоранд, бо ёрии машғулиятҳои иловағӣ онҳоро инкишоф дода, баъд баҳогузориро оғоз менамоянд.

Дар кори баҳогузори ба дониш камбудихо низ ба чашм мерасанд, ки аз онҳо бояд муаллимони ҷавон огоҳ бошанд. Иддае аз муаллимон дар бораи хонандагон тасаввуроти муайяне ҳосил намуда, ҳамеша ба онҳо баҳои баланд мегузоранд. Хонандагони сузхон аз чунин муаллимон баҳои хуб гирифта наметавонанд ва гумон мекунанд, ки ин муаллим ба дониш баҳои ҳаққонӣ ва дуруст намедихад. Аз ҳамин сабаб кӯшишу суботкори лозим нест, чунки манфиате намебахшад. Натиҷаи ҳамин гуна камбудихост, ки сузхонҳо дар синф такроран монанда мешаванду тарки хондан менамоянд. Бадхонӣ ё ақибмонии хонандагон бе сабаб намешавад. Барои бартараф ва пешгирӣ намудани ақибмонии талабагон сабабашонро муайян кардан зарур аст, чунки ягон хонанда хошиши дар сафи бадхонҳо буданро надорад.

Сабабҳои асосии бадхонии хонандагон инҳоянд:

1. Кам будани қобилият ё лаёқати қорӣ, ғайратнокӣ ва захираи хушёрӣ дар кӯдакон, ки дар оила волидон ба тарбияи чунин ҳислатҳо эътибор надодаанд. Ақнуи мактабу оила дар ҳамқорӣ ин камбудихоро ислоҳ қарда метавонанд.

2. Давомоти бади хонандагон ба дарсҳо аз худ қардани мазмуни навро душвор мегардонад, зеро мавзӯҳои пештараро онҳо намедонанд. Ташкили машғулиятҳои иловагии фардӣ ва консултатсияҳо ба хонандагони сузхон барои раҳӣ ёфтани аз ҳолати ногувор қӯмак мерасонад.

3. Қорӣна, ба таври механикӣ аз бар намудани маводи хониш, ки натиҷаи фарқ ва ҷудо қарда натавонистани нуктаҳои асосӣ ва ғайриасосӣ аз тарафи талабагон мебошад. Барои ислоҳи ин камбудихо гузаронидани машқҳои лозиманд, ки тафаккури мантиқии чунин хонандагонро инкишоф диҳад.

4. Набудани шавқу ҳавас ба омӯзиши фанни таълим дар хонандагони алоҳида. Бо чунин хонандагон серталабӣ ва дар айни замон меҳрубонӣ зоҳир намуда, муносибати фардӣ қардан дарқор аст, ки мароқу рағбаташонро ба фанни таълим ривочу равнақ бахшида, ба ислоҳи камбудӣ ёрӣ диҳанд.

5. Вазъи ногувори хонанда дар оила ва дар байни ҳамсолон, ки қори хониши худро имқонияти дуруст ба роҳ монданро надорад ё ба таъсири бади ҳамсолон гирифторм аст. Муаллим ва дигар қалонсолон дар чунин ҳолат бо дилсӯзӣ ба ӯ дастӣ ёрӣ дароз қарда метавонанд.

6. Баъзан муаллим ҳам сабабқори дониши сусти хонандагон мегардад. Агар вай хусусиятҳои синнусолӣ, психологию педагогии

онҳоро ба назару эътибор нагирад ва ғаъолияти якҷояи хубро бо хонандагон дуруст ба роҳ намонад, оқибаташ ақибмонии хонандагон хоҳад шуд.

Ҳамин тавр, санчиш ва баҳогузорӣ ба дониш, маҳорату малакаҳои хонандагон кори сахл нест, вай аз муаллим маҳорати баланди педагогӣ талаб мекунад, зеро ҳар баҳои гирифтаи хонанда дар ҳаёти ӯ ҳодисаи муҳимест, ки ба он нигариста кори минбаъдашро ба тартиб мебарорад. Аз ҳамин сабаб муаллим дар баҳогузорӣ бояд хеле мулоҳизакор, дақиқназар бошад ва вақти санчиш ба фаҳмиши ҳамаи унсурҳои мазмуни мавзӯ аз тарафи хонанда эътибор диҳад.

Савол ва супоришҳо барои кори мустақилона

1. Аҳамияти санчишу баҳогузорию ба дониш маънидод намоед.
2. Қадом талабҳоро ба санчиш гуфта метавонед.
3. Хелҳои санчиш қадомҳоянд?
4. Шаклҳои санчиши донишро фаҳмонед.
5. Балдиҳӣ (ҳолдиҳӣ)-и чӣ тавр гузаронида мешавад?
6. Баҳогузорӣ дар синфи I аз синфҳои дигар чӣ тафовут дорад?
7. Сабабҳои бадхонӣ ва қафомонии хонандагонро дар хониш баён кунед.

Ш. НАЗАРИЯИ ТАРБИЯ

БОБИ 12

МОҲИЯТИ РАВАНДИ ТАРБИЯ ВА УСУЛҲОИ ОН

*Обод ба ақл ғашт гардуи,
В-озод ба ақл ғашт Луқмон.*

(Носири Хусрав)

§46. Моҳияти назарияи тарбия ва нерӯҳои пешбарандаи он

Назарияи тарбия як фасли муҳими илми педагогика мебошад, ки моҳият, мафҳумҳо, қонунҳо, принципҳо, қоидаҳо, мазмун, методҳо ва шаклҳои ташкили қори тарбияи хонандагонро мавзӯи омӯзиши худ қарор додааст. Ин фасли педагогика аз ҷиҳати ақлӣ, ахлоқӣ, меҳнатӣ, зебопарастӣ, иқтисодӣ, ҷисмонӣ ва экологӣ ҳуқуқӣ ташаккул додани шахсияти хонандагон, роҳҳо ва усулҳои дар онҳо пайдо кунонидани ҷаҳонбинии пешқадами илмиро шарҳу эзоҳ медиҳад. Доништану фаҳмидани назарияи тарбия, қонуниятҳои он, методҳо ва шаклҳои ташкили ҷараёни тарбия ба муаллим кӯмак медиҳад, ки вазифаҳои душвори тарбияи насли наврасро сарбаландона ва дар мӯҳлатҳои муайяншуда ба иҷро расонад.

Таърихи назарияи тарбияро варақгардон кунем, хоҳем دید, ки ақидаҳои гуногун доир ба тарбия басо бисёр буданд. Як қисми назарияҳо бо мурури замон кӯҳна шуда аз байн мерафтанд, назарияҳои таълимотҳои нав ба вучуд меомаданд. Оид ба моҳияти ду ҷараёни педагогика – тарбияи авторитарӣ ва тарбияи инсонгарой (гуманистӣ) дар §3 ҳамин китоб маълумот дода будем.

Соҳибистиклол гардидани Ҷумҳурии Тоҷикистон 9 сентябри соли 1991 имконият фароҳам овард, ки дар кишварамон назарияи тарбияи миллӣ ба вучуд оварда шавад. Ин назария дар асоси талаботҳои Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон ва қонуни ҷумҳурӣ «Дар бораи маориф» ба вучуд омад, ки ақидаҳои педагогии пешқадами гузаштагон ва муосири ҷаҳониро ба назар мегирад. Имрӯз бо тақозои даври замон дар асоси нишондодҳои давлати соҳибхитӣро озодаи Тоҷикистон назарияи тарбияи миллӣ шарҳиёна дар муассисаҳои томактабӣ, мактабҳои таҳсилоти умумӣ, миёнаи касбӣ ва олии бомуваффақият ба амал қорӣ мешавад. Ба назди таълиму тарбия вазифаи гузошта шудааст, ки тамоми қувваҳои нерӯи

чомеа ба тарбияи шахсиятҳои ҳаматарафа инкишофёфта равона карда шавад, то ки онҳо ба бунёди давлати ҳуқуқбунёд, демократӣ ва дунявӣи тоҷикон дар Осиёи Марказӣ кодир бошанд.

Дар мактабҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон таълиму тарбия дар як вақт пеш бурда мешавад, яъне ба хонандагон ҳам таълим медиҳему ҳам тарбия. Ин маъноӣ онро надорад, ки таълиму тарбия як чиз бошад. Таълим ё омӯзиширо чузби тарбия ҳисоб кунанд ҳам, вале бо чанде хусусиятҳо аз таълим фарқ мекунад. Шахсияти одамай дар натиҷаи тарбия, ки аз мавлуд оғоз гардида як умр давом хоҳад кард, ташаккул дода мешавад. Таълим бошад, асосан вақти мактабхониро дар бар мегирад. Харчанд, ки ҳама гуна амал дар синф характери тарбиявӣ дорад, аммо таълиму тарбияро як ҳисобидан дуруст нест. Пас, тарбия аз таълим чӣ фарқ дорад?

Пеш аз ҳама, кори тарбия басо мураккабу душвор аст, чунон:

1. ба бача оилаҳо, мактабҳо маҳаллаву гурӯҳҳои одамон таъсири гуногун мебахшанд;

2. бачаҳо бошанд, аллақай то дараҷае ақидаву одатҳо, кӯшишу ҳаловат бурданро пайдо кардаанд;

3. ҳолати ботинии хонандагонро фаҳмидан мушқил аст. Ҳатто худӣ хонандагон баъзан гуфта наметавонанд, ки чаро ба чунин ваъз афтодаанд;

4. натиҷаҳои ин ё он амали педагогӣ хархела шуда метавонад, зеро таъсири он ба ҳамаи бачагон якхела нест;

5. кӯдак мудом ба машғулияте банд аст, лекин ба ин нигоҳ накарда тарбия мегирад.

Баҳри пешрафти назарияи тарбия, ҳаллу фасли масъалаҳои душвортарини корҳои тарбиявӣ ходимони давлатӣ ва олимони маъруфи замони шӯравӣ Н.К. Крупская, А.В. Луначарский, П.Н. Блонский, С.Т. Шатский, А.С. Макаренко, В.А. Сухомлинский ҳиссаи бузург гузоштаанд. Дар асарҳои онҳо нақши тарбияро дар бунёди замони нав нишон дода буданд.

Дар ташаккули шахсият ва тарбияи он на танҳо шароити муҳит, балки боз мавқеи ӯ дар ҳамин шароити муҳит, муносибатиш бо олами агроф аҳамияти махсус дорад. Бинобар ҳамин тарбия ҳамчун ҳодисаи ҷамъиятӣ талаб мегузорад, ки ҳаёти бачагон дуруст ташкил карда, фаъолияти гуногунсоҳаи онҳо ба роҳ монда шавад. Агар кор чунин сурат гирад, ҷараёни тарбия натиҷаи дилхоҳ хоҳад дод.

Чамъият меҳоҳад, ки шахсияти мукамал ё баркамолу ҳамачониба инкишофёфта ташаккул дода шавад. Моҳияти кори тарбиявӣ ба ҳалли ҳамин вазифа равона карда шудааст.

Дар чараёни тарбия ду тараф – тарбиятгару тарбиятгир ҳастанд. Тарбиятгар раванди тарбияро ташкил намуда, чун роҳбари он амал мекунад ва шахсияти тарбиягирро низ ҷаҳол месозад, чунки роҳбари кори тарбиявӣ барномаи амалиётро мувофиқи мақсади тарбия мураттаб сохта, шаклҳои кор, роҳҳо ва усулҳои даркориро интихоб мекунаду истифода мебарад. Вай хуб медонад, ки ба тарбия омилҳои сершумор таъсир мерасонад. Шахсияти кудак бо таъсири мактабу оила, аҳли ҷамъияту муҳити ҷамъиятӣ ба вучуд меояд. Дараҷаи ин таъсир хеле гуногун, бавосита ё бевосита шуда метавонад. Одамон, чизҳо, ҳодисаҳо ва пеш аз ҳама, волидону педагогҳо – ҳама тарбия мекунанд.

Ба кори тарбиявӣ мактаб ва муаллимон роҳбарӣ мекунанд, ба волидону аҳли ҷамъият донишҳои педагогӣ дода, онҳоро аз сирру асрори кори душвори тарбиявӣ воқиф мегардонанд. Маълумашон менамоянд, ки раванди тарбия бештар бо кори дигар – азнавтарбиякунӣ дар як вақт бурда мешавад. Азнавтарбиякунӣ воситаест, ки бо ёрии он ҳислатҳои манфии шахсият бартараф карда ё барҳам дода мешавад, ки бо таъсири баъзе атрофиён пайдо шудааст.

Тарбия, ки таъсиррасонӣ ба шахсият аст, торафт инкишоф намуда, ба дараҷаи баланди худ мерасад ва худтарбиякуниро ба вучуд меорад. Худтарбиякунӣ ҷаҳолияти ботинии шахсият мебошад. Ба воситаи он ҳар кас дар худ сифатҳои ба ҷамъият муфидро пайдо кунанда, тақвими меҳнат ва камбудихоҷро бартараф месозад. Тарбия шахсро доно ва тавоно хоҳад намуд, чунон ки Абулқосим Фирдавӣ гуфтааст:

*Тавоно бувад ҳар кӣ доно бувад,
Зи донош дили тир барно бувад.*

Тарбия инкишофи кӯдакро вусъат мебахшад, худаш ҳам якранг наменонад ва баробари тарбиятгиранда дигаргун мешавад, тағйир меёбад. Яъне инкишоф мекунад. Ба ин маънӣ шахсоне, ки тарбияро инкишоф мефаҳманд, ҳақиқатро меғӯянд ва дар ин масъала ҳоҷат ба баҳсу мунозира нест.

Ҳангоми тарбия кӯдак ба олами мураккаби атроф шинос шуда, ба муносибатҳои беохирӯ сершумор шурӯъ менамояд. Ин ҷиҳатро

дар ҷараёни тарбия ба назар нагирифтани мумкин нест. Тарбия инчунин мефаҳмад, ки чизҳои олам тағйирёбанда, серҳаракат, гоҳ-гоҳ нисбатан сустҳаракат, мутобиқшаванда мебошанд. Аз ҳамин лиҳоз ягон воситаи тарбия ҳам доимӣ шуда наметавонад, зеро кӯдак дигаргун мешавад, алоқаи муносибатҳои нав пайдо мекунад ва бинобар ҳамин вазифаҳои тарбия низ торафт мураккабтар шуда, талабот ба насли наврас афзудан мегирад.

Дар ҷараёни тарбия чанд зиддиятҳои дучор мегардем. Яке аз чунин зиддиятҳо байни талаботе, ки ба тарбиягирандагон пешниҳод карда мешавад ва омодагии дараҷаи инкишофи онҳост. Одатан талабот зиёду хонандагон онҳоро қомилан риоя карда наметавонанд.

Зиддиятҳо қувваи пешбарандаи ҷараёни тарбия маҳсуб мешавад. Онҳоро ба зиддиятҳои берунӣ ва дохилӣ ҷудо кардан мумкин аст. Зиддиятҳои берунӣ дар байни қоидаҳои мавҷуда ва рафтори оддони гирду атроф намудор мегардад. Ҳодисаҳои хонандагон баъзан мушоҳида менамоянд, ки ҳамсинфҳо, ҳатто қалонсолон хилофи қоидаҳои одоб амал мекунанд. Мисоли дигари зиддияти берунӣ ин байни талабҳои берунӣ ва рафтори ҳуди мактабҷаба ба ҷашм мерасад.

Маълум аст, ки бо баланд шудани сатҳи зиндагии аъзои ҷамъият, зӯр шудани таъсири ахбори оммавӣ, зиёд гардидани вақти ҳоли инкишофи фикрӣ, ҷисмонии падару модарон низ пеш меравад ва ин ба тарбияи фарзандон бетаъсир наметавонад. Гоҳе ин чиз ба тарбия таъсири манфӣ мерасонад. Муаллими на танҳо синфҳои болоӣ, балки хонандагони хурдсол ҳам ба душвориҳо, қатъномаҳои дар кори тарбиявӣ дучор меоянд, ки сабаби асосӣ тасаввуроти сохтаи бофта дар бораи ҳаёт, суҳанони нолурусту шарҳи ғаразноқи ҳодисаҳо мебошанд, ки боиси пайдоиши фаҳмишҳои нокис дар хусуси ҷамъият ва меъёрҳои ахлоқӣ мешавад.

Муаллим дар чунин ҳолат бо хонандагон доир ба масъалаҳои душворфаҳм сӯҳбатҳо бояд гузаронад.

Хонандагони мактабҳо дар айни замон сулҳу сулҳдӯстӣ, ваҳдат, меҳнат, муомилаи хуш, волидон, китобҳо, машғулиятҳои қолибро азиз мешуморанд. Ин хуб аст. Вале он чиз ташвишовар мебошад, ки диққати баҷагонро чизҳои қимматбаҳо, қолибҳо, маҳсулоти заргарӣ, автомашинаву магнитофону либосҳои қамефтӣ ҷалб месозанд. Дар байни онҳо гоҳе мешунаванд, ки мегӯянд:

«бузург шавам, чунон коре меёбам, ки даромади калон дошта бошад», «дилам шоҳу худам вазир гуфта хамаи корро мекунам» ва ғайраҳо.

Лозим меояд, ки муаллимон дар ҷараёни тарбия ба ҷиҳатҳои манфии пайдошуда ҳислатҳои хуби инсонӣ – рафоқат, коллективизм, боварӣ доштан ба фардои нек, меҳнатдӯстӣ, ахлоқи ҳамида, ташнаи дониш буданро муқобил гузоранд.

Як қатор зиддиятҳои дохилӣ дар қори тарбия ҳастанд. Зиддияти байни хоҳиш ва имкониятҳои ҳонанда аз ҷумлаи онҳост, ки дар одобаш зоҳир мегардад: ваъда дода, вафо намекунад, ба қор шурӯъ карда то охир намерасонад. Ин зиддият ниҳон ҳам менамояд, агар чунин шавад, дар ҷараёни тарбия ҷанҷол рӯй медиҳад. Зиддияти байни талабот ва роҳҳои қонеъ гардонидани он низ манбаи инкишофи шахсият аст. Агар талаботи ҳонанда бо ҷизе ё амале ба дараҷаи лозимӣ қаноатманд қунонда шавад, зиддият аз байн меравад.

Ҳамин тариқ, зиддиятҳоро баргараф намуда, шахсият ба зинаи баландтари инкишоф мерасад, сифатҳои нав пайдо мекунад, ба ҳалли масъалаҳои душвортар тайёр мешавад. Агар зиддият сари вақт баргараф карда нашавад пешрафти шахсият суст мегардад. Сабаби мавҷудияти зиддиятҳоро наёбад, он тезтунд шудан мегирад ва инкишофро бозмедорад.

§47. Қонуниятҳои муҳимтарини тарбия

Ҷараёни тарбия дар асоси қонуниятҳои махсус ташкил карда мешавад. Ин қонуниятҳои ҷиҳатҳои муҳимтарини алоқаҳои дохилию зарурии байни сабабу оқибатҳоро ифода мекунанд, ки бидуни онҳо инкишофи минбаъда ба амал намеояд. Қонуниятҳои ҷараёни тарбияро талаботи ҳаёти ҷамъиятӣ, моҳияти иҷтимоӣ ва табиӣ доштани одамон ба вуҷуд овардааст.

Тарбия дар асоси талаботи иҷтимоӣ иқтисодии мамлакат ба роҳ монда мешавад. Танҳо ҳамин асоси устувор ба амал баровардани мақсади тарбияро имконпазир месозад ва ба ташаккули одами ҳамқадами замон, оқилу доно, ҷисман солим мусоидат карда метавонад. Шахсият дар худ муносибатҳои ҷамъиятиро таҷассум менамояд. Ҳар фард маҷмӯи ҳислатҳои ба ҷамъият муфидро муҷассам карда, ба меҳнат, маърифат ва муомила бо дигарон шугл меварзад.

МУОМИЛА. Муносибати одамонро бо дигарон, бо олами атроф нишон медиҳад. Бачаи хурдсол ҳам ба муомила ва муносибат эҳтиёҷ дорад, чунки дар ҷамъияте ҳаёт ба сар мебарад, ки пур аз ҳодисоту чизҳо буда, муносибат бо онҳо зарур мебошад. Бозичаҳое, ки кӯдак ба даст мегирад, воситаи муомилаи вай бо калонсолон шуда метавонад. Яъне кӯдак бо калонсолон мурочиат памуда на танҳо мадад мегирад, балки эҳтиёҷи ба муомила доштаашро ҳам қонеъ мегардонад.

Муомила хели махсуси фаъолият аст, ки бо шахси дигаре амалӣ гардонида мешавад. Хондан, дарстайёркунӣ, сӯхбат, сайругашти якҷоя фаъолиятҳои мебошанд, ки тарзи муомиларо бо дигарон нишон медиҳанд.

Барои хурдсолон муомила воситаи муҳимест, ки бо мадади он ҳамсолон ва худашонро доништа мегиранд. Бо шарофати муомила бачагон мавқеи муайянеро дар байни ҳамсолон ишғол мекунад. Хонандагони хурдсол нисбат ба танҳои якҷоя буданро бо дигарон дӯст медоранд. Инро мушоҳида кардан дувҷор нест. Иштирок ба корҳои ҷамъиятии ғоиданок ҳамин хусусияти бачагонро ривочу раванқ мебахшад. Аз ин ҷост, ки хонандагони хурдсол бо азму субот супоришҳои ҷамъиятиро иҷро мекунад.

Муомила дар коллектив муносибати байни якдигарии бачагон буда, дар рафти фаъолияти якҷоя инкишоф меёбад ва ҳар хонанда таҷриба андӯхта тадричан ба шахсият мубаддал мегардад.

ФАЪОЛИЯТ. Одам меҳнат ва муомила карда, чизҳои бисёри воксиятро мефаҳмад. Шавқу завқ, ҳиссиёташ бедор гашта, талаботҳои нав пайдо мекунонад, ирода ва қувваташро зӯртар мегардонад, ки барои инкишоф ва қамолоти шахсият хеле заруранд. Агар аз нуқтаи назари педагогӣ фаъолият дуруст ба роҳ монда шавад, намудҳои асосии фаъолият баҳри ташаккули шахсият воситаи раванди тарбиявӣ шуда хизмат мекунад.

Фаъолият на танҳо бояд ба ҷамъият ғоиданок бошад, балки ҳуди хонандагонро низ қаноатманд гардонад. Ба он масъала таъгибор додан лозим аст, ки кӯдак чӣ кор мекунад, онро чӣ тавр анҷом медиҳад ва дар вақти кор ӯ чӣ тавр тағйир меёбад ва ба чӣ ноил мегардад, бо атрофиён чӣ гуна муносибат дорад.

Дар ҳаёти мактаббачагони хурдсол фаъолияти бозӣ мавқеи махсусро ишғол мекунад. Аксарияти онҳо бозиро дӯст медоранд.

«Барои бачагон бозӣ воқеиятест хеле ачиб, назар ба оне, ки ўро ихота намудааст. Вай ба кўдак маҳз барои он ачибтар аст, ки фаҳмотар мебошад ва фаҳмотар аз он сабаб аст, ки қисман бунёдгараши худӣ ўст» -нависа буд К.Д.Ушинский¹¹.

Бозӣ торафт мураккаб мешавад. Вай чун фаъолияти кўдак дар оила ё муассисаи томактабӣ оғоз меёбад. Аввал бозӣ гўё тақлидкорист ба калонсолон, дертар муносибати байниҳамдигарии одамон, қоидаҳои одоб, меъёри рафторро акс менамояд. Дар солҳои мактабҳои бачагон ба бозӣҳои нақшноқ, коллективӣ рағбат зоҳир менамоянд, ки эҳсосоти идрок, ҳаёлоту тафаккурро раванқ бахшида, майлу ҳаваси иҷро намудани талаботи қоидаҳои ахлоқиро пайдо мекунонад.

«Кўдак дар бозӣ чӣ хел бошад, вақте ки калон шавад, дар қор ҳам ҳамон тавр мешавад», -гуфта буд А.С.Макаренко. Гарчанде ки бозӣ бештар ихтиёриву меҳнат маҷбуристон. Бозӣ зоҳиран осон намояд ҳам, дар асл бозингар ба он тамоми қувва, ақл, сабру тоқат, муташаққилии худро ба қор мебарад.

Бояд дар хотир дошт, ки на ҳама гуна бозӣ воситаи тарбия мебошад. Педагоғҳо тавсия медиҳанд, ки бачагон торафт бештар ба меҳнат ҷалб қарда шаванд, чунки минбаъд ҳатман бозӣ бо меҳнат иваз мешавад, ҷои бозиро бояд меҳнат дар зиндагӣ бигирад.

Як намуди дигаре фаъолияти ҳониш мебошад, ки асоси онро қорҳои фикрӣ ташкил менамояд.

Донишро ҳангоми бозӣ ва меҳнат ҳам гирифта мумкин аст. Лекин донишҳои амиқро таълим ёд медиҳад. Донишҳои муназзам фарқи чизқоро, ба гурӯҳҳо ҷудо қардани онҳо, бо нутқ ифода намудану ба ҳаёт татбиқ қарданашонро меомўзонанд.

Ҳонандагон ба мактаб барои донишгирӣ меоянд. Ҳониш қори қиддӣ, фаъолияти муфиди ҷамъиятистон. Хусусияти ҳонандагони хурдсол чунин аст, ки онҳо машғулиятҳои қўшиши иродавӣ, қори фикрӣ, бартараф намудани душвориҳо меҳостагӣ бештар ва машғулиятҳои монанди дар муассисаҳои томактабӣ истифода мешудагӣ қамтар ба худ ҷалб месозанд.

ФАЪОЛИЯТИ МЕҲНАТИ дар ҳаёти одамон нақши бузургтарро дорост. «Меҳнат нақунӣ, роҳат набинӣ» меғўяд ҳалқ. Ҳонандагон намудҳои гуногуни меҳнатро машқ қарда, бо баробари душворнавини меҳнат ва тақмили он худашон инқишоф меёбанд, ба қамол мерасанд, шахсияташон ташаққул меёбад.

Одамон аз волидайн ягон сифати ахлоқӣ ё иродавиरो мерос намегиранд. Ин сифатҳо дар рафти фаъолият тарбия карда, инкишофу ташаққул дода мешавад. Баъзан дар бачагон муносибати манфӣ нисбат ба меҳнат пайдо мешавад. Албатта, ин бесабаб нест. Муаллим сабабҳоро муайян намуда, бачагонро ба фаъолияти меҳнатӣ ҷалб кунад, онро дуруст чун воситаи тарбия ташкил намояд, камбудихоро дар ин бобат пешгирӣ карда метавонад.

Аз суҳанони болоӣ муҳимтарин қонуниятҳои ҷараёни тарбия бармеоянд.

1) Самаранокии ҷараёни тарбия бо ҳамин муайян мешавад, ки то кадом дараҷа мувофиқи мақсад муносибатҳо ба соҳаи муомила ва соҳаи фаъолияти мушаххас дуруст ташкил карда шудаанд. Ба гурӯҳи яқум муносибатҳои ҷамъиятӣ-сиёсӣ, ахлоқӣ, ҳуқуқӣ, байни шахсиятҳо, байни коллективӣ ва дохили коллективӣ дахл доранд. Ба гурӯҳи дуюм муносибатҳо ба хониш, ба кори ғоиданоки ҷамъиятӣ, ба корҳои хархелаи эҷодӣ, ба варзиш ва ғайраҳо дохил мешаванд.

Кайҳо олимони маълум кардаанд, ки эҳтиҷмандӣ намуди асосии муносибати одам ба воқеияти атроф мебошад. Аз қаноатманд гардондан ё нагардонидани эҳтиҷот арзи вуҷуд доштани ҷои одам дар ҷамъият вобастагӣ дорад.

2) Самаранокӣ ҳамон қадар баланд мешавад, агар ҷараёни тарбия ҳамон қадар бештар ҷиҳатҳои эҳтиҷмандӣ-ҳошиши шахсиятро ғанӣ гардонад ва аз нав созад, фаъолиятнокии ақлӣ ва эҳсосотию иродавии хонандаро ривочу раванқ бахшад.

«Хусн ҳусн неву одоб хусн аст» мегӯянд. Симои ҳақиқии шахсият дар кирдору амалиётҳои ҳувайдо мегардад. Кирдору амалиёт барои кӯдак ҳамон вақт хос мешавад, ки агар ӯ онҳоро борҳо такрор намояд, дар натиҷаи таҷриба боварӣ ҳосил кунад, ки қоидаҳои меъёрҳои фаҳмидаву азхудкардааш дурустанд. Масалан, борҳо ба хонанда дар бораи аҳамияти меҳнатдӯстӣ сӯҳбат кунад ҳам, натиҷаи дилхоҳ ба даст намеояд. Ин ҳол то он даме идома хоҳад ёфт, ки ҳудаи таъсири меҳнатро ҳис накунад, ҳастаҳол нагардад ва аз меҳнат шодикунон ҳаловат набарад.

3) Самаранокии ҷараёни тарбия басо меафзояд, агар он ҷиҳатҳои мавҷудаи шахсиятро ба ҳаракат дароварда, ягонагии шуур, рафтор ва фаъолияти хонандагонро таъмин кунад.

Моҳияти кори тарбиявӣ дар гуфтугӯӣ бо кӯдак набуда, дар ташкили ҳаёти ӯст. Одамизод дар вақти фаъолияти гуногун,

дар меҳнати шууронои эҷодӣ ташаккул меёбад. рушду камол мекунад ва ба балоғат мерасад. Хуллас, кори тарбиявӣ пеш аз ҳама ташкилотчигист дар ташкили ҳаёти тарбиягиранда.

Баъд аз муддати гӯлонӣ, бисёр карат такрору машқ карданҳо шахсият малака ва одатҳои рафтори дурустро пайдо мекунад, риояи одатҳои қарзи худ мешуморад ва онҳоро иҷро накунад, азоби руҳӣ мекашад. Ҷар қадар бештар одам одатҳои хуби рафтору амалҳои начибро дошта бошад, ҳамон қадар зиндагонии бехтар ва пурмазмун хоҳад шуд.

Аз ҳамин сабаб А.С. Макаренко қобилияти худнигаҳдориро сифати муҳимтарини одам ҳисоб мекард. Шахсе, ки аз рӯи зарурият худро нигоҳ дошта наметавонад, мисли мошинаи вайрон аст, гуфта буд ӯ. Чунин ҳислатҳои қараёни тарбия пайдо мекунонад.

Ҳамин тавр, қонуниятҳои тарбия робитаи байни омилҳои таъсиррасонӣ, шароитҳо ва натиҷаи қараёни тарбиявиро инъикос менамояд. Таҷрибаи кори тарбиявӣ исбот кардааст, ки натиҷаи муносибатҳои ба вучуд омада, таъсири омилҳои гуногуни тарбиявӣ, худтарбиякунӣ ва ғайраҳо муваффақияти тарбияи дуруст мебошад.

§48. Усулҳои тарбия

Мураккаб будани қараёни тарбия тақозо менамояд, ки ҳангоми ташкили он усулҳои муайян риоя карда шаванд. Усулҳо дастури амалиёти муаллиму мураббист. Таҳти мафҳуми усулҳои тарбия нуктаҳои асосӣ ва тақяғҳиеро мефаҳманд, ки мундариҷа, услубҳо, ташкили қараёни тарбия ва ҳатто муносибатҳои байни мураббихову тарбиягирандагонро ба тартиб мебароранд. Донишмандони усулҳо ба педагог ёрӣ мерасонад, ки ба натиҷаи раванди тарбия баҳои сазовор диҳад. Тарбияи муосир истифодаи усулҳои алоқамандии тарбия бо ҳаёт ва меҳнати ҳаррӯза, тарбияи шахсият дар коллектив, ягонагии талабот ва эҳтиромии шахсияти кӯдак, пайдарҳамӣ, муназзамӣ ва ягонагии муттасилии таъсиррасонии тарбиявӣ, пайваस्ताгии роҳбарии педагогӣ ба инкишофи ташаббускорӣ ва мустақилияти тарбиягирандагон, мувофиқати тарбия бо хусусиятҳои синну соли ва фардии хонадагонро дар назар дорад.

Алоқамандии тарбия бо ҳаёт ва меҳнати ҳаррӯза. Ин принцип талаб мегузорад, ки хонадагон бо ҳаёт ва меҳнати бунёдкоронаю созандагии халқамон аз наздик широк карда шаванд. Қомеъҳои меҳнатиро иктисодӣ, иҷтимоӣ ва маънавии мардум

дар солҳои истиклолият имконият дод, ки ҳаёт дигаргун гардад, обрӯи давлатамон дар байни давлату кишварҳои олам рӯз аз рӯз баландтар шавад. Дар рафти тарбия бачагонӣ имрӯза бо ёрии чорабиниҳои тарбиявӣ дарк менамоянд, ки худро ба меҳнати ҳаёт омода созанд, барои ин соҳиби касбу ҳунар шудан лозим аст. Агар касбу ҳунари барои худ муносибро интихоб кунанд, ба халқу Ватан бештар нафъ оварда метавонанд. Муаллимон на танҳо ба хонандагон, балки бо падару модарон низ бояд аҳамияти меҳнати ҷоидаҳои ҷамъиятӣ ва талаботи замони нисбати ин масъала фаҳмонанд, то онҳо шарикӣ ҳаёт ва меҳнат дар ҷамъият бошанд.

Ҳаёт бо суръат пеш меравад. Илм ва техника тараққӣ мекунад. Ҳар рӯз мошинаву механизмҳои нав ихтироъ шуда истодааст. Бо онҳо бояд шахсиятҳои донишманд кор кунанд, ки маданияти рафтори хуб дошта бошанду бо соҳаи санъату кишоварзӣ сарфаҳм раванд. Имрӯз ба корҳои ҷамъиятӣ, худхизматрасонӣ, кӯмак ба корхонаву шахсони алоҳида ширкат варзида хонандагонро ба қору зиндагӣ тайёр кардан имконпазир аст.

Тарбияи шахсият дар коллектив ва ба воситаи коллектив. Дар кишварамон ҳама дар коллективҳо зиндагӣ, таҳсил ва кор мекунанд. Шахс ҳатман узви ягон коллектив аст. Дар коллектив дӯстӣ, ёрирасонӣ ба якдигар қасро қувват мебахшад. Ваҳдат ва ягонагӣ ҳама гуна кор ва вазифаҳоро осон менамояд. Аз як гиребон сар баровардан ҳамин маъноӣ дар коллектив буданро тарғиб мекунад.

Аз иттифоқи мӯрчагон гофилӣ магар,

Ки шери ҷаёро бидаронанд пӯст, -гуфтани шоир Сайидон Насафӣ беҳуда нест.

Педагогҳои машҳур аҳамияти коллектив, тарбияро дар инкишофи шахсият хеле хуб нишон додаанд. Онҳо қайд мекарданд, ки шахсият дар коллектив тарбия мегирад, дар фаъолияти якҷоя бо дигарон муносибатҳои ба ҳамдигар пайвастагӣ, масъулиятнокӣ дар муносибати ҳамсолон пайдо мешавад. Коллектив ба шахсият ва шахсият ба коллектив таъсир хоҳад расонд.

Ягонагии талабот ва эҳтироми шахсияти бача.

Педагог ба назди тарбиягирандагон талабҳои мегузорад ва талабҳои яҷро мегардад. Ин талабҳои ба муносибати нек бояд осос гузорад. Шароити мӯътадилӣ тарбиявӣ ва муносибати хуш

тарбияро самарабахш менамояд. Тарбиягиранда хоҳ хурдсол бошад ва хоҳ дар синфҳои болоӣ хонад, мураббӣ вазифадор аст, ки ба ӯ бо хурмағ муносибат намояд, ҳеҷ гоҳ ҳуқуқхояшонро поймол насозад. Аз тарафи дигар, ба ӯ аз ҳад зиёд меҳрубонӣ, таҳқиру дағалмуомилағӣ накунад, лақаб намонад, дар ҳаққаш ҷазои ҷисмониро раво набинад.

Дар ин хусус А.С.Макаренко нависта буд: «Агар ягон кас моҳияти гузаронидани таҷрибаи педагоғиамро пурсад, дар шакли мухтасар ҷавоб меодам, ки ба одам то мумкин аст бештар талабот гузоштан ва то мумкин аст бештар нисбати ӯ эҳтиром зоҳир намудан лозим».

Педагоғ ҷиҳатҳои мусбати шоғирдашро пайдо карда тавонад, ба бовариаш ноил шавад, минбаъд бо ин кораш хонандаро ба худтарбиякунӣ раҳнамун месозад.

Пайдархамӣ, муназзамӣ, ягонагӣ муттасилии таъсиррасонии тарбиявӣ. Усули мазкур талаб мекунад, ки кори тарбиявӣ сохтори муназзами педагоғӣ дошта бошад ва қисмҳои таркибии унсурҳои он дар ягонагӣ ба амал бароварда шавад. Ба ҷараёни тарбия набудани алоқамандӣ байни ҷорабиниҳо, тартиби кор, тасодуфӣ ва ба ҳамдигар мувофиқат надоштани ҷорачӯиҳо зарар дорад, чунки мурағтабиро вайрон карда, таъсиррасонии педагоғиро суст мегардонад. Таҷриба собит месозад, ки дар гузоштани талабот ба хонандагон байни мактабу оила фикрҳои мухталиф ҷой доранд. Муаллим талаберо гузорад, волидон онро ба фарзандон дигар ҳел маънидод мекунанд ё ба талаб зид мебароянд. Хилофи яқдигар кор бурдани муаллимон низ мушоҳида мегардад. Азбаски дар кори тарбиявӣ одамони бисёр ширкат меварзанд, зарур аст, ки пайдархамӣ риоя шавад, як ҷорабинӣ давоми дигаре бошад ва аз ягон тараф ҷорабини қаблан гузаштаро пурра созад, дараҷаи одоби хонандагонро баландтар бардорад.

Пайвастагии роҳбарии педагоғӣ ба инкишофи ташаббускорӣ ва мустақилияти тарбиягирандагон. Маълум аст, ки нақши педагоғҳо дар ҷараёни тарбия бузург аст. Дар байни онҳо устодони кори тарбиявӣ сершуморанд. Роҳҳои таъсиррасониро онҳо ба хонандагон хуб медонанд ва ба аҳли ҷамъият, падару модарон, роҳбарони синфҳо, муаллимони ҷавон маслиҳатҳои муфиди худро дарег намедоранд.

Тарбия сабаби инкишоф аст. Хусусан дар ҳамкорӣ бо ҳамдигар иштирокчиёни кори тарбиявӣ ҳислатҳои нек, аз ҷумла ташаббускорӣ

ва мустакилиятро бояд дар онҳо вусъат бахшанд. Ташаббускорон ва дар иҷрои супоришҳо мустакилият доштагонро намунаи ибрат ва таклид ба дигарон гардонанд. Манъкуниҳои сершуморро дар тарбияи фонда набаранд, то ки садди роҳи ташаббусҳо ва кори мустақилонаю эҷодии хонандагон нашаванд.

Мувофиқати тарбия бо хусусиятҳои синнусолӣ ва фардии хонандагон. Ин усул талаб мекунад, ки мазмун ва шаклҳои кори тарбиявӣ бо назардошти хусусиятҳои синну солӣ, таҷрибаи ҳаёти, қувваю имкониятҳои хонандагон пеш бурда шавад. Ҳарчанд онҳо хусусиятҳои умумӣ доранд, боз аз якдигар аз ҷиҳати инкишоф, дониш ва одоби рафтор бо тафовутҳои зиёде фарқ мекунанд, яъне хонандагон хусусиятҳои фардии фарқкунандаи худро моликанд. Муаллим бояд донанд, ки завқу ҳаваси шогирдаш чӣ гуна аст, ба чӣ рағбат дорад ва шаклу воситаҳоеро дарёб намояд, то вайро қонеъ гардонад, бо ҳамин сифатҳои ҳамандаи ӯро ташаққул диҳад. Донишҳои мустаҳками педагогӣ ва психологӣ дар ин бобат ба муаллим мадад хоҳад кард.

Ҳамин тавр, усулҳои тарбия қоидаҳои таъриқӣ мебошанд, ки талабҳои асосиро ба мазмун, услубҳо ва ташкили чараҳои тарбиявӣ ифода менамоянд. Баҷо овардани талаботҳои усулҳо ба тарбиятгар зарур аст.

Савол ва супоришҳо барои такрор

1. Тарбияи чист? Барои чӣ муаллими ҷавон дар кори тарбиявӣ душворӣ мекашад?
2. Дар бораи ягонагӣ ва фарқияти таълиму тарбия чихоро медонед?
3. Ба чараҳои тарбия қадом зиддиятҳо ҳос мебошанд?
4. Қонуниятҳои тарбия ба самаранокии чараҳои тарбиявӣ чӣ гуна таъсир мерасонанд?
5. Усулҳои асосии тарбия қадомҳоянд?
6. Талабҳои усулҳои тарбия ба чараҳои тарбиявӣ фаҳмонед.
7. Як машғулияти тарбиявиро дар синфи ибтидоии мактаб мушоҳида кунед. Мавқеи муаллиму хонандаро дар машғулият шарҳ диҳед.

Б О Б И 13. УСЛУБҲОИ УМУМИИ ТАРБИЯ ВА ТАСНИФИ ОНҲО

*Оқибат ҷӯянда ёбанда бувад.
(Ҷалолиддини Румӣ)*

§49. Мафҳуми услуби тарбия

Тарзи таъсиррасонии тарбиятгарон ба шуур, ҳиссиёт, ирода, рафтор ва низоми муносибатҳои насли наврас бо мақсади ташаккулдиҳии шахсияти ҳаматарафа инкишофёфта услуби тарбия номида мешавад.

Услуби тарбияро «воситаи таъсиррасонӣ ба шахсият» ҳам мегӯянд. Услуби тарбия аз қисмҳои ҷудогона иборат аст, ки онҳоро **усулҳои тарбия** меноманд. Масалан, муаллим бо хонандагон ягон корро иҷро карданӣ бошад, тарзи иҷрояшро нақл мекунад, мефаҳмонад, ки кадом амалро аввал, кадомро пас аз он анҷом бояд дод. Дар ин маврид нақли муаллим чун усули тарбия хизмат менамояд. Услубҳо ва усулҳои тарбия бо ҳамдигар зич алоқаманд мебошанд. Вобаста ба вазъи педагогӣ гоҳе услубҳо вазифаи усулҳои тарбияро ба ҷо меоранду гоҳо усулҳо ҳамчун услубҳои тарбия истифода мегарданд.

Тарбия фаъолияти мураббӣ-муаллим ва хонандаро дарбар мегирад. Вай талаб мекунад, ки барои самаранокии раванди тарбия шароити хуби тарбиявӣ фароҳам оварда шавад, то ки хонанда ҳам фаъол бошад, кор кунад. **Шаклҳои ташкили кори тарбиявӣ** маъз бо ҳамин мақсад хизмат мекунад, ки бо ёрии онҳо фаъолияти коллективона ва фардӣ хонандагонро ба роҳ мондан имконпазир аст. Ҷамъомалҳои созмонҳои талабагӣ, маҷлиси синфӣ, сафкашиҳои субҳонӣ, кор бо бачагон дар маҳалли зист, корҳои клубӣ аз рӯи шавқу завқ шаклҳои корҳои тарбиявӣ мебошанд.

Мувофиқи мақсад ташкил намудани усулҳои услубии ҳалли ягон масъалаи тарбиявиро воситаҳои тарбия меноманд. Чизҳои ҳангоми кори тарбиявӣ бо бачагон мавриди истифодашаванда (аёнӣят, китобҳо, садою симо) ва фаъолият, ки бачагон ба он ҷалб карда мешаванд ва инчунин кинофилмҳо, асарҳои бадеӣ, сухани педагог, бозиҳо, кори ҷамъиятӣ, варзиш чун воситаҳои тарбия фаровон истифода мегарданд.

Дозим аст, ки муаллим-мураббӣ ин чизҳоро аз рӯи низому мақсади муайян ба кор барад. Вагарна онҳо воситаҳои тарбия пашуда менаманд.

Тарбия ҳамон вақт натиҷаи дилхоҳ мелиҳад, ки муаллим услубҳо, усулҳо, воситаҳо ва шаклҳои ташкили ҷараёни тарбиявиро дар алоқамандӣ, моҳирона корбаст намояд. Хуб ё бад будани услубҳо, усулҳо ва ғайраҳо ба маҳорати муаллим вобастагӣ дорад. А.С. Макаренко нависта буд: «Ҳеч гуна воситаи педагогӣ, ҳатто ба ҳама мақбулашон, ки одатан дар байни мо боварӣ, фаҳмопадиҳӣ, сӯҳбат ва таъсиррасонии ҷамъиятиро чунин меҳисобанд, ҳамеша мутлақо ғоидабахш шуда наметавонанд. Дар баъзе ҳолатҳо воситаи басо хуб ҳатман бадтарин хоҳад шуд».

Муаллими таҷрибанок дар ҳар шароит роҳи усулҳои тарбия ба мақсад мувофиқро муайян карда аз рӯи он ғайбати тарбиявиро пеш мебарад. Инчунин вай қонуниятҳо, қувваҳои пешбарандаи тарбия, хусусиятҳои фардӣ ва дараҷаи дар тарбия доштаи бачагонро дар назар медорад. Услуби тарбия дар ҳолате комёбиҳо меорад, ки агар он ба хели ғайбати асосии синнусолии бачагон мувофиқат кунад.

Ба синфи яқум хурдсолон меоянд. Муаллим тарзи рафтор, муомила, барои ҳурмат аз ҷой хестан, ҷӣ хел ба муаллим муроҷиат кардан, ба берун баромадан, ба ҳамдигар ҳалал нарасониданро мефаҳмонад. Аз сабаби он ки хонандагон аз ҷиҳати тарбия гуногунанд, суҳанони муаллимиро ба таври худ мефаҳманд. Гурӯҳе онҳоро иҷро мекунанд, гурӯҳе қисман иҷро мекунанд ва гурӯҳи сеюм иҷро намекунанд. Муаллим гурӯҳи яқуми бачагонро таъриф мекунанд, ба гурӯҳи дуюм эродхояшро меғӯяд, ба гурӯҳи сеюм шарҳ дода маълум менамояд, ки ба суҳанони муаллим диққат додан ва талабхояшро иҷро кардан шарту зарур аст.

Ҳамин тавр, дар ҷараёни тарбия тарбиятгар-муаллим услубҳои гуногунро истифода мебарад ва бояд мавқеи истифодаи онҳоро донанд, то ки аз қори тарбиявии ӯ ҳар фард дар синф ва аҳли синф бархурдор гарданд. Хусусияти ҳоси услубҳо бо яқдигар алоқаманд будани онҳост, яке бо дигаре ҳамроҳ шуда меравад. Ягон услуб дар алоҳидагӣ, яққаву танҳо истифода нахоҳад шуд. Масалан, бо бачагони синфи хурдсолон доир ба ғайбати машқ гузарониданӣ бошед, ба онҳо шарҳ додан лозим, то ба зарурияти иҷрои он боварӣ ҳосил намоянд. Дар ин ҳол услуби машқ идомаи услуби шарҳдиҳӣ мешавад.

§ 50. Таснифи услубҳои тарбия

Дар раванди корҳои тарбиявӣ услубову воситаҳои ӯро гуиро истифода мекунад, ки онҳоро асосан дар давоми асрҳо ба вучуд овардаанд. Як қисми хамин услубову усулҳои тарбияро, ки дар байни халқ маълум аст, хотиррасон менамоем: шарҳдихӣ, нақл, сӯхбат, одакунонӣ (маншққунонӣ), таъқиқи ҳаёт мувофиқи тартиби рӯз, ибратнишондихӣ, маслиҳатдихӣ, насихатгӯӣ, пандомӯзӣ, боварқунонӣ, илтимосқунӣ, маъқулшуморӣ, таърифқунӣ, изҳори ташаккур, дуотгӯӣ, хоҳиши роҳи сафед, манъқунӣ, таънагӯӣ, ғилагузорӣ, худотарсӣ, танбехдихӣ, узрпурсӣ, зӯроварӣ, масхаракунӣ, айбқунӣ, шармдоронӣ ва ҳайфи ту гуфтан, коҳишдихӣ, нафрину маҳқумқунӣ, қасами бад хӯрдан, таҳқирқунӣ, ҳаволақунӣ ба ҳукми мардум ва ҳоказоҳо.

Услуб баҳри иҷрои мақсаду вазифаҳои тарбия дар насли наврас пайдо кунонидани муносибатҳои нав бо ҷизу ҳодисаҳои атроф ва ислоҳ намудани нуқсонҳои олоби бачагон хизмат мекунад. Аз рӯи вазифаҳо услубҳоро ба гурӯҳҳои зерин ҷудо кардан мумкин аст: а) услубҳои ташаккули шуури ҷамъиятӣ, б) услубҳои ташаккулдиҳии рафтори ҷамъиятӣ, в) услубҳои рағбатнок гардондани ахлоқи хонанда, г) услубҳои худтарбияқунӣ.

а) Услубҳои ташаккулдиҳии шуури ҷамъиятӣ. Бо ёрии ин гурӯҳи услубҳо ба шуур, ҳиссиёт ва иродаи хонандагон таъсири ҳаматарафа расонида, дар онҳо система (низом)-и ақидаву эътиқодҳо ба вучуд оварда мешавад. Хамин услубҳо имконият медиҳанд, ки кӯдакон талабҳои ҷамъиятро писбати насли наврас шууроно дарк намоянд. Шарҳдихӣ, нақл, сӯхбат, ибрат услубҳои ҳастанд, ки шуури ҷамъиятиро ташаккул медиҳанд.

Шарҳдихӣ-услубест, ки истифодаи хусусан барои ташаккули эътиқоди хонандагони хурдсол аҳамиятнок аст. Мақсади шарҳдихӣ ба кӯдакон фаҳмонидани афзалияту зарурияти рафтор, ҳодиса, ягон қор ва мазмуни ҷамъиятии онҳо мебошад, то ки миграйд ба рафтору муносибати дигарон баҳои арзанда доданро ёд гиранд. Маъноии мафҳумҳои ахлоқӣ, иҷтимоӣ ва зебоифаҳмӣ муҳтасар, бо мисолҳои ҳаётӣ, бо суҳбатҳои оддӣ аз тарафи муаллим эзоҳ дода мешавад. Масалан, дар мактаб, кӯча ва ҷойҳои ҷамъиятӣ ҷей тавр рафтор кардан, ҳурмати калонсолон, хушмуомилатӣ, ширинсуҳатӣ, дар кӯча шӯҳӣ накардан ва ғайраҳоро шарҳ додан аз ҷониби холи нест.

Нақл. Сухани муаллим дар кори тапаккули шуур ва ахлоқи хонанда аҳамияти калон дорад. Вай мавзӯи шавқоварсро барои нақл интихоб кунад, бачагон онро бо шавқ мешунаванд ва дар онҳо майли интизомпоку боодоб шудан пайдо мешавад. Масалан, муаллим дар бораи навбатдории хуби хонанда, кӯмак ба калонсолон, кори кишоварзон нақли ҷолиб гуяд, ба шуури бачагон таъсир намуда, дар онҳо ҳисси ширкат кардан дар ҳамин гуна фаъолият ба вуҷуд меояд. Дар хусуси корҳос, ки ба хонандагон маълум мешавад, бисёр сухан рондан зарур нест.

Сӯхбат. Бо хонандагон дар мавзӯҳои мухталиф сӯхбат ороستان равоест. Бо ёрии сӯхбат дар шуури кӯдакон доир ба масъалаҳои гуногун мафҳум, дониш, фикру мулоҳизаҳо ба вуҷуд меоранд. Аҳамияти услуби сӯхбат дар он аст, ки хангоми муҳокима хонандагон ғайб мешаванд, доир ба воқеаҳо (дар бораи рафтори одамон дар ҷамъият, зебогиҳои чизҳо ва одоби одамон, кайҳоншавардон, наринандагон, даррандагон, олами ҳайвонот ва ғайраҳо) донишшон вазъ мегардад. Сӯхбатро ба хонандагони алоҳида-фардӣ ё бо гурӯҳи хурди 5-бафарои онҳо гузаронидан мумкин аст.

Таъкили сӯхбат мароқовар хоҳад шуд, агар муаллим донишҳои бешигараи хонандагон ва синну соли онҳоро ба эътибор гирад, бо ёрии саволузорӣ завқи бачагонро бедор намояд, ба фикр кардан маҷбур созад, ба баҳсу мунозира водор карда, дар ҳамкорӣ бо дигарон ҳуҷусаҳои дуруст барорад. Вақти сӯхбати ахлоқӣ воситаҳои аёнӣ ва техникаро истифода барад, самараи сӯхбат меафзояд.

Ибрат. Дар кори тарбиявӣ обрӯи муаллим ва калонсолон махсусан муҳим аст, чунки хонандагон ба онҳо монанд шудан мехоҳанд ва дар ҳар бобат ба эшон тақлид мекунанд. Сабаби асосии тақлидкорӣ кам будани таҷрибаи зиндагӣ ва мавҷуд набудани одаҳои устувори рафтор аст. Хонандаи хурдсол ба рафтори одамони обрӯманди калонсол бешиг тақлид менамоянд. Наврасон бошанд, ба ҳислатҳои муайяни одамон тавачҷӯх зоҳир менамоянд. Дар давраи навҷавонӣ диққаташон ба ҷиҳатҳои ахлоқии одамон осн аз сн равона мешавад.

Тақлидкорӣ кӯдаконро тоҳо ба он бурда мерасонад, ки рафторҳои номакбуиро аз дигарон ёд мегиранд. Чанде аз онҳо ба таъсири вайронкунандагони қоидаҳои мактабӣ менамоянд. Ба назаранон дағалмуомилатӣ, якравӣ, беандешагиро беинтизомии

идлас як намуди дилерӣ менамояд. Баъзан дар синфҳо бачагонро, ки интизоманшон бад аст, ба ҷанг нафар ё гурӯҳи хонандагон сардор шуда мегиранд. Бинобар ҳамин муаллимро лозим аст, ки ба талабагон фарқи ҷаҳди бадро фаҳмонад, то онҳо фақат ба ҷиҳатҳои беҳтарин, намунавии дигарон тақлид кунанд ва ҳамин ҷиҳатҳои хубро қабул намоянд.

Таҷриба нишон медиҳад, ки муаллимону волидон барои пешгирии тақлиди номатлуб маъкуниро роҳи асосӣ медонанд. Маъкуниро, ки талаба бо ҳамсинфи беинтизоман вонахӯрад. Лекин баръакс мешавад. Ба кори маъкуниро хонанда интиқоли зиёдтар зоҳир мекунад. Дар ин масъала аз ҷиҳатҳои дигар даст бояд кашид. Ҳаёти бачаро дар мактабу оила ҷунон таъкил кардан даркор аст, ки он шодию сурур бахшад, дилгиру рӯҳафта накунад. Баъд ҳуди кӯдак нисбати рафтори ношоиста, ҳуҷра бад нафрат пайдо менамояд.

Ибрат аз қадимулайём дар педагогикаи халқӣ низ истифода мешуд. Падару бобоҳоямон фарзандонашонро даъват мекарданд, ки доимо аз оламони нек, донишмандон, бузургворон ибрат гиранд. Онҳо дар бораи ҳаёти олимони, адибони машҳур, сарлашкарҳо нақлу ривоятҳои аҷиб гуфта, ҷуно намунанд ибрат таъкид менамунанд. Бо мисолҳои мушаххас қадом рафтор нек асту қадоман бад маънидор мекарданд.

Ҳуҷра, дар оила падару модарон, бародару хоҳарон ва дар мактаб муаллимони аз ҳар ҷиҳат ба бачагон намунаи ибрат ва тақлид бояд бошанд. Ҳеле муҳим аст, ки суҳбатҳои аз амалҳои фарқ накунад.

К.Д.Ушинский навишта буд, ки набояд тарбия бо тақлидҳои ва нусхабардории кӯдакон маҳдуд шуда монад. Ба он ҷуно гардишдан даркор аст, ки ҳар шахсият ба таври худ хос, фарди нотакрор шуда инкишоф ёбад. Агар тақлидҳои бо ҳамин роҳ барад, дараҷаи инурунагӣ ва фаъолиятиҳои хонанда торафт баланд шуда рафта мегирад.

Пас аз истиқлолият ба даст овардани Ҷумҳурии Тоҷикистон 1100 солагии Давлати Сомониён таътанавор ҷашн гирифта шуд, ки он нахустин давлати мутамаркази тоҷикон буд. Таътанҳои ҷашн ҳисси ифтихори миллии мардумро белор кард. Меҳру муҳаббатро нисбати давлати имрӯзаи Тоҷикистон, ки моёи ифтихори тоҷикони дуҷаҳт, афзунтар сохт. Дар мисоли ҳаёти ва фаъолияти дохили халқи

тоҷик Исмоили Сомонӣ мактаббачагон намунаи ибрати худро дарёфтанд, ки ҳамеша ӯ баҳри бахту саодати халқ муборизаи ҷиддӣ бурдааст.

Шарти муҳими бо муваффақият пеш рафтани корҳои тарбиявӣ чун намунаи ибрат нишон додани бузургони миллат, ҷаҳонбинии ваҷеъ ва маҳорати сайқалёфтаи муаллими синфҳои ибтидоӣ шуда метавонад. Чунин муаллимон дар мактабҳои мо кам нестанд. Онҳо дар бораи сохтмонҳои азими бо сарвари Президент Э.Ш.Раҳмонов оғоз гардида дар дарсҳо ва берун аз онҳо маълумотҳо медиҳанд, талқин менамоянд, ки чун ӯ оянда баҳри шукуфоии Ватан, ба халқ салокатмандона хизмат намоянд.

Муаллимони пешқадам аллакайҳо боз баҳри пайравони Қаҳрамонони халқи тоҷик Садриддин Айнӣ, Мирзо Турсунзода, академик Бобочон Гафуров ва Эмомалӣ Раҳмонов шуда ба воя расидани шоғирдон чорабиниҳо мегузаронанд.

б) Услубҳои ташаккулдиҳии рафтори ҷамъиятӣ.

Яке аз вазифаҳои мактабу оила тайёр кардани мактабиён ба ҳаёт аст, ки бидуни ташаккулдиҳии рафтори ҷамъиятӣ ин вазифаи муҳим иҷро пахоҳад гашт. Тарбия накарда, яъне ба бачагон ҷаъолияти бозӣ, хонини ва меҳнатро ёд надода, рафтори ҷамъиятии онҳоро дуруст ба роҳ мондан мумкин нест. Маълум мешавад, ки тарбия ёд додану одат кунонидаи аст. Баҳри ёд додани рафтори ҷамъиятӣ услубҳои машқ ва одаткунонӣ, сунорини хизмат мекунад. Ҳамин услубҳо кӯмак мерасонанд, ки мактаббачагон ҳангоми таҳсил дар мактаб ва тарбияи оилавӣ маҳорату малакаҳои иҷроӣ кор, одати коркунӣ ҳосил намоянд.

Машқ ва одаткунонӣ. Бес машқи ахлоқӣ рафтори дурустро аз худ кардани кӯдак имконнопазир аст. А.С.Макаренко тарбияи машқи рафтор меҳисобид. Аҳамияти машқи тарбиявӣ дар он аст, ки таъкили дуруст, оқилонаи ҳаёт ва ҷаъолияти гуногунҷабҳаи бачагонро дар асоси меъёрҳои қоидаҳои ҷамъиятӣ тақозо мекунад. Кӯдакро ба ягон вазъияти ҷаъолият мегузорем, вай ҳаракатҳои ҳамон ҷаъолияти маълумро тақрор ба тақрор иҷро менамояд, ки ҳамин машқи ахлоқӣ ном гирифтааст. Машқ, чунон ки дар ҷараёни таълим буд, дар қори тарбия ҳам ниҳоят зарур аст. Машқи хусусиятҳои ба худ ҳосро моликаст. Машқи ахлоқӣ фақат баргаштан ба ягон ҳаракату рафтор, тақрори он нест, балки ба қор бурдану истифода намудани талабҳои ҳаёт дар вазъияти

гуногун мебошад, ки дар охир тарбиягиранда дар вазъияти гуногун таҷрибаи чӣ тавр рафтор карданро ҳосил хоҳад намуд. Масалан, муаллим аз хонанда интизомнок буданро на танҳо дар вақти дарс, балки ҳангоми танаффусҳо, сафару саёҳатҳо, тамошои филм, шанбетиҳо ҳам талаб мекунад. Чунин интизомро на фақат муаллим, балки атрофиёни бача – волидон, хешу табор, ҳаммаи муаллимони мактаб, кормандони муассисаҳои берунамактабӣ талаб намоянд. Хонанда олати дар ҳама ҷо интизомнок буданро ҳосил мекунад. Ин чунин маъно дорад, ки дар асоси машқҳо, одатҳо ба вучуд меоянд. Одат маҳорагу малакаҳои ба эҳтиҷот табдилгардида аст. Одат аз нуқтаи назари К.Д. Ушинский ҳамон ҷароёнест, ки ба воситаи он эътиқодҳо ба майл ва фикр ба амал мубаддал гардонда мешавад. Тарбияе, ки ба одат таъяс мекунад, мустаҳкам устувор мебошад. Одат бошад табиатан ба тарбия тобъ аст.

Вазифа аз он иборат аст, ки дар кӯдакон одат, ҳам ҳислатҳои муфидро ба вучуд орем. «Одати хуб боигарии маънавии шахсият аст» - гуфта буд К.Д. Ушинский.

Барои белгитар гардидани ин боигарӣ лозим аст, ки аз хурдсолӣ дар бачагон бо таври мунтазам доир ба таппакули одатҳои мусбат гамхорӣ зоҳир карда шавад. Аз ҳаракату амалҳо одатҳо ва аз одатҳо хусусиятҳои характер (одоб) ҳосил мегардад.

Ба ин бояд муяссар гашт, ки ҳам дар мактаб ва ҳам дар оила бачагон ҳар корро танҳо нас аз амри падару модар ё муаллим не, балки аз рӯи олати худ, аз рӯи ақлу фаросати худ сомон бахшанд. Корҳое, ки кӯдакон бе амру супориш худашон иҷро карда мегавонанд, дар ҳаёт басо сершуморанд.

Таппакулдиҳии олати наҷиб – фарқ накардани сухан ва амали кӯдакон даркор аст. Ваъдаву вафо қон қонуни доимии ҳаёти қалонсолон бошад, хонандагон ҳам чунин олати гузаптагонро нос доранд.

Барои иҷрои талабҳои услубҳои машқ ва олатқунонӣ тартиби рӯз (режим) дар мактабу оила аҳамияти бузург дорад. Ҳар шабонарӯз тартиби муайяни ҳаёт ва фаъолияти кӯдакон ҷорӣ карда шавад, ба он оварда мерасонад, ки малакаву одатҳои дар вақтани иҷро кардани амалу ҳаракатҳо (стерсотиши динамикӣ) пайдо мегардад. Серталабӣ ба иҷрои тартиби рӯз, муайян будани вақти ҳар кор ба пайдоиши одатҳо сабаб хоҳад шуд. Тартиби рӯз

хусусан барои хонандагони хурдсол манфиатбахш аст, зеро дар онҳо ҳанӯз муташаққилий дар сариштаи корҳо, интизом, ирода ва суботкорӣ устувор нагаштааст ва такрори амалу ҳаракатҳои ҳислатҳоро мустақкам мекунонад. Агар тартиби рӯз мавҷуд набояд, кӯдак ба ҳоли худ монад, дар натиҷа беинтизомӣ ба вуҷуд меояд.

Мактаб тартиби рӯзи корӣ дорад, ки иҷрои талабҳои он ба хонандагону муаллимон ҳатмист. Муаллимон ба роҳбари синф ва волидон дар масъалаи мурағаб сохтани тартиби рӯз мувофиқи шароити имкониятҳои оила дасти ёрӣ дароз мекунад.

Сунориш. Дар қори ташаккулиҳои одоби рафтори ҷамъиятӣ нақши сунориш, ки талабҳои муаллим-тарбиятгарро ифода месозад, ба назар аён мегардад, зеро кӯдакон аз хурдсолӣ ба қорҳои ҷамъиятӣ ҷалб карда мешаванд. Муаллимон, роҳбарони синфҳои мактабҳо ба синну сол, майлу ҳавас, қувва ва қобилияту ташаббусқории хонандагон нигариста суноришҳои доимӣ ва муваққатӣ медиҳанд. Суноришҳои мувофиқи мақсади муайян додани иҷрои мустақилонаи қор ва ёфтани роҳҳои онро ёд медиҳад.

Аз рӯзҳои нахустини ба мактаб омадани кӯдакон ба баъзе муаллимони соҳибтаҷриба суноришҳои ҳархеларо мефармоянд: «Иззатмоҳ, дафтараҳоро ба соҳибан сунор», «Қодир, ҳамин китобро ба китобхона бурда деҳ», «Собир, ҳамин қоғазҳоро ҷида тир» ва ғайраҳо.

Муаллим аз рӯи ҷои нишасти бачагон онҳоро ба қаторҳо ҷудо намуда, сарварони қаторҳоро таъин мекунад. Як нафар ба тозагӣ, дигаре ба нигоҳубини гулҳо, сеюмӣ ба интизومي синф мутасадّدӣ карда мешавад. Пас аз дар синф ташкил шудани созмонҳои ташаббути «Ахтарон», «Ворисони Сомониён» ва «Сомониён» ба хонандагон суноришҳои коллективӣ ва фардӣ дода хоҳад шуд. Тадричан дар хонандагон муносибати дуруст ва масъулият барои иҷрои қори сунориданида ба вуҷуд меояд.

Суноришҳои бачагони мактабхонро охишта-охишта ба зинҷатӣ ва меҳнат дар коллектив одат мекунонад ва ҳар қаломе худро барои қори синф, мактаб ва ҷамъият манфиатдор эҳсос менамояд.

в) Методҳои рағбатнок намудани ахлоқи ҳақида.

Бо мақсади пурзӯр намудани таъсиррасоии ин ё он омилҳо ба хонанда фаъолтар гардондани шахсияти ӯ дар ҳаракату рафтор

рағбатнок намуданро ба қор мебаранд. Рағбатнок намудан маънои водор сохтану такопе додан ба амалиётро дорад.

Талабгузорино як воситаи рағбатнок намудани хонанда аз гарафи тарбиятгиранда А.С. Макаренко қор қарда баромадааст: а) талабот ба шахсият ва коллектив, б) тарҳи талабот дар марҳилаҳои гуногуни таппаққули коллектив (талаботи муаллим, фаъолон, коллектив) талабот ба худ, вақте ки қори худтарбиякунӣ оғоз мегардад. Ӯ навишта буд: «Тарбияи коллектив бе талаботи самимӣ, бе дили қушод ва қатъӣ гузошташуда амалӣ намешавад, ин қор ҳамеша аз талабот шуруъ мегардад». Маҳз аз ҳамин қост, ки ба назди тарбияи хонандагон чунин талабҳо гузошта мешавад:

1. Дар талабот мейёрҳои рағфори қамъиятӣ ифодаи худро мейбад. Чунин талабҳо дар «Қоидаҳо барои талабагон», ки Вазорати маорифи Тоҷикистон 26.10.2001 тасдиқ намудааст, дар ҳуҷҷатҳои созмони қавонони Тоҷикистон, созмонҳои «Ахтарон», «Ворисони Сомониён» ва «Сомониён» инъикос гардонидани шулаанд. Риоя қарда шудани талабҳо ба шууронагии талабагон, шавқовару шурмазмун будани ҳаёти бачагон, ба дастгирии муаллимон ва ҳаёти мактабу анъанаҳои он вобастагӣ дорад.

2. Дар талабу суҷорини вазифа бояд аниқ гузошта шавад. Муаллим ё шахси обрӯманде суҷорини диҳад, он хатман иҷро мешавад.

3. Талаб бо баробари рағбатну возеҳӣ бояд ба имқониятҳои хонандагон мувофиқат намояд.

4. Хонанда ба муфид, иҷроия зарур будани талабот

боварӣ дошта бошад. Гузоштани перспективаҳо (мақсадҳои оянда) фаъолияти қӯдақро баланд мебардорад ва ҳолати ба шодию нишот интизориро ба вуҷуд меорад, барои истифодаи тамоми қувваҳо дар роҳи расидан ба мақсад мусоидат менамояд. Гузоштани мақсад ҳам баҳри инқишофи ҳар бача ва ҳам коллектив лозим аст.

А.С. Макаренко чунин меҳисобид, ки шодии фардоӣ дар тарбия яке аз қорҳои муҳимтарин аст. Дар ибтидо худӣ шодиро ташиқил бояд қард, ба ҳаёт оварад ва чун воқеият онро гузоштаи лозим аст. Синас қотсеёна намудҳои оддии шодиро қамтар мураккабу ба одамон фойданок гардонидан лозим аст, ки ҳамин ҳолат дар одам ҳисси қарздориро пайдо қунонад. Ин қорро аз тамошои яққояи сирк ё театр оғоз намуда, оҳиста-оҳиста перспективаро

насеъ карда, то ба дараҷаи перспективаи ба ҷамъият нафъовар расонидан лозим аст.

Мусобика байни услубҳои рағбатнок намудани ахлоқ ҷои муҳиме ишғол менамояд. Вай ба ҳаёти кӯдакон ворид гаштааст. Моҳияти мусобика ҳамин аст, ки дар рафти он сустихонҳо то ба дараҷаи пешқадамон мерасанд ва ба пешрафти умумии кор ноил мегарданд. Муаллим мусобикаро ба роҳ монда бо ёрии он имкониятҳои ҳар хонандаро дида баҳо медиҳад, барои пешрафти ӯ чораҳо меандешад ва иродаву хуроғиро таъкиф медиҳад.

Мусобикаро дар ҳамаи намуди фаъолият, гайр аз фаъолияти ҳониш таъкиф намудан вочиб аст. Аз он сабаб дар ҳониш мусобикаро ба роҳ мемонанд, ки қобилияти кӯдакон ҳарҳела буда, аълоҳон корро осон, бе кӯшишу гайрати зиёд хотима мебахшанду сустихон кӯшиши бисёр ба ҳарч дола ҳамон корро иҷро мекунад. Аммо ба кори ҳар ду баҳои якхела гузошта намешавад.

Барои беҳтар шудани фаъолияти ҳониши хонандагон дар масъалаҳои иҷроӣ вазифаи хонагӣ, бо гайрат кор кардан, дар дарсҳо боинтизом будан, дафтарҳоро тоза нигоҳ доштан, риоя намудани талабҳои тартиби рӯз дар мактаб ва оила, ба дарсҳо ҳаҷр намудан, хондани адабиёти иловагӣ, сазовори баҳои баланди рафтор будан ва гайраҳо таъкифи мусобика тавсия мешавад.

Яке аз услубҳои рағбатнок намудани хонандагонро услуби «таркиш» номидаанд, ки он то ҳади охир расонидани ҷанҷолро дар назар дорад. Бача дар коллектив бо бачагони дигар, бо роҳбарони калонсоли коллектив муносибатҳои муайян пайдо мекунад. Муносибатҳо доимо мӯътадил намешаванд, тоҳо онҳо тезтунд ва ниҳаднок мешаванд ва то дараҷаи «нуқсондор» мерасанд. Дар чунин ҳолат услубҳои таъсиррасонии оддиро дар тарбияи бачагон истифода намоянд, натиҷаи мусбат ба даст намерасанд. Лозим меояд, ки услуби «таркиш» истифода гардад. Ҷавҳари ин услуб дар он аст, ки ба шуури хонанда мавқеаҳои дар коллектив, норозигии коллективро ба ӯ расонида шавад ва ӯ иҷро хис кунад. «Таркиш» бояд хонандаро маҷбур созад, ки аз ҳолати ноувор барояд ва фаҳмад, ки барои беҳтар шудан, талаби коллективро қабул кардани шарт ва зарур аст. Ҳамин тавр, «таркиш» бояд ба бача гайриҷанҷолдор бошад, таъсири ногаҳонӣ расонад ва таассуроти ҳаяҷонбахши пурзӯре ҳосил кунонад.

Ба тӯрҳои услубҳои рағбатнок намудани ахлоқи хонандагон мукофот ва ҷазо низ дохил мешавад.

Мукофот чунин таъсиррасони педагогӣ ба бача ё коллектив аст, ки бо кӯмаки он (ё коллектив) баҳои мусбати одобу рафтори хонандаи ҷудогона ё коллективро ифода менамояд. Ба мукофот иҷрои талаботи коллектив, ки бача узви он аст, асос шуда хизмат мекунад.

Коллектив мукофот ё ҷазо дода, ахлоку рафтор ва ҳислатҳои мусбати хонандагонро инкишоф медиҳад, инчунин камбудҳои дар ҳулуқ атвораш ҷойдошгаро ислоҳ мекунад ва ҳислатҳои хубашонро таҳким мебахшад. Агар бачагон сазовори мукофот доништа шаванд, аз фальолияту рафтори худ қаноатманд мегарданд. Хотирнишон бояд сохт, ки мукофот фузун шавад ҳам зарар дорад. Дар кӯдакон худнисандӣ ва хотирчамъӣ ба вучуд оварданиш мумкин аст.

Ҷазо чора, услубест, ки коллектив ё тарбиятгар ба воситаи он норозигии худро аз рафтори кӯдак, муносибаташ ба кор изҳор намува, ба ислоҳшавии ӯ кӯмак мерасонад. Ҷазо мисли мукофот кӯдакро ба рафтори дуруст ҳидоят менамояд ва дар ӯ ҳисси ногувор, шарму ҳаёро аз рафтораш ҳосил мекунонад. А.С.Макаренко ҳамин ҳолати кӯдакро «баровардан аз катори умумӣ» номида буд. Ҳанӯми истифодаи ҷазо хушёрӣ, донистани хусусиятҳои фардии хонанда талаб карда мешавад. Дар акси ҳол муносибати муаллиму хонанда тезутинд гашта, ҷанҷолу мунозираҳо руҳ медиҳаду сабаби ба қувваи худ бовариро гум кардани кӯдакон мешавад. Ба кӯдак сараввал бояд фаҳмонд, ки ҷазо ва барои қадом рафтори нониҷам ҷазоро сазовор аст. Агар умуман гирем, кӯдак чун шахсият бад нест, вале фалон рафтораш бад аст. Муаллим ин масъаларо хуб сарфаҳм равад, аз содир намудани хато дар кори тарбиявӣ эмин хоҳад буд.

Муаллимони ҷавон мепурсанд, ки оё аҳли синфро мукофотонидан ё ҷазо додан ҷоииз аст? Аҳли синфро мукофотонидан онҳоро рағбатнок карда метавонад. Синфи пешқадам бо фармони сарвари мактаб ифтихорнома, тӯхфаҳо, билетҳо ба театр, ҳукуки иштирок дар экскурсия ва байрақчаҳои сайёр мегирад. Лекин ҷазо додани коллектив ба муттаҳид шуданишон дар асоси ҳислатҳои манфӣ мешавад. Ба муаллим лозим аст, ки вақти мукофотонидан ва ҷазодихӣ эҳтиёткор бошад, ба хонандагон нишон диҳад, ки ҳар ду маврид ҳам ҳурмати шахсияти онҳоро ба ҷо меорад, фақат бехтар шудани одобашонро таманно дорад.

Рағбатнок намудан бачагонро рӯҳбаланд карда, ба ғайратшон ғайрат зам мекунад, дар ҳаракату рафторашон барои

муваффақиятҳои нав ба нав, тоза ба тоза ба даст овардан ҳидоят месозад, ба қувваи худ боварианшонро бештар гардонида, тизои маънавий мебахшад. Муаллим тавачҷӯҳи аҳли синфро ба рафтори хуби хонанда, ки мукофот гирифт, ҷалб намуда, коллективно даъват менамояд, ки ҳама чуқин ҳислатҳои хубро соҳиб бошанд.

Низомномаи мактабҳои таҳсилоти ҳамагонӣ ҳелҳои гуногуни мукофоту ҷазоро барои хонандагон пешниҳод кардааст. Хонандагонро ки аз ҳамаи ҷанҳо баҳои солонаи «5» гирифтаанд, ахлоқи намунавӣ доранду ба корҳои ҷамъиятии мактаб фаъолона ширкат варзиданд, бо таърифнома сарфароз карда мешаванд. Мактаби мислро хонанда бо баҳои аъло ҳатм намояд, бо медали тилло мукофотонида хоҳад шуд. Ҳамчун ҷазо дар мактаб барои рафтор баҳои «ғайриқаноатбахш» мегузоранд ва баъзан ҳатто аз мактаб хориҷ менамоянд. Дар синфҳои ибтидоӣ бо мақсади ба тартиб даровардани одоби рафтори хонандагонӣ хурдсол маъқулшуморӣ ё маҳкумқуниро дар вақти дарс ва иҷрои корҳои ҷамъиятӣ истифода мекунанд. Онҳо роҳҳои гуногун донда, истифодашон ба хусусиятҳои фардии бачагон ва вазъияти педагогӣ алоқаманд мекунанд. Масалан, муаллима Шариф ва Латифро барои навбатдорӣ хуб таъриф мекунанд, ки тартибро дар синф ҷорӣ карданд, ҳама озодаву тоза, ҳавои синф гуворост. Суханони муаллима на танҳо ба ду нафар навбатдорон, балки ба аҳли синф таъсир расонд, диққатаншонро ҷалб намуд. Дар мактаби ибтидоӣ на фақат таъриф назди ҳамсинфон, балки табассум, ҷунбонидани сар, нигоҳи мазмундори муаллим ҳам маъқулшумориро ифода мекунанд. Суханҳои «бале», «боракалло», «ташаккур» ва ғайраҳо низ маъқулшумориро нишон медиҳад. Маҳкумқунӣ ҳам аҳамияти тарбиявӣ дорад. Муаллим ба хонанда бо оҳанги махсус дар назди ҳамсинфон эрод мегирад, қайд мекунанд, ки фалон қорани полурӯст аст. Истифодаи маҳкумқунӣ дар шакли эродгирӣ ва қайдқунӣ бо хусусияти фардии бачагон марбут аст. Иддас аз бачагон эроди даҳонии муаллимиро ҳеле ҷиддӣ қабул мекунанд, меранҷанд.

Таҷрибаи кори педагогӣ собит менамояд, ки муаллим бештар хонандагонро раббанок месозад, ки онҳо дар дарс ва гузаронидани ҷамъомадҳо ҳалал мерасонанд. Барои интизомро вайрон накарданшон эродгирӣ, маъқулшуморидану маҳкумқуниро корбаст мекунанд. Бачагони шармгин, ноӯҳдабаро ва суғҳонро муаллимон камтар ҳавасманд мегардонанд, тарҷанде ин гурӯҳ нисбатан бештар ниёзманди раббанок намудан мекунанд.

Хулоса бармояд, ки хонандаро бо сухан барои рафтори бад ҷазо эълони хайфи ту (выговор), огоҳонидан, насихат гуфтан, танбеҳдихӣ, сарзаниш, шарм дорондану сурх намудан дар назди дигарон мумкин аст.

Ҳақорат додан, дуои бад, лақабгузорӣ, гарсонидан на ҷазои ҷисмонӣ манъ аст.

г) Методҳои худтарбиякунӣ.

Чараҳои тарбия дар сурате самаранок ҳисобида мешавад, ки вай дар хонанда эҳтиҷи худтарбиякуниро пайдо кунонад. Худтарбиякунӣ кори шууроноӣ тарбиягиранда дар бобати тақми ва таҳкими шахсияти худ мебошад. Худтарбиякунӣ ҳамон вақт ба вуҷуд меояд, ки хонанда қаблан ба ин кор омода карда шавад, яъне вай дар бораи ояндаи худ андеша дошта бошад, дар ҳаёт бо дараҷаи муайяне мустақилии зоҳир намояд.

Худтарбиякунӣ дар бачагон бо таъсири маҷмӯи корҳои тарбиявии мактаб ва оила пайдо мешавад ва натиҷаи тарбияи дуруст буда марҳилаи зарурест, ки барои рушди қамоли шахсият ёрӣ мерасонад ва шахсият камбудҳои худро мефаҳмад, бурду бохтҳои худро муқоисакунон баҳри ислоҳи нуқсонҳои ахлоқи рафтораш фаъолона қувва ва кӯшишҳои ӯро сафарбар менамояд.

Олимон исбот кардаанд, ки ҳатто дар кӯдакони синни томактабӣ унсурҳои худтарбиякунӣ ҳаст. Хонандагони хурдсол бошанд аллакай фаъолонатар ба тақмили худ кор оғоз намудаанд, яъне ирода, интизомнокӣ, кӯшишу ғайратнокӣ зоҳир менамоянд ва дар онҳо намунаи ибрат пайдо шудааст.

Худтарбиякунӣ чунин маъно дорад, ки хонанда ба назди худ вазифаи муайян мегузорад, хоҳиши иҷрои онро дорад, дар рафти иҷроаш зарурияти онро дарк мекунад ва ба худ ҳисобот медиҳад, ки чӣ иҷро гашт, чӣ корҳо иҷро нашудааст, вай ба худан назорат карда ба иҷрои вазифаи гузашташуда баҳо медиҳад.

Мусобиқа, мубориза барои обрӯи синфи мактаб, танқид ва худтанқидкунӣ, намунаи ибрати шахси обрӯманд ва чараҳои худтарбиякунӣ маҳал расонида мешавад.

Гирифтани ӯҳдадориҳои шахсӣ, худҳисобондихӣ, худтаҳлиқкунӣ, худназорат ва худбаҳолиҳӣ услубҳои худтарбиякунӣ мебошанд.

Чунон ки қайд карда будем, ба худтарбиякунии хонандаи хурдсол намунаи ибрат будани хоҳарону бародарон, волидон, муаллим ва инчунин ба нақша гирифтани рӯзи кори кӯдак дар мактабу оила таъсири мусбат дошта мешавад.

Ҳамин тавр, услубҳои тарбия роҳҳои ба амал баровардани мақсади тарбияро нишон медиҳад. Услубҳо бисёранд ва онҳоро ба чор гурӯҳ – услубҳои ташаққулиҳои шуури ҷамъиятӣ, услубҳои ташаққулиҳои рафтори ҷамъиятӣ, услубҳои рағбатнок гардондани ахлоқи ҳақиқа ва услубҳои худтарбиякушӣ ҷудо намудан ҷоиз аст. Самаранокии услубҳои тарбия ба вазъи истифодабарӣ на маҳорати педагогии тарбиятгар вобастагӣ дорад.

Саволу супоришҳо барои кори мустақилона

1. Таърифи метод, усул ва воситаҳои тарбияро гуфта диҳед.
2. Интихоби методҳои тарбия ба ҷиҳе вобастагӣ дорад?
3. Методҳои тарбия ба кадом гурӯҳҳо ҷудо мешавад?
4. Моҳияти методҳои ташаққулиҳои шуур дар ҷиҳе?
5. Методҳои ташаққулиҳои рафтори ҷамъиятӣ кадомҳоянд?
6. Аҳамияти методҳои рағбатнок намудани ахлоқи хонадони роҳи тарбия?
7. Методи «таркиш» дар кадом ҳолат истифода мешавад?
8. Худтарбиякушӣ чӣ маъно дорад?

БОБИ 14.
ТАШАККУЛИ КОЛЛЕКТИВ
ВА ТАЪСИРИ ОН БА ШАХСИЯТ

*Бани одам аъзoi якдигаранд,
Ки дар офариниш ти як гавҳаранд.
Чу узве ба дард оварад рӯзгор,
Дигар узвҳоро намонад қарор.
Ту ки аз меҳнати дигарон бегамӣ,
Нашояд ки номат ниҳанд одамӣ.*

(Сабдӣ)

§51. Аҳамияти коллектив дар ташаккули шахсият

Дар педагогикаи муосир ташкили коллективи хонандагон ва тарбияи он яке аз масъалаҳои баҳсталаб ҳисоб меёбад. Бархе аз олимони коллективро мероси замони пачандон дури гузашта менидоранд. Ҳарчанд ки тарбия дар коллектив, ба воситаи коллектив ва барои коллектив чун усулҳои назарияи тарбияи даврони мо бокист. Барои амалӣ намудани усули мазкур дар Ҷумҳурии Тоҷикистон шароити зарурӣ фароҳам оварла шудааст. Ҳамаи аъзоёни ҷамъият дар ягон коллективи меҳнатӣ муттаҳид гаштаанд.

Коллектив дар асоси ёрии байниҳамдигарӣ, инсондӯстӣ, ҳурмати эҳтироми аҳли меҳнат ва ҳар узви коллективу ҷамъият бунёд гардидааст. Нақши коллективҳои меҳнатӣ дар муҳокима ва ҳалли фасли масъалаҳои давлатию ҷамъиятӣ ҳанӯз афзудан дорад.

Коллективҳо дар коргоҳҳои саноатӣ, соҳаи кишоварзӣ, муассисаҳои давлатӣ ва илмӣ, таълимгоҳҳо ва ғайраҳо амал мекунанд. Ҳар шахс ба воситаи ҳамин коллективҳо фаъолият мекунад ва ба тарбияи шаклҳои рафтори коллективӣ таъсир мебахшад. Шахсият дар вақти фаъолият ва муомила чун аъзои коллектив ташаккулу инкишоф меёбад. Дар коллектив ҳар узви он имконияти дар ҳаёти сиёсӣ, фарҳангӣ ва ҷамъиятии кишвар иштирок карданро ба даст меоварад. Коллектив мудом манфиат ва эҳтиёҷоти ҳар шахс, хусусиятҳои фардӣ онро ба ҳисоб мегирад. Дар коллективи тифоқ ҳар шахсият мефаҳмад, ки манфиати ӯ бо манфиати ҷамъият як аст.

Коллективҳои мактаби низ чун коллективҳои дигар як ҷузъи ҷамъият мебошанд. Коллективҳои кӯдакона ҳам бо назардошти манфиати ҷамъият фаъолияти хониш ва меҳнати худро ба роҳ

меонад. Махз дар коллектив кори тарбия мувофиқи мақсад танкил карда шахсияте ба вучуд оварда менавад, ки минбаъд ҳаёти мустақилонаро пеш бурда метавонад. Барои ин лозим аст, ки муаллимон аз синфҳои ибтидоӣ сар карда, дар кӯдакон маҳорату малакаҳои зистану таҳсил карданро дар коллектив пайдо кунанд, то ки аз хурдсолӣ коллективист, писбати худ ва рафиқонаш сергалаб, ростгӯй, бовичдон, меҳрубону ғамхор, кавириролаву устувор, далер ба воя расанд.

Масъалаи коллективи мактабиён ва шахсият нав нест. Дар ин ҳусус педагогҳои машҳури инъураи Н.К.Крупская, А.С.Макаренко, В.А.Сухомлинский асарҳо эҷод намуда, нақши коллективро дар ҷараёни тарбия хеле хуб нишон додаанд.

Н.К.Крупская коллективро шакли воситаи муҳими тарбия номидаст. Вай ҳамеша қайд мекард, ки дар коллективи хонадагон ҳаёти кӯдаконро пурмазмун, пур аз шодиву нишот танкил намудан шарт ва зарур аст. Чунин коллектив ба тарбияи одамиони ҷамоатчию ғаъол мусоидат менамояд. Барои ноил шудан ба ин ғаъолияти яқҷояи онҳо, иншироқашонро дар ғаъолияти пурмазмунӣ ҷамъиятӣ ба роҳ бояд гузошт.

Ҷар хонада дар вақти даре яқҷоя хондан, кор кардану ба рафиқон кӯмакрасониро меомӯзад. Ба масъалаҳои худидоракунии дар мактаб, методикаи танкили он эътибори махсус додан лозим аст. Худидоракуниро ҷараёни коре бояд донист, ки дар рафти он дар бачагон малакаи танкилотҷиғӣ тараққӣ мекунад, маҳорати нуқтаи назари коллективро ба эътибор гирифташ, ҳамкорӣ бо рафиқон ба вучуд меояд.

А.С.Макаренко ақидаҳои доир ба коллективи кӯдаконро насътар ва бойтар гардондааст. Ӯ ба коллективи кӯдакон на чун муттаҳидшавии тасодуфии шахсиятҳо, балки ҳамчун ҳодисаи мураккаби ҷамъиятӣ, ҳамчун организми зинда мефаҳмид. Ба пайдоиши ва инкишофи коллектив, танкили ҳаёти коллективонаи шоду хурсандона дар он тавачҷӯҳи махсус дошту услубҳои муттаҳидсозӣ ва инкишофи коллективро кор карда баромала буд. Вай инчунин услубҳо ва усулҳои гуногуни таъсиррасониро ба шахсият тавассути коллектив нишон додааст. А.С.Макаренко ба кори коллективи ибтидоӣ, инкишофи алоқаи дӯстонаи байни аъзои он эътибори калон мекард. Чунин меҳисобид, ки коллективи умумимактабӣ ва ибтидоӣ хатман бо ҷамъият алоқамандии зич дорад.

А.С. Макаренко қонуни ҳаракати коллективро муайян кардааст. Маънои қонун ҳамин аст, ки агар коллектив ба мақсади муайян расад, дигар саъю кўшиш нава ба оянда набонад, чунин коллектив аз инкишоф мемунад. Бинобар ҳамин лозим аст, коллектив хатман мақсад дошта бонад ва ҳамеша интизори шодии фардои гардад.

Ақидаҳои А.С. Макаренко дар бораи коллективи кўдакон аз тарафи аксарияти муаллимони пешқадами имрӯза дастгирӣ мешавад.

В.А. Сухомлинский ҳам ба исрофати ақидаҳо оид ба коллективи бачагон сахми арзанда гузоштааст. Вай масъалаҳои бисёри муносибатҳои бачагонро равшан сохт. Масалан, қайд мекард, ки ба воситаи муносибати байниҳамдигарии кўдакон дар коллектив яке аз ҳиссиётҳои баландтарин ҳиссиёти синосгузорино парваридан лозим аст. Алоқаи байни коллективҳои калонсолон ба хонадагон мефаҳмонад, ки нескўахволии ҳар бача бо меҳнати дигарон ба вучуд меояд.

В.А. Сухомлинский инчунин роҳҳои ганӣ гардонидани ҳаёти маънавии коллективро нишон дода, на танҳо таъсири коллективро ба шахсият, балки таъсири шахсиятро ҳам ба коллектив дар амалия исбот кардааст. ӯ мегуфт, ки коллективро тарбия намуда, ҳар талабаро дар алоҳидагӣ дида тавонистану гамхорона тарбия кардан лозим аст. Ҳамин тариқа, бидуни коллектив шахсиятро тарбия кардан амри муҳол мебошад ва коллектив чун воситаи муҳими тарбия хизмат хоҳад кард.

§52. Коллективи тарбиявӣ ва шахсият

Коллектив ривоч меёбад. Муаллим коллективи тарбиявиро ба вучуд оварда, онро мувофиқи мақсади тарбия инкишоф медиҳад. Агар педагог қонуниятҳои пешрафти коллективро донад, ин ҷараёнро метезонад ва надонад, инкишофаширо суғ мегардонад. Маълум мешавад, ки коллективи кўдаконро коллективи тарбиявӣ номидан дуруст аст.

Чунин коллективҳо дар муассисаҳои таълимӣ-тарбиявӣ, созмонҳои бачагону ҷавонон бунёд карда мешавад. Коллективи мактаб, синф, коллективи бригадаҳои истехсолии хонадагон, коллективҳо аз рӯи шавқу ҳавас, урдугоҳҳои истироҳатӣ, созмонҳои бачагону наврасон, шавқавонон ва ғайраҳо аз ҷумлаи онҳоянд.

Коллектив чист? Шакли аз ҷиҳати ташкили мутаҳид гардонидани одамон дар асоси ягон фаъолияти муайян, ки аҳамияти ҷамъиятӣ

доранд. коллектив помидо менавад. Дар ҷамъият коллективҳои бисёр аст. Дар байни онҳо коллективҳои бачагон мавқеи хосро ишғол мекунанд. Чунон ки қайд шуд, коллективи бачагон ҷузъи ҷудонашавандаи ҷамъият буда, дар айни замон омилҳои муҳимтарини таълиқу тарбияи шахсияти хонанда мебошад. Давлат ҳаёт ва фаъолияти коллективҳои бачагонро ба роҳ монда, бо ҳамин восита иҷрои вазифаҳои тарбияи хонандагонро таъмин мекунанд.

А.С. Макаренко аломатҳои коллективро нишон дода, қайд карда буд, ки коллектив муттаҳидшавии одамон аз рӯи асосҳои зерин аст: «Мақсадҳои маърифатбахшии ҷамъияти доранд, баҳри ба даст овардани мақсад фаъолияти якҷоя мебаранд, аъзои коллектив муносибати масъули байниҳамдигарӣ доранд, умури худидоракунии таъкилот мекунанд, коллектив қисми ҷамъият буда, узви бо ҳамаи коллективҳои дигар пайнаст мебошад»¹².

Ба шарофати дар синф, мактаб ва созмонҳои бачагон мавҷуд будани коллективе, ки аломатҳои номбурдаро доранд, муҳити муносиб барои дар хонандагон пайдо кунонидани ҳисси ифтихори коллективӣ, ҳамраҳии рафиқона, муносибати ғамхорона ба одамон, ҳислатҳои хуб ба вуҷуд меояд. Дар ҳамин гуна коллективи тарбиявӣ бо дастгирии педагогҳо (муаллимон) на танҳо муносибатҳои масъулияти байниҳамдигарии қарбӣ, балки муносибатҳои инсонпарварона — ба якдигар мадад намудан, нисбати рафиқон бодикқат будан, омодагӣ ба ёридиҳӣ натавондан ба ҳамсинфон, балки ба аъзои коллективҳои дигар арзи ҳастӣ хоҳад намуд. Ин ҳислатҳо аз он гувоҳӣ медиҳанд, ки коллектив аз ҷиҳати ахлоқӣ нухта расидааст.

Дар ҳамин гуна коллектив ҳаёти бачагон боғи шодона, шавқовар гузарад, бо қори нурҷӯи хурӯш, фаъолияти маърифатӣ ва бозихо саршор бошад.

Намудҳои гуногуни корро роҳбарони синфҳо, муаллимони синфҳои ибтидоӣ бо қарбӣ қардани худидоракунии ба амал бароварда метавонанд.

Муаллим баробари синф худидоракуниро дар синф, мактаб чунон ба роҳ монда, ки таъкилот қарбӣ ба зимми худӣ қӯдакони музолифта шаванд, худшон қарбӣро ёбанд, супоришқаро лозим шаванд, иваз намоянд. Боғи ҳар узви коллектив на танҳо иҷрокунандаи қарбӣ, балки таъкилотқарбӣ ҳам бошад, худро шарикӣ фаъолияти гуногунҷабҳаи коллектив ҳис намояд. Дарқарбӣ аст, ки ҳамаи

хонандагони мактаб ва синфҳо дар коллектив фаъолонро кор кунанд, тобси дигарон ё роҳбари дигарон будапро ёд гиранд.

Дар кори ташаққул додани коллективи тарбиявӣ аҳамияти ниҳоят калон доштани худидоракуний аён гашт. Бо мақсади бахуидоракуний ҷалб намудани миқдори бештари хонандагон фаъолон ташаббус зоҳир менамоянд ва дар натиҷа ба ду гурӯҳ

фаъолон ва сустиҳо ҷудо намудани шоғирдон барҳам меҳӯрад. Ба ташкили худидоракуний дар мактабҳо созишҳои бачагону наврасон, комитетҳои хонандагон сахми арзанда доранд. Онҳо ба худидоракуний роҳбарӣ карда, дар бобати ташаққули коллективи тарбиявӣ, тарбияи ахлоқии аъзои коллектив кори зиёде мебаранд ва бо ҳамин васила салоҳат ба кори умумӣ, ба маърифати коллектив дар шоғирдон ба вучуд оварда мешавад.

Коллективи тарбиявӣ кӯдакон ба ташаққули шахсияти хонандагон таъсири ҷиддӣ мерасонад, ҷунки нафақат талабҳои муаллимо аъзои он иҷро мекунад, балки худаш ҳам ба назди аъзоёни талабҳо мегузорад. Ҳар узви он, ки бо аъзоёни дигар баробарҳуқуқ аст, метавонад ба муносибатҳои дохиликолективӣ таъсири мусбати худро расонад. Шахсият аз коллектив талабҳои хушқу рафторро қабул карда, риояи онҳоро аз дигарон талаб ҳам мекунад. Ҳамин тавр, коллективи тарбиявӣ ба шахсият ва шахсият ба коллектив ёрӣ медиҳад, ки яққоя ривочу раванқ кунанд, пештар раванқ.

Таъсиррасонии коллектив ба шахсият фақат дар ҷараёни фаъолияти хониш, меҳнати ҷамъиятӣ, бозӣ сурат мегирад. Ҳангоми фаъолият дар коллектив шахсият (хонанда) ҷой ва мавқеи сазовори худро ишғол карда, имконияту қобилиятҳои падидор месозад.

Воситаи дигари таъсиррасонии коллективи тарбиявӣ ба шахсият афкори ҷамъиятӣ мебошад, ки дар бораи ҳар узви коллектив тадриҷан ба вучуд меояд. Агар муаллими синфи ибтидоӣ ба хонандагони хурдсол таҳлили фаъолияти худ, баҳодихиро ба рафтори ҳамсинфон, иҷрои супоришҳоро ёд диҳад, дар синф афкори умумии солим пайдо мешавад. Ин афкори умумӣ имконият медиҳад, ки коллектив ба кӯдакони ҷудогона ва ё гурӯҳи онҳо олоби ҷамъиятиро фаҳмонад, то тартиботи мавҷударо вайрон накунад.

Ба муаллимон шаклҳои бисёри таъсиррасонии коллективӣ ба шахсият маълум аст. Азбаски коллектив ва шахсият доимо дар

инкишофу ҳаракат мебошанд, таъсиррасонӣ ҳам якранг нест. вай дигаргун шуда меистад ва бояд ба инкишоф мувофиқ мутобик бошад. Чамъомадҳои созмонҳои маҷлиси синфӣ, газетҳои деворӣ, мусобика ва ғайраҳо низ ба шаклҳои таъсиррасонии коллективӣ таълиқ доранд.

Ҳама гуна муттаҳидшавии кӯдаконро коллектив номидан раво нест. Коллектив дар муддати тӯлонӣ ва бо роҳбарии педагог барои карда мешавад.

Кӯдакон дар вақти ҳолӣ барои ягон кор ё бозӣ аз рӯи шавқу ҳавас ба гурӯҳҳо муттаҳид мешавад ва аз муомилану муносибати яқдигар бархурдор мегарданд, рафтори одамонро муҳокима карда, баҳо ҳам медиҳанд.

Чунин гурӯҳҳои худ аз худ пайдошуда бо ёрию маслиҳати муаллим ва созмонҳои бачагон амал кунанд, гурӯҳҳои мақсаднок, хуби муфиди вақтузаронӣ шуданашон мумкин аст, ки вазифаи коллективи тарбиявиро ба ҷо меоранд. Баъзан гурӯҳҳои низ пайдо мешавад, ки фаҳмишу ақидаҳои номатлуб дошта, фаъолияти рафторашон хилофи қоидаҳои мавҷуда мебошанд. Масалан, худбинию худшарастӣ, бестинӣю нисбати рафикон, истифодаи қувваи ҷисмонӣ нисбатҳои ҳастанд, ки сабаби пайдоиши гурӯҳҳои номатлуб шуда мегарданд. Чунин гурӯҳҳо диққату эътибори махсус меҷӯянд ва аз ҷониби онҳоро ба қори коллективҳои тарбиявии хуб ҷалб кардан зарур аст, то мазмуни мақоли «бадхоҳ ҳеч ба маҷлаб нарасад»-ро бифаҳмонанд ва аз роҳи хато онҳо баргарданд.

§53. Сохтори коллективи кӯдакон

Коллективи тарбиявии бачагон дар муддати тӯлонӣ бунёд мегардад ва сохтори мураккабе дорад. Ду сохтори он – коллективи расмӣ ва ғайрирасмиро фарқ карда тавоништан лозим аст.

Синфҳо дар мактаб коллективи ибтидоӣ ва расмӣ меҷамъомаданд. Дар коллективи синф фаъолияти гуногунҷабҳаи кӯдакон мегузарад, худанон таъкилотчиён ва созмодиҳандагони фаъолиятҳо мебошанд. Дар ҳар синф созмонҳои ибтидоии кӯдакон низ амал мекунанд. Дар мактаб коллективҳои ибтидоӣ аз рӯи шавқу завқ, бригадаҳои махсуси истеҳсолий барои иҷрои ягон кор, бахшҳои варзиш ва ҳокиморо таъкилот додан мумкин аст. Кӯдаки мактабхон дар як нақш мегардад узви чанд коллективи гуногун бошад таҷрибаи ҳаёт, рафтор ва донишҳо андӯзад.

Коллективи ибтидоӣ 10-15 нафарро муттаҳид карда мегардад. Вай гурӯҳи хурдтарини бачагон мебошад, ки як қисми коллективи

умумиро ташкил медиҳад. Созмонҳои «Ахтарон», «Ворисони Сомониён» ва «Сомониён» бо ҳамин гуна гурӯҳҳо кори тарбиявӣ мебаранд.

Фаъолияти коллективи ибтидоӣ дар алоқамандӣ бо коллективи умумӣ ва дигар коллективҳои ибтидоӣ пеш бурда шавад, самарабахшии чорабиниҳо торафт меафзояд. Барои чорӣ намудани алоқаҳо умури худидоракуни, ки дар синфҳо амал мекунад, мадад мерасонад. Сохтори ғайрирасмӣ коллективро чӣ гуна бояд тасаввур кард? Хонанда дар мактаб кӯшиш мекунад, ки бо кӯдакони аз ягон ҷиҳат дилкашу аҷиб қаробат, муносибатҳои дӯстона пайдо намояд. Дар рафти фаъолияти якҷоя дар коллективи ибтидоӣ чунин дӯстони ҳамфикру ҳамнафас гурӯҳи хурдакакеро ба вуҷуд меоранд, ки онҳоро гурӯҳҳои хурди ғайрирасмӣ меноманд.

Гурӯҳҳои ғайрирасмӣ дар синф ё коллективи дигар якҷандто шуда метавонанд ва ҳар қадом мавқеи гуногунро ишғол мекунанд. Гурӯҳе дар ҳама намӯҳҳои фаъолият ҳамеша пешсаф бошад, гурӯҳи дигар танҳо дар як намуди фаъолият, ки барояш шавқовар аст ва талаботи аъзои онро ҷавобгӯӣ мебошад, пешқадамиро аз даст намедиҳад. Ҳар гурӯҳ бачагони фаъолу ташаббускор дорад, ки онҳо сарвари гурӯҳро ба ӯҳда мегиранд. Аъзои гурӯҳи хурди ғайрирасмӣ ба якдигар меҳр доранд ва меҳрубони якдигаранд.

Ҳайати гурӯҳи хурди ғайрирасмӣ бештар ноустуворӣ зоҳир менамоянд. Агар муносибати аъзои гурӯҳ бо ягон сабаб тезу тунд шавад гурӯҳ пароканда шуда, баъзеҳо аз гурӯҳ мебароянд. Бачагонро вохӯрдан мумкин аст, ки ба ҷанд гурӯҳҳои хурд шомиланд ва бачаҳос низ ҳастанд, ки ба ягон гурӯҳ қабул намекунанд ва онҳо узви коллектив ҳисоб шаванд ҳам, дар амал ба ҳаёти коллектив шарик нестанд. Педагог бояд сабаби чунин сурат гирифтани ҳолро бифаҳмад ва бачагони аз ин ҳолат азият кашидаро, ки мумкин аст сифатҳои ба дигарон номақбул дошта бошанд, чораҳои тарбиявӣ андешида ба коллектив ҳамроҳ гардонад. Ҳамин тариқ, хонанда ҳам узви коллективи тарбиявӣ бачагон ва ҳам узви гурӯҳи хурд гашта, зеро таъсири дутарафа инкишоф меёбад. Агар коллектив ва гурӯҳи хурд ҳаёти саршори фаъолияти манфиатбахши ҷамъиятӣ ба сар барад, бача сифатҳои ахлоқи ҳамидаро пайдо хоҳад кард. Коллективи тарбиявӣ ҳам аз таъсири гурӯҳи хурди интизомнок баҳраманд хоҳад гашт. Гоҳе гурӯҳҳои хурде низ арзи ҳастӣ менамоянд, ки бо таъсири одату

кислатҳои бад ба вучуд меоянд. Лозим аст, ки дар чунин ҳолат ҳам бо аъзои гурӯҳи хурд ва ҳам бо тамоми коллектив кори тарбиявӣ бурда шавад.

Ба роҳбари синф дониستاني сохтори гайрирасмӣ лозим аст, то ки кори онро бо сохтори расмӣ коллективи бачагон мутобиқ гардонаду ҳар ду сохтор ба пешрафти ҳаёти коллективона ва тазйи гардидани ҷиҳати маънавию ахлоқии шахсияти хонандагон оварда расонад.

§54. Марҳилаҳои инкишофи коллектив

Коллективи бачагон дар инкишофи худ чанд марҳилаҳоро мегузарад. А.С.Макаренко дар асарҳои гузариши коллективро аз як марҳила ба марҳилаи дигар ба он алоқаманд медонист, ки ба коллектив ҷӣ талабҳо мегузарад ва аъзои коллектив онҳоро ҷӣ тавр иҷро мекунад. Агар дар марҳилаи аввали инкишофи коллектив педагог талабҳои қатъӣ гузорад, дар марҳилаи дуум ба аъзои коллектив дар якҷоягӣ бо муаллим ғаёлон талабҳо пешниҳод мекунад. Дар марҳилаи сеюми инкишофи коллектив бошад, талабҳои ғаёлонро ҳамаи хонандагон қабул менамоянд ва акнун коллектив назди ҳар хонанда иҷрои он талабҳоро мегузарад. Дар марҳилаи баланди инкишофи коллектив ҳар хонанда ба назди худаш ҳам талабҳо менамояд.

Дар марҳилаи якуми инкишоф ҳанӯз коллектив ба вучуд наомадааст, ғаёлон пайдо нашудаанд, ба хонандагон коллектив талаб наметузорад, ҳар узви коллектив барои худ ҷавобгар аст, бачагон ба назди рафикон талабҳо гузошта наметавонанд. Дар ин марҳила талаби муаллим ҷиддӣ, қатъӣ ва муайяну равшан бояд бошад. Ин талабҳо ба ташкили кори ғоиданоки ҷамъиятии хонандагон нигаронида шуда, торафт мураккабтар шудан мегирад ва ҳатман ба синну сол, имкониятҳои онҳо мувофиқат мекунад. Муаллим хушмуомила ва меҳрубон мебошад ва ба хонандагон қондану меъёрҳои одобу рафторро ғамхорона мефаҳмонад.

Муаллими синфи 1 кӯдаконро бо шароити мактаб, бо талабҳои нав ошно карда, онҳоро ба намуди нави ғаёлият – хониш ҷалб менамояд, ки пештар онро намедонистанд. ӯ бо гурӯҳи гайримутаашаккил сару қор дорад, ки ғаёлияти умумии хониш мунтаҳид сохтааст. Лозим аст, ки ба хонандагон талабҳои умумӣ, тартиби рӯзи мактаб ва риоя намудани тартиботро дар синф шарҳу тӯҳ дода фаҳмонад. Инчунин ғаёлияти якҷояи онҳоро

ташкил намуда. дар иҷрои корҳо зарур шавад. кӯмак мерасонад. Ба наздикии бо мақсади муайян супоришҳои оддӣ гузашта, хонандагонро меёбад, ки ташаббускор мешаванд.

Бо ҳамин роҳ фаъолони синфро пайдо менамояд ва онҳо минабаъд ядроии коллектив мешаванду дар агаронро дигаронро муттаҳид мегардонанд. Фаъолон хонандагонро ҳастанд, ки бо шавқ мехонанд, барои баланд бардоштани обрӯи синфу мактаб ҳаракат мекунанд. талабҳои муаллимро тарафдорӣ менамоянд. Ҳамин тавр, дар марҳилаи якуми инкишофи коллектив вазифаи муаллим аз ташкили корҳои шавқовару хурсандибашӣ, ба роҳ мондани якдигарфаҳмӣ дар байни хонандагон ва аз пайдо намудани фаъолон иборат аст.

Марҳилаи дуюми инкишофи коллектив аз он оғоз мешавад, ки дар синф умури роҳбарӣ ташкил меёбад ва коллектив ба худидоракунии мегузарад, яъне фаъолонро тез-тез гун карда оид ба интизом, корҳои дар пеш истола сӯхбатҳо гузаронида, аз байни онҳо барои роҳбарӣ ба ягон соҳаи кор мутасаддӣ таъин кардан лозим меояд. Дар синфҳои ибтидоӣ умури коллектив мустақилона амал карда наметавонад, вай ба роҳбарӣ ва мадади муаллим кор мебарад. Лекин худ хонандагон ҳам корҳои зиёдеро ташкил ва иҷро карда метавонанд. Фаъолон талабҳои муаллимро ҷонибдорӣ намуда, талаби иҷрои онҳоро ба назди рафикашон мегузоранд, дар ҷамъомадҳо фикрашонро иброз мекоранд.

Аз ин марҳила ҳамаи корҳои неки меҳнатӣ, эҷодӣ на танҳо бо дастгирии фаъолон амалӣ гардонида мешаванд, балки қисми зиёди аъзои коллектив онҳоро тарафдорӣ мекунанд, яъне дар синф фаъолон бо дигарон ҳамроҳӣ карда ҳаёти коллективро гуворотар ва пурмазмунтар месозанд. Муаллим ба фаъолон таъя намуда, кор мебарад ва онҳо афкори умумиро ба вучуд меоваранд. Аксарияти хонандагон шавқу завқи устувор ба фаъолияти коллективро пайдо хоҳанд кард.

Дар ин марҳила дар синф гурӯҳҳои ҳарҳела ба вучуд меояд, аз ҷиҳати ахлоқӣ инкишофи гуногундараҷаи хонандагон ба ҷанм мерасад. Вазифаи муҳими муаллим аз он иборат аст, ки обрӯи фаъолонро баланд бардорад ва таъсири онҳоро ба гурӯҳҳои хурди коллектив бешигару зӯртар гардонад.

Дар марҳилаи дуум муаллим ба умури худидоракунии ва тарбияи фаъолон диққати асосиро равона мекунад, ба фаъолон ёд медеҳад, ки ҷӣ тарз дӯстии хонандагонро бо якдигар ба роҳ

монанд, чӣ тавр ба назди рафиқон талабҳои оқилона гузоранд. Фаъолонро, ки дониш ва ахлоқи хубро соҳибанд, дигарон ҳурмат мекунад, талабҳои онро иҷро мекунад. Ин маънои онро дорад, ки муаллим талабҳои онро ба коллектив ба воситаи фаъолон пешниҳод менамояд.

Марҳилаи сеюми инкишофи коллективро олимони давраи шукуфоии коллектив номидаанд. Дар ин марҳилаи инкишофи коллектив ҳамаи аъзои он ба таври ихтиёрӣ дар фаъолият ширкат мекунанд ва ҳама фаъол мегарданд. Ҳар узви коллектив омода аст, ки ба ғоидаи коллектив аз манфиати худ даст кашад. Баҳодидҳои якҷелаи аъзои коллектив, афкори умумӣ пайдо мешавад, ки ақидаю талабҳои аксарияти аъзои коллективро ифода мекунад. Ҳамин гуна коллектив ҳар узвиро бо шавқу завқ, бо кӯшишу ғайраташ хуб медонад ва онро ҳавасманд мегардонад, аз рӯи зарурият ба ӯ таъсир карда сифату хислатҳои бад, нуқсонҳои онро барҳам медеҳад.

Дар ин марҳилаи инкишофи коллектив муносибатҳои ҳақиқатан коллективона, инсонпарваронаи байни аъзои коллектив ҷорӣ мегардад, ки барои рушду нумӯи ҳарчонибаи фард, ҳар хонанда роҳи васеъ мекушояд.

Дар марҳилаи сеюм талабҳои муаллим ва фаъолонро аксарияти аъзои коллектив бечуну чаро иҷро мекунад. Муаллим ба шахсияти хонанда ба воситаи коллективи синф таъсир мерасонад. Дар пагачаи чунин таъсиррасонӣ ҳам шахсият ва ҳам коллектив тарбия мегирад, ки чунин таъсиррасониро А.С.Макаренко методи таъсиррасонии параллелӣ номида аст.

Истифодаи таъсиррасонии параллелӣ дар марҳилаи якуми инкишофи коллектив душвориро дорад. Дар марҳилаи дуум ин услуб бо ёрии фаъолон амалӣ гардонда мешавад. Дар марҳилаи охир муаллим ба талабагон ба воситаи коллектив таъсир мебахшад.

Талабҳои, ки муаллим ба назди тарбиятгиранда мегузорад, назар ба талаби коллектив таъсирбахштару фаҳмотар мешавад.

Инкишофи марҳила ба марҳилаи коллектив басо ҷараёни мураккаб менамояд. Баъзе кӯдакон аз инкишофи коллектив ақиб монданишон мумкин аст. Ҳаминро таъкид менамоям, ки дар байни марҳилаҳо дигаргунӣҳои ҷиддӣ мушоҳида намешавад. Аз ҳамин сабаб аст, ки ба марҳилаҳо ҷудо намудани инкишофи коллектив шартан қабул гаштаасту баъзеҳо онро ба ду, се марҳила ва як қисми олимони ҳатто ба чор марҳила тақсим кардаанд.

§55. Роҳҳои ташаккули коллектив

Роҳҳои ташаккулдиҳии коллективи тарбиявӣ муайян карда шудааст. Вазифаҳо ва роҳҳои ташаккули коллективро педагогон возеҳ баён кардаанд.

Роҳи муҳимтарини ташаккули коллектив мавҷудияти фаъолияти якҷояи аъзои коллектив мебошад, ки дар рафти он хонадагон фаъолтар шуда, сифатҳои пачиби ахлоқӣ ҳосил мекунанд, ба якдигар баҳолиҳӣ ва ҳамдигарфаҳмиро ёд мегиранд. Ҳангоми фаъолияти якҷоя ҳар узви коллектив талаботи ба муомила доштаандро бо дигарон қонъ мегардонад. Азбаски талаботу завқи бачагон хархела аст, бояд фаъолият ҳам гуногунҷабҳа ва мазмунан ғанӣ бошад. Фаъолиятҳо ҷунон бошад, ки аз онҳо бачагон халоват бурда, шодӣ кунанд ва дар қалбшон ҳавас ба меҳнати якҷоя ҷӯш зананд. Идҳо, концертҳо, озмунҳо, бозиҳо бо интироқи ҳамагон гузаранд ва натиҷаи тайёрию ҳамкориишон шаванд. Аз ҳамин сабаб фаъолият бо мақсаду мароми муайян, зери роҳбарии педагог ва бо истифодаи услубҳои самарабахши тарбиявӣ ташкил карда мешавад. Вақти ташкили фаъолият хусусиятҳои синну солии бачагон бояд аз назар дур намонанд. Масалан, диққати хонадагони хурдсолро корҳои тайриодӣ ҳаяҷонбахш ба худ мекашанд.

Зарур ва муҳим аст, ки мақсади фаъолият ба бачагон фаҳмову мароқовар бошад. Онҳо донанд, ки баъди фаъолияти якҷоя қадом ҳошинашон ҷомаи амал менӯшанд. Бинобар ҳамин муаллимони соҳибтаҷриба ба хонадагон мақсади фаъолиятро равшан мефаҳмонанд, то ки завқашон ба қорӣ дар пеш истода белор гардад. Ба хонадагони синфҳои ибтидоӣ ҷуи малағзори бачаҳои бачагон, дар таъмири китобҳо, пилотажин ва парварини дарахтони китъаи замини мактабӣ, ҷамъоварии қоғазу оҳаннороҳо, рӯбучини синфхона ва тайраҳо сулоринҳо додан мумкин аст.

Вақти ташкили фаъолияти ғоиданоки ҷамъиятии хонанда муаллим, роҳбари синф ба рафти кор унсурҳои бозиро ворид месозад, торафт қорро мураккабтар гардонад ҳам, хонадагон онро бе душворӣ анҷом мебахшанд.

Умуман хонадагонро ба фаъолияти ҷамъиятӣ, бадеӣ-зебонӣ-фаҳмӣ, хонинӣ, меҳнатӣ, бозӣ (варзишӣ) ҷалб менамояд ва роҳбарони синфҳоро маълум аст, ки қадом намуни фаъолият барои тарбия ҷӣ гуна манфиат месозад.

Пас аз ба мактаб омадани кӯдак дар синфи I хонинан шурӯъ мешавад ва ӯ хонинро қорӣ маҷбурий ғумон менамояд. Дар синф

кониҳои хониш мефаҳмад, ки хониши хуб худаш ва коллективи синфро қаноатмандӣ мебахшад, нобарорихояш аҳли синфро маҳзун месозад. Ин таҷрибаи ҳаётиро аз муносибатҳои коллективӣ, рафтори ҳамсинфон дар дарсҳо ҳосил менамояд. Қори хониш бо мазмуни услубҳои таълим ба тапаққули синф мусоидат мекунад.

Муаллимон дар дарс ғайбияти коллективонаш аҳли синф, ғуруҳҳои хурди онро ба роҳ менамояд. Хонандагон аз болои яқингар назорат мекунанд, яқинго вазифаи хонагиро иҷро мекунанд, ҳодисаҳои табиатро мушоҳида менамоянд. Муаллим дар дарс қадом ғайбиятро таъкил мекунад, ба назди хонандагон мақсади муайян мегузорад, ки он баҳри муттаҳидшавии коллектив хизмат менамояд.

Бозӣ яке аз намунаҳои ғайбияти мебошад, ки воситаи тапаққули коллективи мактабӣш ҳисоб менамояд. Вай дар ҳаёти мактаббачаи хурдсол мақоми бузург мекӯзад. Дар бозӣҳои бачагон қору бори қалонсолон иштирок мекӯзад ва ба воситаи бозӣ онҳо олами атрофро доништа мегиранд. Бозӣ дар бачагон тапаққубускориву ба дигарон сарварӣ қардан барин ҳислатҳоро пайдо мекунонад. Барои иҷрои мақсад саъю кӯшиши намунаро ёд медиҳад.

Ғайбияти меҳнати хонандагон низ як омидест баҳри таъкилу тарбияи коллектив. Иншироқи хонандагонии хурдсол дар намунаҳои гуногуни меҳнат, дар умури худидоракунии синфу мактаб, худхизматрасонӣ коллективро муттаҳиду тифок қардонад, ба ҳар узви коллектив имкон медиҳад, ки қобилияту истеъдоди худро ривочу раванг бахшад.

Аҳамияти дигари ғайбияти меҳнати хонандагон дар он мучассам менамояд, ки онҳо бо меҳнату касбу ҳунари қалонсолон иштирок мекунанд. Агар муаллимон дар бораи меҳнати воқидон, иштиқадомони истеҳсоли деҳа, шаҳру ноҳия ва вилоят нақл қарда бонанд, аққун тасаввуроташон дар ин маъсала бойтар менамояд ва ба тапаққули коллектив таъсири мусбат мерасонад.

Роҳи дигари тапаққули коллектив гузонтани перспективаҳои (мақсадҳо) аст.

Перспектива барои пеш бурдани коллектив, ҳаракати он ёрӣ медиҳад. А.С.Макаренко навишта буд, ки муттаҳил ба пеш ҳаракат қардани коллектив, ба назди он гузонтани перспективаҳои равангану торафт мураккабтар ба барно шудани иштиқофи ҷунон коллективе бурда ҳоҳад расонад, ки дар он мудом таъсири коллектив ба шахсият